

KANDRA KABOS

MAGYAR MYTHOLOGIA

Második kiadás

Hídfő Baráti Köre Kiadása

1978

Felelős kiadó: Dr. Fabó László
22 Hancock Street
San Francisco, CA. 94114

Készítette: I. H. Printing Co.
205 Hamilton Street
New Brunswick, N. J. 08901
(201) 249-3441

A fedőlapot Tóth Miklós tervezte.

ELŐSZÓ

a második kiadáshoz

Néhány évvel ezelőtt Pokorny László, öreg festőművész barátom, Manhattan magyar negyedében, Yorkvilleben, a szemétből szedte ki Kandra Kabos „Magyar Mythologia” című könyvét teljesen szétesett állapotban, s mivel tudta, hogy történelmi kérdésekkel foglalkozok és egri diák voltam, nekem ajándékozta.

Mikor végig böngésztem a megsárgult, töredező, öreg lapokat, akkor döbbsentem rá, hogy milyen nagy kincs van a birtokomban. Mindjárt el is határoztam, hogy ezt a felbecsülhetetlen értékű, ritkaságszámba menő, közel 100 éves munkát kiadatom, hogy átmentsem a jövő számára.

Ipolyi Arnold váradi püspök (1823–1886), neves történész, 1854-ben adta ki „Magyar Mythologia” című kétkötetes, mérész, úttörő munkáját, amit sokan élesen bíráltak — s jogosan. Ezek között Csengery Antal volt a legjelentősebb, akinek igen kemény kritikai tanulmányai a különböző szaklapokban és folyóiratokban jelentek meg. Ipolyi Arnold elkeseredésében összeszedte könyvének feltalálható példányait és elégette. Zajtai Ferenc 1929-ben újra kinyomtatta. Csengery kritikai tanulmányai viszont már szinte elérhetetlenek.

Ilyen előzmények után fogott hozzá Kandra Kabos (?–1905) egri áldozópap, káptalani főlevéltáros „hiányérzetből és baráti rábeszélésre” a „Magyar Mythologia” új alapokon való megírásához, ami jellemző módon már akkor is csak országos közadakozásból kerülhetett kiadásra 1897-ben Egerben. Mint-hogy a dolog természeténél fogva ez a munka főleg egyházi, iskolai és magánkönyvtárakban talált otthont, amiket a második világháború után zömmel elpusztítottak és szétszórta, otthon is legfeljebb csak egy-két példány maradt meg belőle. Itt, New Yorkban, csak egyetlen példány van a Columbia Egyetem „Butler Könyvtárában” 302.94391 K13 szám alatt.

A szerző mitológiánk alapvető „szent-másául” a finn Kalevalát fogadta el. Ez azonban, ha nem is egészen helytálló, semmit sem von le az értékéből, mert az a hatalmas, felbecsülhetetlen értékű anyag, amit sikerült neki az utolsó huszonnegyedik órában összegyűjteni, ma már sehol sem lelhető fel.

A „kolhozosítás” és túlzott iparosítás folytán a magyarság fajfenntartó rétegét, a parasztságot — amelyik olyan hiven őrizte hitregéiben, népmeséiben, népszokásaiban, népművészetében, népviseletében ősi hitvilágunkat, „mytholohiánkat”, ha azt az évezredek során, különösen a kereszténység hatására, sokszor felismerhetetlenségig át is formálta — azzal, hogy kihúzták lába alól a földet, gyökértelen ipari és agrár proletárrá züllesztették. De ezzel nemcsak a parasztság életformáját, lelkivilágát formálták át és tették alkalmatlanná az ősi hagyományok őrzésére, hanem azok megtartásához elengedhetetlenül szükséges környezetet: a falut, a tanyavilágot is teljesen elpusztították vagy legalábbis gyökeresen átalakították. Nem is szólva arról, hogy a falvak elnéptelenedésével, összeolvasztásával, városokba való beolvasztásával évezredek történelmi emlékeinket, hagyományainkat őrző településeink egymásután tűnnek el örökre ősi nevükkel együtt.

Tudom jól, hogy ez a folyamat a technika szédületes iramú fejlődése következtében feltartóztathatatlanul előbb-utóbb bekövetkezett volna, de nem ilyen átmenetnélküli, mindent elpusztító, fergeteges gyorsasággal. A folyamat előidézői már maguk is rájöttek erre, de későn, mert a nagy hirtelenséggel létesített „falu-múzeumokban”, helyi gyűjteményekben, védett területeken a romok közül már csak a tárgyi emlékek üszkös maradványait, töredékeit tudják összekaparni, és csak arra jók, hogy ősi hitvilágunk, hagyományaink egykor bőven buzgó forrásainak az emlékét úgy-ahogy megőrizték.

Most, amikor a Hídő Baráti Köre önzetlen áldozatkészséggel újra kiadja ezt az örökbecsű munkát, ennél sokkal többet csinál — magvetést. A történészek a sor, hogy megkeresztelt ősi hitvilágunk itt összegyűjtött kincseit újra számbavegyék, és az azóta feltárt hatalmas tömegű régészeti leletek alapján a legújabb módszerekkel felkutassák azok valódi, hiteles eredetét.

Talán még sohasem volt olyan nagy szükség az ilyenfajta munkára, mint most, amikor a biológiai és szellemi létben megrendített, ötfelé szabdalt magyarság élethalálharcát vívja a puszta megmaradásért, amit csak akkor tud megnyerni, ha ebből

az ősi forrásból merítve lelkileg megújul és visszanyeri népi, nemzeti öntudatát és történelmi hivatásába vetett hitét.

Magyar mitológiánk méltatlanul elfelejtett megmentőjének, Kandra Kabosnak, az lesz a legszebb jutalma, ha a munkájával elvetett magból újra kisarjad és virágbaborul ősi hitvilágunk csodálatos fája.

Kandra Kabos hitével hiszek a magyarság lelki megújulásában, föltámadásában !

New York, 1978. Szent László király napján.

vitéz ERDÉLYI ISTVÁN

MAGYAR MYTHOLOGIA

IRTA

KANDRA KABOS

Mi volt a magyarok ösvallása?
arról kö, irás nem beszél.

J ó k a i.

KIADJA

DR PÁSZTOR BERTALAN

EGER

BEZNÁK GYULA KÖNYVKERESKEDŐ BIZOMÁNYA

1897

A KIADÓ ELŐSZAVA.

Az ezredéves honalapítás ünneplése véget ért, hálaimánk elhangzott. Új ezredévekért könnyörgünk a Magyarok Istenéhez.

Fegyverrel szerzették őseink ezt a hont. Kulturával — még pedig nemzeti alapon álló kulturával — tarthatjuk meg azt mi az új ezredévben.

Az ilyen kultúra egyenlő annak az alapgondolatnak a kegyeletes megtartásával, mely nemzetünknek ezt a hosszú életet adta. Mert szent törvény a kegyelet isteni parança a Nemzeti-Genius előtt is.

Nélküle nincs fenmaradás.

Boldogok mi, kiknek életét erre a nagy határjelzőre tette Istenünk!

Látjuk a nagy fordulót, tapasztaljuk a rohanó századot, mely rombolva épít modern haladásoknak új, meg új várdákat.

Épít és temet.

Temeti a népek testvériesülésével azoknak faji jellegeit; eltünteti — a közös emberiség ideális jelszava alatt — a *haza* határvonalait.

Gondolkodva állunk meg ennél a paradoxonnál. Szinte megdöbbenve kérdezzük: marad-e jogunk a jövő évezredre is? . . .

Hazafiúi szívünk nagy tartozást érez. Úgy léptünk az új ezredévbe, hogy nincsen leírva nemzeti káténk, *nincs tiszta magyar Mythológiánk*.

Az ezredéves alkotásoknak alapmunkája maradt el. Mert nincsen hitregés könyvünk, mely a gyermeknek meséljen, az ifjút eszméltesse, a művésznak motivumokat sugaljon, a bölcselőt a Nemzeti-Genius csodálatának magaslataiig emelje.

Nagy újévünk ennek a régóta érzett, nemzeti tartozásnak a lerovását kívánja legelső szolgálattal a magyar irodalomtól.

Követeli a nemzet őskátéját, melynek hitigazságai egyre halkabban szólnak a néphagyományokban; követeli — az utódok számára — nemzeti egyéniségünknek, Geniusunknak még élő bizonyosságokkal hitelesíthető szent-könyvét: a *Magyar Mythológiát*, mely az ősök vallásának hagyományairól — a mennyiben még lehetséges — számot adjon és a néphagyományokban megnyilatkozó nemzeti Geniuszal közelebbről megismertessen.

Szégyenkezve viseltük eddig ezt a nemzeti tartozást.

Hogy ilyen könyvünk nincsen, érezte a közélet és az iskola, érezte — a faji becsérzet nem kevés károsodásával — minden magyar, főleg a nagynevű Ipolyinak rengetegbe tévedt munkálkodása után: mégis — legalább tudtommal — Kandra Kabos t. barátom az első, ki rászánta magát, hogy megküzd annak megírási nehézségeivel.

És ő erre rátermettnek is mondható, mint ki a Magy. Tudom. Akadémia előtt hangoztatott tekintélyes ítélet szerint: „... mélyreható bűvár, finom észlelő, ép felfogású, és domborúan alakító történetíró, ki még a kovából is kiüti a történeti igazságot, éles dialektikával, zamatos nyelvvel, regélő előadásával meggyőzi és gyönyörködteti az olvasót...”

A mi magamat illet, a munka elolvasása után, melyet jeles szerzője millenniumi áldozataként kívánt volna a hazafiság oltárára tenni, — perczig sem haboztam, hogy — Maecenas hiányában — a művelt hazafiak és honleányok támogatása mellett kiadjam, hogy vele egy hiányzott, tartalmas művel gazdagúljon az egyletek, kaszinók, iskolák könyvtára és egy magát olvasztató munkával gyarapodjék a szalonok könyvesasztala.

Áldás rajtunk!

Eger, 1897. február 13.

Dr. Pásztor Bertalan.

ELŐSZÓ.

A magyar hitregék könyvét veszi itt a szíves olvasó. Habár fogyatékosan, az ősök hitvallásának és szent meggyőződésének elveszett könyve került meg benne: de már nem mint szentírás, hanem mint — regekönyv.

Az eredetit, ősi hitvallásunknak a nép ajkára bízott tisztes könyvét, ezeréves nemzeti viszontagságunk lapokra, sőt sorokra széttépte. Szerte szállongó foszlányait összeszededgettem és szövetségül szántam Geniuszunk elhomályosult világa felé. Összegyűjtöttem azokat teljes buzgalommal, hazafiúi lelkesedéssel, ha talán — nem is a kívánt sikerrel.

Nehéz egy munka, beismerem. Mert mit sem nehezebb írni, mint *népies* — és nem tudós — mythológiát és benne a hallgatásra kárhoztatott nemzeti szellemet megszólalásra bírni, miután annak egykoron bővizű forrása: a *hagyomány* részint, mondhatni, teljesen kiszáradt; részint oly egyvelegesen szivárkozik, hogy nem csupán gyűjtése ad gondot, hanem átszűrése jár még csak sok fáradsággal!

Népmeséink és mondáink java-részből meghonosodott jövevények és nem fajunk szülöttei és ha azok is, mennyit le kell hámozunk róluk, hogy a történeti igazhoz hozzájuthassunk!

Olvassuk a nép-mondákban, hogy az elsüllesztett harang miként vet véget egy-egy vízi tündérbirodalomnak. — A hajnali harangszó hallatára miként dermednek kővé a munkájokban elmerült hegyi szellemek vagy játékos tündérek. — Egy-egy kereszt fölállítása örökre elrettenti őket százados lakóhelyükről stb.

A mythosz titokszerű nyelvén ezekben történet van elmondva: *az új hitnek diadalmas harca az ősvallással és a vesztés isteneknek meghátrálása, s lapangó bujdosolása.*

Mert mit tőn a kereszténység az őshit halhatatlanaival? Elfoglalá üresen hagyott helyeiket, oltáraikat, s nem ritkán tiszteletüket. „Boldogasszony“ ősvallásunk népszerű cultusát például „a napba öltözött“ Nagyasszony javára foglalá le. Az ős hitmondák szereplőit az átalakult magyar szellem kicserélte, jobbára *az Üdvözítőnek és Szent-Péternek* juttatván azon műveleteket, melyekben ősi meggyőződés szerint „a magyarok istene“ vagy a rendelkezése alatt álló szellemek szoktak volt eljárni. Amit pedig a keresztény szellem át nem alakíthatott, azt a bálványozás nevével bélyegző meg, tévé gyűlöletessé, s *lőnek az istenek s kis-istenek ördögökké.*

De változott néven, változtatott szereplésben élnek még mindig és működnek közöttünk az ős mythosz személyei. Habár nagy ideje, hogy

levágatott a törzs, de gyökereit, melyek azonban már csupán fattyuhajtásokat hoznak, még mindig élteti a talaj.

Sőt, mondhatni, ünnepeltetnek is a nép téli összejövedeleinek olykor vonzó, olykor rémes meséiben.

Ugyanezt fejezi ki emelkedettebb előadásban Akadémiánk egyik halhatatlanja *Csengery*, midőn mondja: „A szent mythosz, melyet az előtt ünnepélyesen hirdettek a nép papjai és dalnokai, most a család köré vonúl, ott tartja fenn magát. Idővel ugyan más alakot öltenek a hitregék, a hol érzéki közvetítést találhatnak. S amint az új polgárosodás terjedésével mindig határozottabb alakot ölt a közélet, a régi mythosz mindinkább a nép alsó rétegébe süllyed alá. *Kuruzslók, rejtélyes kóbor-alakok lépnek a régi istenek helyébe. A mythologia régre csak mint költészet, mint legenda, mese, népmonda, babonáság, népszokás, — erkölcs tartja fenn magát.*“

És ezért van aztán, hogy manapság már csak a kukoricza-fosztók (hántók) és fonók meséiben s a nép legalsó rétegeiben találunk még a magyar hitregék annyi-mennyi maradványára.

Nem csupán forrásánál, de *tárgyánál fogva* is a mythoszok, ősrégék könyve a *Mythologia*; hanem azért csak látszatra meséskönyv, voltaképen pedig az eszmélődés azon népies bölcsellete, melyet egyenlő haszonnal lapozhat a széptani író, művész, a köznapi és magasabb röptű gondolkozó.

A „nemes és nemtelen,“ „magasztos és aljas“ eszményítésének sehol sem akadhatni költőibb

és egy nemzettől csak telhető szebb alakítására a Mythológiánál, mely minden népnél *az énekek éneke*, tehát a legszebb ének. Sőt ennél több: oly *hősköltemény*, melyben áldva dicsőítvék a személyesített emberfölötti erők, melyek előtt a népek gyermekora világnézetének különböző árnyalata szerint félő remegéssel vagy áhítatos bámulattal hajolt meg.

És a magyar képzelet elég élénk és merész szárnyalású vala, hogy isteni alakjaival megakcja a csillagos mennyet, a levegő eget, az anyaföldet és vizeket. Oly világnézet tárul föl benne előttünk, mely eredetiségével egészen sajátos és megkapó.

Az őс hitrege-tan egy nemzet esze- és szivejálásának *főíratos emlékköve*, s egyszersmind jellem- és lelkületének *kidomborodása*. Valamely ősnép sem rosszabb, sem jobb, mint nemzeti istenei, vagy megfordítva: istenei jóság tekintetében nem különbek nálánál.

És amint a görögök istenei egészen görögök, Skandinávia halhatatlanjai pedig az utolsó vonásig zord északnak a fiai: úgy mythológiánk magasabb szellemeiben is a magyar tulajdonságok testesülnek meg. Istenei valóságos magyar öregek; istenasszonyai gondos falusi nagyasszonyok; a tündérek meg tisztaságszerető és mindig jókedvű hajadonjainknak szakasztott másai. *Hitrégeink és nemzeti szokásaink egy anya emlőin nevedekett testvér-gyermekek*, és amint tele vala az őс ég magyar csillagokkal: úgy el vannak árasztva nemzeti szokásaink is őс hitbeli vonásokkal.

A korunkbeli *történeti iskola*, jegyzi meg *Cantu*, a *mythologia* leplének föllebbentésével igyekszik a történeti kor határait messzebbre tolni. És nem oktanul, tehetjük hozzá; mert kevés történeti nép van, mely nem *mythoszaiban* birná történetkönyvének első fejezetét. Az adattalan és kétszeresen szürkületes őskorból csak hitregei nyomok tájékoztatnak nemzetünk fajbeliségéről, s ifjukurának otthona és rokonsága felül. És e *mythologiai* adatok nem csupán régiebbek, de hitelesebbek is, mint az ősinek tartott profán mondák.

Vajjon a magyar szellem nagyobb kárvalása nélkül élet és iskola ellehetnek-e tovább is az ősvallástan, a magyar *mythologia* kézi könyve nélkül? Már is sokat veszítettünk. A források közül nem egy merittetlenül száradt ki. Az adatok mindig jobban kallódnak; a civilizáczió az eredeti jellem-vonásokat országosan tarolja. Figyelmeztetni kell a nemzetet veszendőbe menő kincsére, s rábírni, hogy megirassa a magyar *mythológiát*, mely a fejletlen ifjat regéjével gyönyörködtesse, a férfiút eszméltesse, a történettudóst az őskor első adatainak romjaihoz elkalauzolja, a böleselőt bevezesse a nemzeti *genius* kincses házának belső kamarájába, a széptani író pedig az isteninek a mesével határos nemzeti ősz alakjaival hozza ismeretségbe!

Legkimagaslóbb hitregés tudósunk a multban *Ipolyi Arnold*, a történetírás minden ágában jeles író vala. Ő már negyven év előtt az egyetemes *mythologia* összes anyagát összehordta, hogy az

ősvallás sötét korát, miként gondolá, annál láthatóbbá tegye. Sajnálatos, hogy munkája, melynek „Magyar Mythologia“ címet adott, részben több, részben kevesebb, mint a minnek az vallotta magát. Osztozék hirnevében tekintélyes kortársa: *Csengery Antal*, a ki magvas és irányadó tanulmányokban igyekvék ennek a „Magyar Mythológiá“-nak tévedéseit javítani és hiányait kiegészíteni. Pantheonunk ezen két építőjének méltatására még visszatérünk. Azóta, tehát több mint fél ember-élet lefolyása óta, nem csupán új mythologiai források nyíltak, hanem maga a magyar ősvallás ködös ege is sokat tisztult.

Majdnem megfoghatatlan, hogy a magyar mythologia nem-volta és megírásának nehézségei nem szolgáltak elég ösztönül még ekkoráig sem abban, hogy a hivatottak egyikét a nem-létezőnek megteremtésére, illetőleg a magyar Mythologia megírásának új kísérletére sarkalják.

A mi magamat, a vállalat útesinálóját illeti, velem a hiány érzete és barátaim rábeszélése vétette föl a magyar hitregék író tollát. *Gutta cavat lapidem . . .* ígéretet tettem. Ez legyen mentségem az Ipolyiakkal és Csengeryekkel való pályafutás büszke látszata ellen.

Író- és olvasónak ismerniök illik egymást. Szellemes- és nagy igényűnek tartom a t. olvasót. A felolvasó asztal egy-két lépcsővel mindig magasabban áll a hallgatók padjainál. De e padokban sokszor mesterek ülnek.

Ha tárgyalásomból itt-ott netalán az ünneptélyes és emelkedett felé való törekvés fogna

kitetszeni, amennyiben azt nem a tárgy természete hozta magával, nem tiltakozom ellene, hogy öntudatosnak tartassék az és azon tiszteletérzetnek legyen betudva, melylyel minden író tartozik olvasójának.

A jóhiszemű olvasó az *előszó-ban* közönségesen nagyképűsködéssel szokott zaklattatni, holott itt kell leginkább tűrhetőknak mutatkoznunk. Az *irányelvek* elsorolása czimén mennyi port lehetne nekem is fölvernem, ki talán a másik hibába estem, midőn eljárásomat egy-két megjegyzésnél bővebben nem jellemzem.

Tévedés, sőt nagy tévedés lenne azt hinni, mintha Ipolyi és Csengery után jövéen, csupán munkáiknak betetőzése vált könnyű teendőmmé. Munkájok örökösére az alapon való kezdés nehéz munkáját hagyák. Más-más okokból egyikök tanítványának sem adhatom ki magamat, noha szívesen elismerem, hogy mindkettőnek alkotása mester-mű és Ipolyi merész, Csengery meg szilárd építő.

Mythológiánk alapvető *szent-írásául* a finn „*Kalevalá*“-t fogadtam el, mint amely néphagyomány-töredékeinkkel egykorú s e mellett tisztább is, vegyületlenebb is. Azt hiszem, hogy még egyszer mythológiát írva, Ipolyi sem tenne másként; avagy ha ezt tette volna, nem annyi sok kifogásolni valóra talált volna benne a kritika.

Hibának tartanám azonban, hogy csak az *ugorságot* ismerjük el nyelvrokonnak s a *törökség* hatását figyelmen kívül hagyjuk. Vannak mythológiánkban is, mint a nyelvben nyo-

mok, melyek török-tatár eredetre vezethetők vissza.

Magától értetődik ugyan, de nem átalлом nyíltan is bevallani, hogy nem tűztem magam elé czélul, hogy olyan vaskos kötetet adjak, mint az Ipolyi Mythológiája, sőt homlokegyenest ellenkezőképen főtörekvésem a rövidség, érthetőség és a lényegtelennek lehető mellőzése vala.

Azt azonban már okkal szemére lehet vetni könyvemnek, hogy teljesen bevégezettnek nem mondható. Nem lehetett az, már csak azért sem, miután tisztelt olvasóimnak majdnem mindenike adósom még a kezeügyébe eső hitrege-adatok tekintetében. A Magyar Mythologia nagy kiadásához a haza minden művelt fiának hozzá kell járulnia vidékének adataival, ha csak egy-egy porszemmel is.

És első sorban is egy kézi könyv hiányának a megszüntetése látszék e tekintetben kívánatosnak, és kielégítése az ifjuság s az okólni szerető, de a tanulmányozásra rá nem érő nagy közönség igényeinek. Különben amint igaz, hogy a mythologia-írásnál mi sem kinálkozóbb az olvasottság fitogtatására és kisértőbb „párhuzamok” czimén a kalandos kitérésekre: úgy bizonyos, hogy lehetett volna e munka tudákosabb és nehezebb fogású is.

Sokaknál feltűnést fog kelteni, hogy munkámban sok az idézet; mások azt szeretnék, ha a népies elem még erősebben lenne benne képviselve. Munkám úttörő vállalkozás levén, egyik résznek sem teheték eleget.

Munkámban sok az idézet, de azt gondolám, hogy a keresett igazságot jobban megközelítem, ha íróinkat nem értelmezem, hanem magukat szólaltatom meg. Az elégnél kevesebb a népszava; de talán már el is késtünk arra, hogy a néphagyomány apró töredékéből állithassuk össze az ős hitrege-tan egyes mozaik-képcsoportját.

Különben még ezen alakjában való megjelenése is inkább irótársaim és jóakaróim érdeme.

Legtöbb köszönettel Türk Frigyes és Nagyessy László tanár uraknak és Buczkó János fiatal barátomnak tartozom, valamint az *Ethnographia** lelkes munkatársainak.

A gyűjtés körül az elismerés hálájára leginkább lekötelezték munkámat Budapesten *Szigethi Szily Kálmán*, a magy. tud. Akadémia főtitkára, Debreczenben *bessenyei Széll Farkas* kir. ítélő-táblai tanácselnök, Miskolczon *Petró József* ügyvéd, Breznóbányán *Huszka Iván* kir. adó-tárnok, Nagy-Károlyban *Guba Pál* k. r. tanár, Székesfejérvárott *Pallér Kelemen* főgimáziumi igazgató, Zsombolyán *Babics József* országgyűlési képviselő, Egerben *Kapácsy Dezső* író, *Scossa Dezső* kir. tanfelügyelő, *Kolacs kovszky János* szerkesztő, *Fekete János* kir. posta felügyelő, *Buzáth Lajos* gyógyszerész, *Kerényi Imre* servitarendű áldozár, *Pamlényi Lajos* karbeli pap, *Buczkó János*, *Subich György*, *Smidl Sománé*, *Klein Ignác*. (Utóbbi háromnak együttes ívén 100 aláírás.)

* A magyar néprajzi társaság értesítője, mely nekem kincses bányám volt és lehessen olvasóim kegyes hozzájárulásával a hiányzó adatoknak is dús tárháza!

Első jelentkező vala *Pór Antal* esztergomi kano-
nok (10 péld.).

. . . Vajjon a sok jóakarat nem veszett-e
kádba; vajjon alkalmas-e ez a munka arra,
hogy az ősök hit- és erkölcsvilágának csillag-
honi, földi, vízi és földalatti birodalmát bejárni
kivánóknak tűrhető kalauza legyen? — döntse
el az olvasó.

Annyi áll, hogy ha a szándékkal munka-
erőm csak távolról is fölért volna, most inkább
reméllenem, mint kérnem kellene az elnézést.

Eger, 1897. május 1.

Kandra Kabos.

TARTALOM.

A kiadó előszava	Lap
Előszó	III
Tartalom	VII
Név- és tárgymutató	XVII
	XXVII

I. Ipolyi és Csengery.

Magyar Tacitus hiánya. Ősi irott hagyományaink hiányának oka.	
Első hitregélők. A latin és magyar nyelvű történeti iskola fölfogása. A „Magyar Mythologia“ írója és kritikusa. Ipolyi érdeme. Az Ipolyi-Mythologia módszere és etymológiája Csengery világitásában. Csengery tévedései. Mythológiánk nincsen	I

II. Az őshaza és atyafi-népek.

A nemzet szülőföldre keresésének szükséges volta. A szittya eredet hazai hagyománya. Nyugati ural-altajaiak, ugorok vagyunk. Az altaji nyelvi nagy család. A török rokonság kérdése. Az első fogalmak vallomásai. Az ősi hetes és a későbbi tízes számolási rendszer bizonyossága. Török hatás. Bálint Gábor nézete az őshaza és nyelv tekintetében	7
---	---

III. Az őshaza első hitregéi.

Az uraltáji honosság és a vogulokkal való közeli nyelvrokonság. Réthy László tudósunk a vogul és finn világteremtési mondáról	12
---	----

IV. A két ugor (Vogul, finn) hitrege szövege szerint.

A vogul föld-teremtésről szóló monda és a finn világalakulás runójának szövege	15
--	----

V. A két őshitrege egybevetése.

A két hitrege közül melyik az eredetibb? A vogul monda előnye a Kalevala elbeszélése fölött. Indogermen „világtozás“	27
--	----

VI. A vogul Teremtés-monda átmeneti változatai.

A régibb és újabb vogul teremtési monda között észlelendő különbség. Átmenetkori maradványok a mordvaiaknál, cseremiszeknél, törököknél és mandsuknál	30
---	----

VII. A magyar nép élő teremtetési hagyományai.

lap

- Kálmány Lajos érdeme. A föld kibuktatásának nyomai a néphagyományban. A nógrádi togát. A földtartó czethalak. Az ősvallás ember- és állatteremtetésének paródiái a néphitben. Eltorzult vonásai a teremtetett ember tanításáról szóló őshitnek. A népmondákban szerepeltetett Ádám, Noé, Illés, Szent-Mihály, Szent-János, Szent-Péter ... 35

VIII. Turán és a szkithák nemzetisége.

- Turánnak ellentéte Iránnal. Népvnevelői szerepe. A szkithák érvényesülése Iránban. A perzsa háromnyelvű sziklafeliratok egyikeként nyelve szkitha. Mind a három külön vallást képvisel. Auramazda [Ormuzd] az árja nép istene ... 46

IX. A vallások eredetének kettős elmélete.

- Az ősvallás samanizmusa. Csengery a természetes fejlődés módszerének szolgálatában. A természetes fejlődés újabb rendszere. Müller henothéizmusáról. Annak vélt átmenetei. Müller jövő vallása. A süllyedés elve ... 50

ISTEN.

X. A magyar ősvallás többisten-hívése.

- Iróink „a magyarok [egy] istené”-ről. A történetírás nincsen ellenünk, csupán látszatra. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról. „Isten”-szavunk a nyelvtudomány világításában. Az „Isten”-név fogalmi köre az altáji népek mythológiájában. Istenek és az „őreg isten” elsősege. A „magyarok istene.” Régi vallásunk az ősvallásról világításában ... 55

XI. Az ősvallás isten-hagyományai.

- Az ősvallás menny-isten. Személyesítése. A finn Ukko. Ukkon-pohár. Ukko magyar istenségének kérdése. Isten-szavunk az ősvallásban. Köznévi használatának nyomai ... 76

XII. Mythológiánk isten-családai.

- Az istenek családja, udvartartása. Napfiuk. Holdleányok. Hajnal személyesítése. Szélkirály. Szélanya. A víz Öregje és családja. Fejér szakálas haltündér. Halak királya. Vízi leányok. Földanya. Tápió családja ... 82

XIII. Boldogasszonyok.

- A néphit hét Boldogasszonya. Nagyboldogasszony. Kedd asszonya. Szülő Boldogasszony. Szép asszony. Szép asszony vászna ... 90

XIV. A magyarok istene.

- Nem egy az őreg-istennel. Párhuzamok. Neve. Az égiekkel való rokonságunk ... 94

XV. A Nagyboldogasszony családja.

Lap

A mordvaink anya-istenasszonya. Négy fia és négy leánya. A leányoktól származott fi-unokák. A Nagyasszony lakása, tevékenysége és szeretetromlító volta. Szülő Boldogasszony. Feledésbe ment vonások. Állatai és növényei 97

XVI. A Nagyasszony gyermekeinek hagyományai.

A mordva Ange-Pátyáj. Kedvencze. A Nap a vogul hagyományban. Etymológiája. A had (család) istene. Az éjjel istene. A vadászat, halászat istene 102

XVII. A Nagyasszony leány-gyermekei és unokái.

A négy Boldogasszony elseje. A gyermekvédő. A magyarok istene. Kardtisztelő. A földanya és fia. A harmadiknak volt nyomai. A „Szólanya” 106

XVIII. A magyar Olympus.

Volt-e magyar Olympus? A finn Ég. Numi Tarom lakása. A nap háza a magyar mesében. Az ég országútja. Tündérek és hadak útja. A finn mennyországba való jutás egymásutánja. A Gönczölők. A mesében „az igazak szigetének” leírása 109

XIX. Herodotosz a szkithák isteneiről.

Herodotosz a szkithák tűz, ég, föld, nap isteneiről. Az égi Vonusról. Tengerről. Herodotosz e helye Nagy Géza tudásunk világitásában 114

KIS-ISTENEK.**XX. A samanizmus : a daémonok oultusa.**

A sámán-szó jelentése. A sámánizmus éjszaki hazája. Vogul bűbájos dob. A bűbájlás többi eszközei. Igéző mondas. Ráolvasás. A néphit szellemei... .. 119

XXI. A sámán kis-istenek kettős tábora.

Látszólagos dualizmus. A hagyománynyal való elbánás. A Vogul teremtetési monda módosulása. A Kalevala átmeneti kora. A mordvaiak Nagyasszonyának szolgálatában álló őzaiszok. A sátán ... 122

XXII. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánizmus.

Kettős sámánizmus. Ördög-cultus a votjákoknál. Tering. Ördög. Az Ördög-szó atyjafiai a rokon népeknél. Nem őseredetű fogalom hordozója. Parz hatás, s ennek nyomai. Sámánizmusunk ugor jellege 125

XXIII. A Nagyasszony és tündérei.

A nagyasszony-cultus párhuzamai. A mordva hitregék védő őzaiszai. Idevonatkozó hagyományaink. Tavaszi határkerülés. Első csorda-

hajtás. Szt.-György éjjelének és napjának babonái. Gergelyjárás.	
Luczanapi palázulás. Koledálás	129

XXIV. Meséink tündérei és tündérbirodalma.

A rogék tündérországa. Mostani földalatti tanyáik. A székelység tündér-telepei. <i>Tündér</i> -szavunk. Jellemzésök a mesékben. Kedv- telésök. Elvarázsolt tündérek és szabadítóik. Tündérkirálynék. Tündér Ilona mythoszi alak-e? Tündérország messzesége. Tün- dér-lakás és kort	135
---	-----

XXV. Meséink állatkirályai.

A <i>király</i> -szó értelme. Az állat-királyok bűvös ajándékai. Kácsa, Béka a vogul mondában. Méh a Kalevalában. Kígyó. Táltos ló. A medvecultus hagyományai a rokonoknál. Sas stb.	141
--	-----

XXVI. A néphit jósló állatai.

A néphitnek mythologiai alapja. A denovér, macska, kutya, farkas szarvas, róka, görény, mókus, egér, nyúl, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó stb. állatok, némely ragadozó madarak, vad és házi szárnyasok és hiállók álomban vagy valóságban való látás- hoz kötött babonás hiedelmek és jelentőségek	154
--	-----

ROSSZAK.

XXVII. Akik jók is, rosszak is.

1. Óriások.

Miért van, hogy jók és rosszak egy személyben? Óriások a vogul hagyományban. Finn óriások a mondában és Kalevalában. Kozma Feroncz akadémikus a székely néphit óriásairól. Meséink óriásai. Lakásaik. Báholna, az óriások királya. Kutyafejű mesebeli óriás. Bűvös erejük és varázsos szereik. Jó és rossz tulajdonságaik. A mondák óriásai	163
--	-----

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölszönzötték-e vagy mythológiánk- nak eredeti alakjai. Jóságúság és nagy erő jellemzi őket. A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jóindulata és bosszuállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézésök és segítségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidérc szláv eredetű. A lidércszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta	172
---	-----

3. Az elemek félig ártalmatlan szellemei.

A palócz barbonczások. Garabonczosok a kecskeméti és csallóközi néphitben. Tudományos hozzászólás. Karakánok a törökségben. Az erdei csoda. Vízi leányok. Tűzember	181
--	-----

XXVIII. **Egészen rosszak.**1. *Igézet.*

lap

Igézet vagy szemverés. A mesék boszorkányai. Mythoszi háttér. A boszorkány-szó. A néphit mai boszorkányai. Tudományuk. Össze-jöveteleik. Szent-Györgynap éjjele. Luczanap. Boszorkánylátás. Boszorkány-titok. Ijesztők. Kisértetek s éjszakai rémek ... 185

2. *Halál és betegségek.*

A Halál a vogul ősi világnézetben, mikor még nem volt rossz. Kul-lyater az újabb hitmondákban. Családja- és háztartásának hie-delme. A betegségek az ő unokái. A dualismus hatása. A Fene, Guta, Csikarás, Íz, Forróság, Hideglelés, Nehézség, Nyílítás, Vértályog személyesítése ... 193

3. *Ártó szellemek vagy Manók.*

Nem őskorszaki hitregés alakok. A Sárkány perzsa kölcsönzés. A mondák és mesék sárkányjai. Sárkány-mondák. Helyneveik. — Vízi Manó. Viziember mesében és népmondában. Kis viziember. A tiszavidéki Holtember. Feketegyerek és Veres sipkás. Vízi-lányok. Erdei ember a voguloknál és finneknél. Vadleány... 195

4. *Ördögök.*

Az Ördög-szó tanúsága. Tering isten hagyományai. Szólhatunk-e parz hatásról? Íz azonos a finnek félelmetes Híz-jével. A Kalevala kételvűsége. Ős hitregéink ördögének el nem mosódott vonásai a néptudatban és torzalakításai. Színe. Állatalakja. Lakása. Ud-vartartása, családja, népe. Varázslatos megjelenése. Készsége a bajban segíteni. Áldozatot követel. Ipolyi nyilatkozata. Ördög mint személy- és helynév ... 201

XXIX. **Ünnepek és jeles napok.**

Évkezdő. Űszögős Péter tüzes üszke. Mátyás-nap. Gergelynap i ger-gelyezés. Gergely fejr szakála. Gergelyesek és a napmentő mesehősök. Mythoszi elemek a honti népszokásban. Gyümölcsoltó 207

*

Az ősvallás husvótja. Virágvasárnap. Nagypénteki babonák. Nagy-szombati új tűz. Határjárás. Pirostojás. Aranytojas a pogány mordváknaál. A magyar csoknyázás, palócz kókázás, másutt kóká-nyolás. Mátkezás, romázás. Öntözködés. Vizbehányó hétfő. Haj-nalozók Erdélyben. Sz.-György nap nagy éjszakája. Sz.-György nap előtt talált gyík, kígyó, virág. Mennydörgés. Boszorkány-gyűlés. Rejtett kincs mutatkozása. Szent-György hete ... 210

*

Májfa a palóczok közt. Honti szokás. Pünkösdi májfa Muzslán. A somogyi májusfa váltság. Kis leányok pünkösdi járása a palócz földön, Csallóközben. Dalos mondókák. Pünkösdi király- és királynő választás. Mythoszi vonatkozása. Pünkösdi babonák ... 217

Szent-Iván (virágos szent-János) éjjele.

Lap

Tűzünnepek maradványa. Szenttartásának hagyományai a palócoknál. A hajadonok ünnepe volt. Kolonyfalusi részlet. A perki leány tűzgrása. Pozsony- és hontmegyei régebbi gyakorlat. A hosszú szentiványi ének töredékei és hitregei fontosságaik. Babonás szokások	222
--	-----

*

Kétasszony napi babonák. Szent-Márton fehér lova. Szent-Márton ludja, mint időjós. A jövődő megnyilatkozása Andrásnap éjszakáján. Dézsi, czeplédi, szegedvidéki, érkeserűi néphit. Borbála napján nem szabad fonni, varrni	228
--	-----

Lueza napja. (Deczember 13.)

Lueza-nap hagyományai és ünnep-voltának nyomai. Luezanapi gyermekjárás (kotyolás). A vasmegyei palázolás. Lueza széke. Lueza-naptár. Kinek lehetnek ünnepi hagyományai?	230
---	-----

Karácsony.

A pogány karácsony maradványai. A tűzhely karácsonyi szerepe. Az asztal felszerelése és jelvényei. Az időjárás körül való tájékozódás. A karácsonyi eledelek hathatós volta. A gazdaságra vonatkozó fogások. A jövődő megnyilatkoztatásának egyes módjai. Az ég jövődőmondása. A marhák megszólalása. Karácsonyi tilalom	233
--	-----

*

Karácsonyi regesek. A legrégibb reges-dal. A reges dalok mythoszi vonásai. A regélés régenten jelvény (bálvány) körülhordozása mellett történt. A csoda-szarvas emlékezte. Az aprószentek. Gyermeküttlegelés. Szilveszter-esti babonák	240
--	-----

*

Új esztendei babonák. „Három királyok“ vize és köszöntése. A Gyertyaszentelőhöz kötött néphit. Balázsjárás. Vincze nap és Pál fordulása napja. Ósnaptár. Szerencsés és szerencsétlen napok	243
--	-----

*

„Hetfő hetibe. Kedd kedvibe. Szerda szerelmibe Csütörtök csüribe. Pinterk pitvárába, Szombat szobájába. Vasárnap kétszer az isten házába. Holdünnepek. Szerencsétlen órák	247
---	-----

XXX. Szenthelyek. Az istentisztelet szentélyei.

Voltak-e az ó-vallásnak búcsújáró helyei? A voguloknáai voltak. A régi írások bálványkövei és elpusztulásuk. Osztyák bálványok. A bálványok kincseiből való kölcsönzés. Ős szentélyeink nyoma a helynevekben. Kún-bábok. A helynevek vallomásai. Az áldó kutak. Szent kutak áldozatos hagyományai. A torjai „Büdös.“ Földvárak és Órhalmok. Fa-végzetű helyneveink. Oltárkő. Mordva keremetek. „Kertes-kő.“ A mordva keremet kinézése	254
---	-----

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Lap

Pogány áldozataink nyoma a krónikákban. A mordva áldozatok főszemléje, s az ő tiszte. Honfoglalási nemzeti áldozatok. Az áldozatok táltosa. Tizenkét segéde. Rendezők. Burna szerint a mordva áldozatok lefolyása. Áldozati főalkalmak 263

*

Leányok ünnepe a mordváknál. Az áldozathoz szükségesek beszerzése. Kivonulás a folyó vízhez. A zártkörű leány-áldomás részletei. Magyar töredékek. A hajadonok nyilvános áldozatának törvényei. A hagyománygyűjtemény összevetés. Özvegyasszonyok napja 272

*

A mordvák karácsonyi sertésölése és a magyar disznótor. Gyermekek és fogadtatásuk. Ünnepi készület. Ünnepi ételek. Az eláldás szertartásai. Magyar párhuzamok. Lucza napjának idetartozandósága. A karácsonyi gyermek-napok mordva és magyar adatai 277

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánizmus nálunk, miként a votjálkoknál ördög-cultussá nem fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés. Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Holdisten a jó szerencse tekintetében is. Engesztelő ősimádságok (ráolvasók). A fák szellemei cultusának nyomai. Igézet és megszüntetése. A vízvetés módja és egyes ráolvasók szövege. Véddőszor 285

*

A szülő anyának és gyermekének védelme. Váltott gyermek és a visszaszerzés módja. Emberrontás és védő szerek. Hogyan viszi el a boszorkány a tehén tejét? Kényszeríthetők a visszaadásra. Megcsapolják a szállítókat. Megfejtik a kútágast. A boszorkányok tetszés szerint való alakja. Tiszatarjáni monda. A boszorkányság elbirálása 292

*

Kisértetek. Állat képében ijesztők. Az elemek szellemei csak ingereltetve rosszak. A tűzzel való elbánás. Villám és mennydörgés. A tűz babonái. A vízi szellemek kedvének keresése. Fergeskor. Az ősvallás ördöge. A betegségek személyek 298

PAPOK.

XXXIII. Az ősvallás táltosai.

Kik-mik lehettek őspapjaink? A vogul bűvölők. A votják „tunok.” Az osztják bűbájosok, Mordva táltosok. Tunguz sámánok. A táltosság lényege és a bűvölés módjai. A Kalevala bűbájoságai. Tudás-keresés és annak eszközlése a lapp bűvösök által.

A bűvölés-bájolás, irálás, rovalás kanta-ir, javas szavunk bizonyossága. A hagyomány vallomása. Énekesek. Meséink táltosai. Kikből lesznek a táltosok? A bűbájolás mesterségének hagyományosai ... 303

XXXIV. A javasok és orvosi szereik.

Voltak-e az ősvallásnak papnői? A lábaasszonyok a Boldogasszony poharának előldői. A Vata-lázadás nőszereplői. Az idős asszonyok a gyógyítás és rontás szolgálatában. Az ősök gyógyszer-tára. A nép által leginkább ismert orvosnővények. Hagyományos tanácsok egyes betegségekből ... 313

XXXV. A bűbájoló és gyógyítás-módok nyomai.

A gyógyfüvek beszerzésének hagyományos ideje és módja. A bűbájolásnak lényeges külsőségei. Az ólomöntés és vízvetés bűbájának törvényei. A bűvös szerekben való néphit egy-két esete. A fenyegető igékkel és ráolvasással gyakorolt gyógyítási mód példái s azok ősvallási vonatkozásai ... 325

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősírással frott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájoló imádságai” 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasónak szövege rövidebb glossákkal. 1656, 1667, 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythologiai vonások hangsúlyozásával ... 338

XXXVII. Kenő-fenő gyógyító módok. Rontás.

Házi fürdőzés a mohácsi vész előtt. A javas fürdés hatásának kellékei. Kenés. Az ír-ok sok volta. A Kalevala idevágó helyei. Kötés. A gyógyítás vallásos gyakorlati színezete. A rontás két főfajtája ... 350

XXXVIII. Fetis-tárgyak és jelvények

A fetis tárgyak becsének mondai alapja. Azok részben egy régibb kor használatból kiment szerszámai. Legtöbb fetis tárgyunk vas-kori. Kardeultus. A nyíl bűvössé tételének középkori hagyománya. Fejsze, kés stb. ... 356

XXXIX. Jóslás és a bűbájosság elbírálása.

A jóslás legrégebb módja. Mai rostaforgatás, ólomöntés. Jósló állatok. A bűbájolás elbírálása ... 361

VILÁG.

XL. Teremtés.

Ember. Tündér, másként Magyar Ilona. Uralaltáji teremtetési hitregék. Földtartó állatok. Égboltozat. Ördög, mint az ősmagyar

teremtő torzalakja hagyományainkban. Szent Péter közvetítő szereplése ...	Lap 364
---	------------

XLI. Az ősmagyar csillagos ég.

Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy. A csillagos ég a népek életében. A nokünk atyafi-népek csillagismerete. A magyar csillagos ég faji jellege. Ősvallási nyomok. Történelmi omlékek. A magyar keresztény ég ...	375
---	-----

XLII. A föld, mint lakóhely.

A hegyek alakulásának mondái. A föld belseje. Az óriások. Vogul hagyományok és mosóink. Az aranykor a finnek, mordvák és saját hagyományuk szerint. Krónikánk az aranykorról ...	399
--	-----

*

A bukásnak izlam hatásra valló regéi, ezeknek magyar töredékei. Emberi szárnyak. Köröm-bőr. A szent tűzözön vogul regéje. A vízözön votják elbeszélésben. Magyar vízözön-mondák. Következtetések ...	404
--	-----

*

A nemzet ősapái. Tana. Timród. Etele. Csaba. Hét vezérek. A hősök mondakörének kora. A mesék hősei ...	417
--	-----

MÁSVILÁG.

XLIII. Az emberi lélek hite az ősvallásban.

A lélek-vándorlás hitének kérdése. Mesebeli átalakulások fajtái. A palócok szerint csak a rossz lélek vándorol. Kisértetek. A siron túl a földi élet folytatódik. A halott ellátása. Hazajáró lelkek. A halottak kultuszának főmotívuma. Óvó intézkedések. Torozás. Finn, vogul, votják szokások. Halotti toraink. A halottak felruházása. Marékföld szórás a sírba. A halottnak köszönő látogatása. Lovas temetkezés a szkitháknál. Kunhalmok, korhánnyok és szkitha sírok. A magyar lovas temetkezés hagyománya. Halottégetés. Százhalom. Halomány, Tetemvár. Bessenyők sírja. Kaptárok. Szobrok vagy Bálványkövek. Az alvilág ...	422
--	-----

XLIV. Az ősvallás túlvilága.

A finn Manala. Manó családja és a gonoszokra váró gyötrelmek. Manala hollétele. A lappok Aimo-ja. A mongolok és kalmukok pokla. Meséink és „pokoljáró” mondáink leírása ...	429
---	-----

*

Oszttyák, votják és mordva meennyország. Hun hagyomány. Lélmonda. Följegyzés a kazar-bolgárok hitéről. A székel „hadak utja.” Magyar hagyományok ...	431
--	-----

FÜGGELÉK.

XLV. Az ősvallás erkölcstana.

L.p

Vitézség. Vérivás kérdése. Istenfélelem és erkölcsszeretet. Közmondásaink. Vérszerződés. Eb- és farkaseskü. Testvér-barátság a szkitháknál. Vendégszeretet. Nagylelkűség. Becsületosság. Asszonyok törvénye. Gyermekek	436
--	-----

XLVI. Ősvallási nyomok a népeletben.

1. A bölcső körül.

Boldogasszony ágya. Fölszerelése. Első fürdő. Piros pántlika. Földretevés. A csökk jelentős volta. Tisztulós mosakodás. Boldogasszony pohara	443
--	-----

2. A lakadalmi szokásokban.

Leányvétel. Vásár. Ormánsági szokás. Leánynézés a Mordváknál. Az esküvés napja és időszaka. A kézfogói áldozat nyoma. Legény- és leánytor hagyományai. Esküvő előtt. Az esküvés régi alakja. Az egykori nőrablás hagyományai. Hítregei nyomok	446
---	-----

3. Az áldomásban.

Áldomás-szavunk. Áldomások. A nemzet áldomás pohara. Székely áldozó-pohár. Magyar szokás. Szerződési záradék. Nem Ukkó pohara	451
---	-----

4. A Nap és Hold babonáiban.

Minden a jegyre nő. A csillagok félelmetesek. Gyermek-naphívó. A palóc <i>naptisztelete</i> . Véltségjelvényei. Személyesítései. Napkelte előtt. Napnyugtá után. Asszony-tilalom. Leány-bűnhődés. Csillag-és nap-jóslat	454
---	-----

*

Az új és telt hold tisztelete. Mit jó újholdkor és mit holdtöltekor tenni? Hold mint időjós. Hetes szám. Az elemek babonái. Vízi villám	458
---	-----

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Aba. (L. Tomaj-Aba).		Boldogasszony	90, 93
Ádám	39, 40, 42	Boldogasszony pohara	445
Ahriman (Auromazda)	49	Borbála-napja	229
Aczél-gyűrű (bűvös)	146	Bornemissza Péter	338
Áldókút [Szent kút]	258	Boszorkányok 185—191, 292, 296, 312	
Áldomás [-ivás]	451, 452	Boszorkány-átváltozás	297
Áldozat	263	Botond	420
Állatkirályok	141, 153	Buda	420
Állatköri jegyek	454	Budha	53
Álmos	420	Büdenz	64
Altáji népek	5, 27, 69	Buga	66, 67
András-napja	229	Vér-Bulcs	437
Ange-Pátyáj gyermekei	98	Búza	44
Anikki	84	Bűbájos asszony	61
Aranyalma	107	Bűbájos igék	339
Aranykor	401—402	Bűbájlás	326
Árpád főpapsága	264	Bűvölés	120, 303, 306
Asszonyok törvénye	443		
Átalakulás [boszorkány-]	422	Castrén	66, 304
Avatás	445	Csaba	420
		Csáky Elek	219
Báb, Bába, Bábaköve	257	Csanád	438
Bába-asszonyok	316	Csengery 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 50,	
Bába-ünnep	184	51, 54, 59, 65, 66, 78, 305,	
Bábolna	168	313, 422	
Bagoly	159	Csillagok	376
Baján	70, 116	Csillaghullás	338
Bájló imádság	337, 338	Csillagimádás	74, 75
Bálint Gábor	12, 119	Csillagképek	383
Bálvány	62	Csirkéstyuk (plejadok)	46
Bálványos hegyek	258	Czögler Alajos	74
Bálvány-szobrok	429	Csóka (holló, varjú)	159
Bányarém	173	Csuka	145
Bartal Gy.	57, 62	Világtartó ezethalak	37, 371
Bartalos Gyula tr.	428	Czifraasszony	93, 191
Barna Ferdinánd: 2, 69, 95,		Csoknyázás	213
104, 261, 262, 300, 365		Csökk	444
Beesület	443	Csombékos kötés	355
Betegségek	302		
Betegségek személyesítése	195	Denevér	154
Biszutuni sziklafeleirat	49	Dualizmus	49, 50

	Lap		Lap
Dudek János	5	Gönczöl (kis)	100
Dula	420	Gönczy	244
Duna királynéja	89	Gyermeknek ünnepe	278
Eb (kutya)	10, 34, 35, 40	Gyertyaszontelő	244
Egér	156	Gyógyszerár (ősi)	317, 321
Egyisten-hívés (L. Monotheismus).		Gyógyulni	353
Égi alföld	386	Guta	195
Ég imádás	71	Hableányok	88
Csillagos ég	74	Hadak útja [tejút, fejez. köz,	
Égből hullott szerszámok	356	fejez. árok 112]	105, 390, 434
Éj, éjféli	84, 105	Hadakozási énekek	439
Elmpi (levegő fia)	14, 28, 39	Hajnal	30, 85, 111
Ember-szavunk	28	Hajnal kertje	71
Ember teremtménye	19, 369	Hajnal-cultus	456
Ember elszaporodása	24	Haltündér	88
Erdő istene	90, 201	Hal az ég ajándéka	20
Erdő leánya	90	Halak és állatok elszaporodása	21
Erdő cselédei	131	Halak királya	89
Erdei manó	200, 369	Halál lehozatala	24, 42
Erdei csoda	184	Halál gyermekei	193, 194
Eskü	441	Halál birodalma	429
Esküvő	449	Halászat	22
Etele	420, 358	Halott-égetés	428
Evet (mókus)	18, 19, 21, 24, 156	Halott ellátása	426
Fákra aggatott rongyok	259	Halott hazajárása	298, 426
Farkas	155	Halott szállás köszönése	426
Fatündérek	90	Halott-táncz	427
Fecske	160	Hangya	145
Fojérasszony	138, 191	Harkály	160
Fejsze	360	Hegyi manók	200
Fene	194	Henotheismus	51, 52
Fenyegető ígék	331	Herodotosz	8, 48, 49, 57, 114, 436
Fessler	57, 63	Hesztia	75
Festett tojás	279	Hetevény	112
Fetisizmus	50, 51	Hét [hetes rendszer]	10
Föld-kibuktatás	17	Hét ezüst hágesó	23
Föld megüledése	18, 31	Hét napjai	247
Földindulás	372	Holdisten	286
Földanya	90, 100, 108	Hold-király, -fluk, -leányok.	
Foghagyma	212	Holdtüdőre	83
Foghagyma hideglelés ellen	330	Holdanya	106
Föld-ígék	351	Hold-cultus	458—460
Füvek, virágok, gyökerek	321	Hold-változatok	254
Fűzfa és bodzafa	329	Holló	145
Gaal	87	„Holt ember“	106, 199
Galeotti	350	Horváth M.	55, 56
Garabonciás diák	181	Hősök korszaka	417
Gágókút	259	Hunor	11, 47, 417, 419
Gáncs a fában	43	Hunfalvy Pál	25, 64, 79, 80
Georgi	383	Időmutató csillagok	385
Gergely-napja (-járás)	133, 208	Időjósítás	458—458
Gönczöl	46, 96, 392—396	Igézés	120, 306
Gönczöl-szekere	182	Igézők	289
		Igéző szem	289

	Lap
Igriczek	310
Ijj	22
Illés	38, 42
Ilmarinen	86, 110
Ilona. Ilma. Magyar Ilona	366
Imádkozni	13
Ipolyi 1, 2, 3, 4, 5, 8, 50, 54, 55, 63, 69, 74, 75, 80, 211, 221, 258, 260, 263, 300, 313, 376, 400	
Ir. írólás, íratos	351, 308
Irán	46, 49
Isten [izdán]	2, 54—58, 63—76
Isten-családok	82
Isten állatai, növényei	82
Isten helynevek	81
Isten látogatása	38, 95
Istennyila	79, 359
Istenfélelem	439
Isten-közmondások	440
Istvánffy Gyula	220
Iz	202
Izdán (L. Isten).	
Jankó János	372
Javas	309
Javasok	317, 325
Javas emberek	313
Javas [megcsináló, néző] asz- szonyok	353, 354
Jegyajándék	447
Jizdan, jeszthan	75
Jó csillagzat	388
Jós	309, 361
Jövő vallása	53
Juh	158
Jumala [L. Ukkó alatt is]	7, 60, 66
Juna	370
Junó	33
Kaesa	17
Kakuk	101, 102, 160
Kaleva kardja	358
Kalevala 13, 14, 25, 29, 110, 149, 155, 165	
Kállay Ferencz	58, 63, 69, 257
Kálmány Lajos 36, 38, 44, 90, 106, 107, 122, 177, 286, 293, 373, 383, 414—416, 434, 445, stb.	
Káltész asszony	30, 84, 103
Kanta-ír	308
Kanta-íresség	352
Kaponya	438
Kaptárok	428
Karácsony-kódex	75
Karcsay	224
Karácson Imre tr.	54

	Lap
Karácsony [karácsonyi asztal] 233, 234—236,	288
Kard-tisztelet	108
Szkiha kard-tisztelet	357
Etele kardja	358
Katalin-napja	229
Kecske	158
Kedd asszonya	92
Kenés	351
Keremet 33, 125, 126, 261—2	
Kerékgyártó Árpád tr.	57
Kés	360
Kétasszonynap	228
Kézfogó	446
Kígyó	115
Kikiáltás	333
Kisértelek	298, 192
Kisasszony	91
Kókányolás [husvéti]	212
Kókázás [palócz]	213
Koledálás	134
Kótyolás [palázolás]	231
Aprószentek-i korbácsolás	242
Kópék	177
Kozma Ferencz	166, 400
Körömbőrű ember	370, 408
Kudai	66
Kul'ater, [Xu'later]	123, 193
Kules	361
Kunhalmok [kurgánok]	427
Kutya [L. eb alatt is]	147, 155, 371
Lakadalom [Kis-]	451
Látó asszonyok	119
Leányok ünnepe	272
Leányvásár, [-néző]	446, 447
Légy eredete	40
Lélekvándorlás	422
Levegő	300
Levegő fia	364
Libáció	454
Lidérc	179
Ló 10, 40, 44, 157	
Lönrot	66, 119, 307
Lucza-napja	133, 230, 284
Lucza-naptár	132
Lucza-széke	231
Lugossy J.	104, 377
Maeska	154
Madarak	45
Madarak [ragadozó]	59
Mágia, mágusok	48, 49
Magor (L. Hunor)	11, 417, 419
Magyarok istone	73, 95
Magyar rokonság	9

	Lap		Lap
Májfa ...	217	Noé ...	40, 42
Malom és szántás mondái ...	40	Nőrablás ...	450
Manala ...	429	Norris ...	48
Manu ...	29	Norrüz ünnep ...	71
Márton József ...	243	Numi Tarom (N. Koresz) 14,	
Mátyás-napja ...	308	15, 17, 20, stb. 27, 28, 30,	
Medve ...	148	33, 39, 67, 76, 77, 95, 148	
Medve-cultus ...	150	Numi Tarom kis f ...	95
Méh ...	40	Nyíl (bűvös) ...	359
Méh- király ...	143	Nyul ...	156
Menyét (görény) ...	156		
Mennydörgő ...	107	Ob folyó ...	22
Menny ...	76	Obszidián ...	356
Mennyország ...	113, 398, 432, 438	Olympus [magyar] ...	109
Ménrót ...	419	Ólomöntés ...	238, 327, 362
Monothéismus ...	52, 54, 55	Óltár-kövek ...	261
Müller ...	51, 52, 53, 54	Öntés ...	354
Munkácsi Bernát 30, 104, 255,		Öntözködés ...	215
256, 303, 367, 414, 426, 427		Óriások ...	400
		Óriások utja, országa 164, 172, 167, 168	
Nádtündérek ...	88	Ördög ...	30, 38, 40, 126, 300
Nádszálkisasszony ...	89	Ördögök ...	371
Nagyasszony ...	92, 129	Ördögidézés ...	207
Nagyasszony szolgálói ...	130	Ördög családja ...	201, 205
Nagyboldogasszony ...	91	Ördög kövek ...	256
Nagy József ...	230	Ördög teremtese ...	373
Nagy G. 129, 146, 357, 366, 418,		Oppert ...	48
419, 420, 427		Oroszlán ...	153
Nagypéntek ...	211	Óshaza és atyafi-népek ...	7
Nagyszombat ...	211	Ősök fája ...	424
Nap ...	30, 62	Ős újév ...	131
Napszavunk ...	30	Őzaiszok ...	124
Napisten ...	102, 405	Őzvegyek ünnepe ...	277
Napisten inge szegélye 103, 104, 111			
Napkirály ...	70, 118	Pacsirta ...	160
Napfűk ...	83	Páiwätär ...	84, 85
Napleányok ...	83	Palázulás ...	133
Naptündére ...	83	Pallas ...	304
Naptisztelet ...	455	Pantheismus ...	52
Négyesy László ...	8	Panu ...	83
Nemzet ősei ...	417	Papi osztály ...	303
Néphit ...	37	Papnők ...	313—314
„ Algyő-i ...	42	Pessimismus ...	53
„ Endrefalva-i ...	37	Pintér S. ...	428, 455
„ Facsko-i (Trencsén) ...	146	Pirgine Páz ...	95
„ Felsőbánya-i (Szathm.) 37, 147		Piros tojás ...	212
„ Letkes-i (Hont) ...	146	Pogány várak, pogány szigotok 256	
„ Körmöcz-i ...	147	Polythoismus ...	50, 52, 55—75
„ Majdán-i ...	40, 41, 42	Pütkösdí királyné ...	275
„ Szeged-i ...	38, 43	Palócz pütkösdí királyné ...	220
„ Ó-szeut-Iván-i ...	107	Pütkösdí királyné [kiliti] ...	220
„ Szőrog-i ...	43, 44, 107	Pütkösdí királyné [nógrádi,	
Nimród ...	417	honti, görényi, csallóközi 221, 222	
Nyílra való ráolvasó ...	359	Pütkösdí királyság [ugocsai] ...	219
Nyírfá-ének ...	273		
Nirvana ...	53	Ráolvasás ...	121

	Lap
Ráolvasó	286, 326, 346
Ráolvasó igézés ellen	291
Rovásos	333
Regesek, regölés	240
Reguly Antal	30
Réthy László	13, 14
Révay	63
Révész Imre	79
Rig-Véda	51, 52
Róka	153, 156
Rokonság az istenekkel	97
Rontás	353
Rossz csillagzat	388
Rostaforгатás	362
Rovalás	308
Rovásos naptár	245

Sabeizmus	49
Samanismus	50, 119
Sánta-Kata	396
Sárkány-irtó hősök	196
Sárkány helynevek,	197
Sarkesillag	382
Sátán	31, 98, 105, 124, 367
Sátorünnep	444
Sátorlepedő	292
Szakáll	409
Szalay L.	56, 62, 69
Számnevek bizonyossága	10
Szarka	159
Szárnycs ember	407
Szarvas	155
Szelisten	86
Szélikirálykisasszony	88
Széltündér, -anya, -király	86, 87
Szemmel nézés, kézrátevés, bú- bajos igék elmondása és rá- lehelés	326
Szennel verés	185, 289
Szenus-víz-készítés	29
Szentgyörgy-nap	132, 210, 216
Szent helyek	255
Szentiván-éj	222
Szentiván éneke	225
Szentiván-éji tűz	71
Szentiván Kolonyi leányok	224
Szent-Márton napja	229
Szent-Mihály	42
Szentmihályi [magyar] néphit 37, 41	
Szent-Péter	43, 45, 375
Szépasszony	191
Szépasszony vászna, csillaga	93, 94, 389
Szerencsés és szerencsétlen na- pok	246

	Lap
Szerencsés és szerencsétlen új- évi babona	248
Szivárvány = Bába bukra	104
Szkihák	46, 47, 48, 49
Szkihák istenei	114—115
Szobb (Somogy) Bős-bákai nép- szokás	213, 224
Szülő Boldogasszony 100, 107, 444	
Sebestyén Gyula	127
Sellők	88—89
Seregély	160
Sírató-nap	448
Sírhalmok	260
Sör	412
Sülyedés	54
Talizmán	361
Tamul	12
Tana	417, 418
Tápio	90, 106
Targitaos	364
Tátos-tudós	307
Táltosok	309, 311
Tátos-imádság	75
Táltosok	147
Tehén rontás	355
Temesköz-lőrinczfalvi néphit 37, 39, 40, 44	
Tejút	389
Testvérbarátság	441
Temető-hely	428
Temetkezés [lovás]	426
Tenger (saras)	11
Teofiaiktosz Simokatta 57, 58, 62, 71	
Tengeri óriások	88
Tengri	66, 67
Teremtés 19, 20, 26, 31, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 364	
Tering	201
Természet-imádás	66
Természet istenasszonya 98, 99, 100—109	
Tetemvár	428
Tisza görbesége	43
Tisztesfű, kakukfű	299
Tojás (arany)	29
Tomaj-Aba	420
Tor	278, 425
Törökséggel való érintkezés	11
Törpék	172—179
Turul	97, 153
Turán	46, 47, 49
Tyuk	101, 102
Tündér Ilona (Szűz Ilona 117) 139	
„Tündér.”	136
Tündérország	135, 136, 140

	Lap		Lap
Tűzisten	70	Veréb	160
Tűz babonái	228	Véres kard	358
Tűztisztelőt	69	Vérivás	437
Tűztisztulás	298	Versényi György	174
Tűzugrás ónekek	226	Vikár Béla	103
Tűzőzön	411 - 413	Világ tükre	406
Üszögös Péter	208	Világ tojás	29
Urál hegység 14, 28, 37, 47, 399		Villám	299
Ukko	69, 73, 78, 79, 80	Virágalakulás a Kalevalában	25
Ukon-johár	452	Virágvasárnap	211
Ugor (nép, nyelvek)	8, 11	Virágének	227
Ugor hitregék	15, 25, 27	Vitőzség	436
Vadászat istene	90	Vízisten cselédjei	131
Vadászat, halászat törvénye	22	Vízi leányok	88, 89, 200
Vainämo	96, 149, 352	Vízbohányó hétfő	214
Vakond	158	Víz kultus	71, 300
Váltott gyermek	294	Vízi leány	184
Vámbéry	34, 308, 437	Vízi manó, -ember	198, 369
Varju	152	Vízözön	439, 412 - 413, 414
Varázsló asszonyok	316	Vízi törpék	88
Vasorrúbábák	200	Vízi villám	460
Vaskorszak	401	Vízkereszt	244
Vasmegyei (husvéti) mátkázás, komázás	212	Vízvetés	281, 328
Vasvilla	361	Vőfély, vőlegény	446
Vellamo	88	Vörös szín	292
Vendégszeretet	442	Wliskoeki Henrik	184, 259
		Zuhatag szülte	89

BEVEZETÉS.

I. Ipolyi és Csengery.

Magyar Tacitus hiánya. Ősi irott hagyományaink hiányának oka. Első hitregélők. A latin és magyar nyelvű történeti iskola fölfogása. A „Magyar Mythologia“ írója és kritikusa. Ipolyi érdeme. Az Ipolyi-Mythologia módszere és etymológiája Csengery világításában. Csengery tévedései. Mythologiánk nincsen.

Való az, amit egy külföldi író mond: hogy a pogánykori Magyarországnak nem volt meg a maga *Tacitusa*, aki följegyzésre méltatta volna szokásait és vallási hiedelmeit. Nem bukkanunk a régi idők olyatén jóindulatú értelmezőjére sem, aki már a Szent-István vallásának virágzó korában összeszededgette és az utókorra áthagyományozta volna a gyérülő adatokat.¹

Annál kevésbbé lehet szó magyar *Homér*-ről, aki isteneinket ünnepelné, vagy hazai *Ossián*-ról, ki a nagyidőkbeli hősök tusakodásának énekes elbeszélésével gyönyörködtetne. Mintha *hegedőseink*- és *regeseinkkel* nem csupán a koboz hallgatott volna el, hanem az *ős felrovások*, a hagyomány énekes szent erekllyei is eltemetődtek volna. Elpusztúlt az ősirás s vele a rejtegetett vallási emlékek utolsója is veszendőbe ment. A *Kalevalá*-hoz hasonló nép-éposznak semmi nyoma; még nevét sem lehet megállapítanunk.

Első öntudatlan hitregélőink a költők valának.

„Bálványisteneket nem imádtak üstökös Ősünk,
Bár az igaz hitnek rájuk nem tűne világa“, —

zengő „Árpád“ éneklője. A költő-király *Hadur*-nak nevezi el „a magyarok istenét“ és a *Zalán futásá*-ban egyaránt szerepelteti a kegyes és ellenséges indulatú szellemeket.

A magyar mythologia öntudatos mivelése azonban ennél jóval korábbi keletű. Már a *latin nyelvű történeti iskola* foglalkozott vele s főbb megállapodási pontjai valának: hogy az *Isten*-szó azonos a parz „*izdan*-nal”; hogy habár tisztelték is őseink a tüzet, a levegő eget, a vizet és dicséretet énekeltek a földnek, hanem azért nem voltak bálványozók, mint akik csak azt imádják és nevezik vala Istennek, ki a világ mindenségének megalkotója.

És átvevé e tanokat a történetírás magyar iskolája is, és szerinte is: a természet szentegyházában, ugymint az ormos helyeken, suttogó ligetekben, siető folyamok mentén bemutatott áldozatok csak az *Egyetlent* illették volna és az istenség nagy családjában az alsó rangúak: az erdők, hegyek és vizek majd hosszú szakálú öregjei, majd örökifjú tünde szellemei merő ellentétben a mindennek alkotó atyjával csak olyan a milyen tiszteletben részesülének, mely t. i. imádás-számba nem mehet.²

A szabadságharcz leveretése után irodalmunk soha nem látott fakadásra tavaszodék. Ha a gyümölcshezó ágak lemet-szetnek, gyökerére veti erejét a fa is. Akadt odaadó mivelője az ős vallásnak is, még pedig párosával.

1854-ben egészen váratlanul néminemű, úgy nevezett „zsenge munka” jelent volt meg, írója *Ipolyi Arnoldnak* nevezé magát. Alig értjük ma, mert eleven példákra nem mutathatunk, minő irodalmi ünnep volt az, midőn mindenki az Ipolyi: magyar mythológiáját kereste és tanulmányozta. Az ősvallás Olympusa a régen élt utolsó Vatikán követelő föllépése óta nem volt soha ennyi figyelemre méltatva.

„A monumentális mű (mondja az egykorú hatás észlelője, Ipolyi nagy tisztelője: *Barna Ferdinánd*), a monumentális mű az, ama szomorú időkben ily nagyszerű tüneményre egészen készületlen magyar mivelt közönséget méltó ámulatba ejtette.”

Úgy látszott, hogy „a magyar mythologia” nem csupán megírva áll, hanem benne szilárd alapja lett lerakva a magyar Pantheonnak. Az irodalmi meglepetést azonban kevés vártatva követte egy másik meglepetés, melynek utána a lelkes tapsok hirtelen elhallgattak.

A „korszak-alkotó műnek” utána a magyar mythologiai iskolának magában álló mesteréül tisztelé a közvélemény Ipolyit, midőn nem várva küzdelemre kél vala vele „a magyar szónokok és státus-férfiak” egyiránt tiszteletes és tekintélyes írója majd a Mythologia szerzőjét czáfolva, majd az amazétól sokban elütő új tanokat hirdetve. Ez *Csengery Antal* vala, kit ha túlszigorúságról nem akarunk vádolni, kiméletesnek még kevésbbé vallhatunk.

Az ősvallás ezen új bajnoka nagy készültségű értekezéseiben s mellé még az Akadémia szeme láttára nem kevesebb szándékkal indula neki a támadásnak, mint azzal, hogy Ipolyi fáradságos munkája elhibázott dolog, részleteiben pedig jobbra hibás. Vagy magyarul mondva, hogy az Ipolyi Mythológiájának daczára sincsen mythológiánk.

Az önérzetében és írói hírnevében erősen megbaszott Ipolyi a támadást támadás nélkül s a kihívást felelet nélkül hagyta. Az ügy érdekében hibásan. A tért ellenfelének engedvén, annyira elnémult, hogy lemondta, amire a *Szent-István-Társulatnak* tett volt ígéretet: még művének népies kiadásra való előkészítéséről is. Sohasem engedte azt sem, hogy újabban kiadják elkapkodott könyvét.

Ipolyi gyanítottatta ugyan, hogy a Mythológián kívül másban is úttörő ohajt lenni, s hogy munkájának a nagyobb olvasó közönség és az iskolák számára való kidolgozását másokra bízván, maga egyéb parlagok munkálása után kíván látni.³ Hogy azonban ennyire hamar beváltotta szavát, ebben legnagyobb része Csengery Antalnak fogott lenni, ki lényegileg karbavesztett fáradságnak nyilatkoztatta az Ipolyi-Mythológiát.

Ipolyinak érdeme azonban e téren is elévülhetetlen marad, és műveltségünk történetében örök leszen emlékeztete a nem csupán tudós, hanem egyúttal bátor fiatal papnak, ki a nemzet elnyomásának gyászos napjaiban „a magyarok istenének” hirdetőjeül lépett föl s az ősvallás ürügye alatt igyekezett bonfitársaiha emelő érzést önteni.

Ipolyi meglepő készültséggel fogott munkájához; de nem a mi, sok mindenfelé kiszélesedett látókörünk néző pontjáról tekinthetett szét. Úttörő volt, mi érthetővé teszi, hogy egyszer föltrelepven, többé az egyenes haladás és kitűzött irány he-

lyes ösvényébe nem bírt belezökkenni, és zavaros kútfoinek tömkelegében eltévedvén, mi sajnálatos, nem adatott meg neki, hogy a magyar Olympusba tájékozódott betekintése legyen. Hanem azért atyja marad ő Mythológiánknak, melyet ohajához képest fölszerelve és megalkotva, a nemzet ezredéves örömnépén a haza áldozat-oltárán láthatnia talán nem fogott volna közömbös dolog lenni velünk örvendező szellemének.

Hogy egy-egy emelkedettebb látó pontot kiküzdeni az igazság világában sem tréfa-dolog, mi sem bizonyítja inkább, mint az eddigi nagyobb szabású mythologiai kísérletek. A magyar tudományosság méltó ünnepeltjei is tévedtek. Mert Ipolyinak „magyar Mythológiája” nagy tekintélyű ellenfele szerint nem több céljátévesztett kísérletnél azon okok miatt, melyeket sem kicsinylenünk, sem e helyütt elhallgatnunk nem szabad.⁴

Csengery szerette volna, ha a „Mythologia” írója a német *Grimm*-ek példáját abban is követi, hogy munkáját megelőzőleg és előkészítő tanulmányként kiadja a birtokában levő meséket és mondákat, s ezek iránt figyelmet és érdeklődést igyekszik kelteni. Megrója azon kritikátlanságot, melylyel való és kétes adatokat egy kalap alá vesz, kölcsönzött és eredeti között nem különböztet s Ázsia minden hitmondájában magyar párluzamot keres és vél találhatni.

A módszert illető észrevételei legnagyobb részének igazságát és sujtó voltát bizonyára Ipolyinál senki sem érzi inkább. Azt is be kellett látnia, hogy igaza van Csengerynek, midőn erősen kifogásolja, hogy a szanszkrit nyelvet ős vagy ehhez legközelebb állónak tekintvén, első sorban mindent ebből kívánt kimagyarázni, vagy hogy a rokon áltáji nyelveknek egészen hátat fordított, sőt azt sem utasíthatja vissza egészen, hogy nyelvészeti nélkül elemez, származtat és következtet.

Csengery tehát az általános irányelvek bírálatánál elnézés nélkül, tudós társa kisebbségére billenté a kritika mérlegét. Üldözé módszerét is, de már a nélkül, hogy „Ipolyi urat” ujmutatással megint pellengérre állítaná.

Az igazságnak alig megvesztegethető barátja: az olvasó

ezúttal mire sem kíváncsiabb, mint arra: hogy vajjon hát az annyira keményen leczkóztató Csengery és vallás-kereső útját tévedés nélkül járja-e meg; nem botorkált-e ő is bele a bal-föltevések tömkelegébe? Oly kérdés, mely elül sem az ügy, sem az olvasó tekintetéből nem térhetünk ki. Nagy dolog, miután semmi jogosultságom nincsen arra, hogy tekintélyeket elismeréssel jutalmazzak, vagy rosszalásommal kárhoztassak. És ezért könyebbségemre szolgál, hogy e dologban személyeskedés nélkül járhatok el és itt szintén mással mondat-hatom el azon kifogásokat, melyek tekintetében a jeles akadémikus mythologiai párhuzamai megközelíthetők.

„*Csengery Antal* — úgymond Dudek János tr. — az akadémián tartott felolvasásában éles kritika alá fogta Ipolyi mythológiáját s és vallás tekintetében teljesen ellentétes álláspontra helyezkedvén, mindent támadott a magyar mythológián: módszert, etymológiát és a következtetéseket.

Egyben igaza volt Csengerynek Ipolyival szemben, t. i. a magyar ősvallás kutatására alkalmazandó módszer tekintetében. Helyesen utalt ugyanis az ural-altaji népekre, a magyarok rokonaira, mint akiknek a vallásaiból s nem a hindukéból kell a magyarok ősvallására párhuzamot vonni. Helyesen beszélt az összehasonlító nyelvtudomány felhasználásáról is e kérdésben: ezélt azonban még sem ért, mivel a *vallás eredetéről szóló kérdésben egészen helytelen álláspontra helyezkedett*. Ezért helytelenek valának mind a magyaréra, mind pedig a vele rokon népek ősvallására vont következtetései is.

Ipolyi csak az utat tévesztette el, mert volt benne valami a történetíró Horyáth István túlhajtott nemzeti büszkeségből, mely még Ádámban is magyar embert keresett. *Csengery* ellenben megtalálta a helyes utat az ural-altaji népekhez, de nem az ősvalláshoz, a magyarok ősi vallásához. Hibába esett, melyet Ipolyival szemben ő maga is felpanaszol: a kutatás heve következtetésekre ragad bennünket, — mondá, — ahol még az alapelvekkel sem vagyunk tisztában s hamar készen vagyunk a — *hipotézisekkel*.

Ezt a hibát követte el ő maga is, nem a módszerben, mint Ipolyi, hanem igenis az alapelvben. Alapelve a melyből kiindult, hipotézis sem volt, csak egy önkényes s már a tudomány előtt teljesen hitelevessített állítás. — *De-Brosses* idejéből, a mennyiben mind az altaji népek (finnek, lappok, esztek, osztjákok stb.), mind pedig ezek-

kel párhuzamosan a magyarok ősi vallását a nyers természetimádásból származtatta, a melyből idővel *fetisizmusra, samanizmusra, polytheizmusra* emelkedtek volna.

Oly álláspont ez, mely semmi jogosultsággal sem bír.

Csengery a mai természeti népek után alkotott magának fogalmat az ősi emberről s azt természete szerint, valamint vallásra jutásában következőleg képzelte. Az ősi ember „amint először megjelent a természetben, a körül levő tárgyak teljes ismerete nélkül, a hatalmas természeti elemek ellenében merőben passiv volt.”

Ez a *homo alalus*, a tehetetlen állat-ember; ilyenből indult ki *Csengery*.

A vallás csirái tehát ekkép fogamzottak: „Először is a pusztán természeti tárgy tűnik föl hatásában istenként (!) az embernek (t. i. annak a félig vad ősembernek): például valamely folyam, a nap vagy egy félelmes állat stb. Az ember önkénytelenül meghajol a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt. Ez a nyers *természet-imádás*, a természeti tárgyak istenítése.” Így kezdete a vallásnak!

„Amint a lélek kiemelkedik a passivitásból, azonnal érvényesíti akarátjogát (kissé nagy ugrás!) Azelőtt a természeti tárgy így szólt mintegy az emberhez: én istened vagyok (!) Most az ember fentartja magának e vagy ama tárgy istenként elismerését. Így szól mintegy ahhoz: légy istenen, én annak ismerlek el! S jeléül, hogy e tárgy, amelyhez így szól, kiemelkedik a mindennapi, profán dolgok köréből, valamely külső jellel jelöli meg azt. Szemet fest annak, kőczot vagy egyebet aggat arra megkülönböztető jelül. Ez a *fetisizmus*. A fetisizmushoz hasonló processus után a samanizmus, polytheizmus, végre a monotheizmus fejlődött — *Csengery* szerint.

És mindez mivel van bizonyítva. „Hogy e történeti fejlődés fokozatait nem önkényesen állítam fel, mondja, mutatja a mai természeti népek műveltsége, melyeknél az egyik vagy másik kultuszt inkább kifejlődve találjuk. A nyers természet-imádást leginkább vadásztörzsek között találjuk fel, kik rendszeren a műveltség legalsó fokán állanak. A fetisizmus a partlakó halásznépek között otthonosabb. A daemonok tisztelete végre a pásztor, nomád népeknél van leginkább elterjedve.”

Ez volt *Csengery* felfogása a vallások eredetéről s ilyen alapon akarta a magyarok ősvallását is fejtegetni; azonban hibásan, miután az összehasonlító vallástudomány megállapított tételei szerint a vallások nem alulról fölfelé,

hanem ellenkezőleg lefelé fejlődtek, illetőleg egy tökéletesebb formától elhanyaglottak, emélfogva mindaz, amit Csengery az uralaltáji népek s a magyarok ősi vallásáról mondott, minden alapot nélkülöz.

De ha önmagában tekintjük is Csengery elméletét: milyen lihetetlen dolgokat végeztet azzal a baromná sülyesztett ősi emberrel! Azt mondja róla, hogy mindjárt első állapotában, midőn „lelke még ki sem emelkedett passzivitásából,” midőn „a körüle levő tárgyak teljes ismerete nélkül volt,” szóval midőn még barom volt, hogy már akkor a puszta természeti tárgy „istenként” tűnt fel előtte. Már akkor önkéntelül meghajolt a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt.

És micsoda naivitás kell ahhoz is, hogy megcsináltatja ősemberével a vallás első fokozatát, tehát az első absztrakteziót, ami öntudatot tételez fel és embere mégis csak ezután ébredt öntudatúra, „lelke csak ezután emelkedett ki passzivitásából és érvényesítette akaratját?”

Ily kísérletek után a magyar mythologia tudományos megírása még mindig emberére vár, habár a párhuzamot vonva az altáji népekkel, biztosan következtetjük, hogy a magyarnak ősi vallása is csak a Junala és később Ukkó által képviselt, *de már elhomályosult*, monotheismus lehetett.⁵

II. Az őshaza és atyafi-népek.

A nemzet szülőföldre keresésének szükséges volta. A szittya eredet hazai hagyománya. Nyugati ural-altájiak, ugorok vagyunk. Az altáji nyelvi nagy család. A török rokonság kérdése. Az első fogalmak vallomásai. Az ősi *hetes* és a későbbi *tizes* számolási rendszer bizonyossága. Török hatás. Bálint Gábor nézete az őshaza és nyelv tekintetében.

Mentől nagyobb utat teszen meg valamely folyó: annál messzebb vetődik a forrástól, melynek csöppjei még a harmattal vetekeednek tisztaságban és üdeségben.

Tér- és időben nagy távolság választ el a forrástól, melyből őseink a faji szellem első italát meritették, melynek partjain az eszmélkedni kezdő nép ajkairól a saját világnézetének első meséi elhangzottak. A nemzeti szülőföldről, melynek hegyei, sziklás ormai, vizei szolgáltak első hitregés tárgyakúl.

Van a forrás vizéből a folyamban; de már annyira vegyülékesen és föleresztve, hogy többé a különválasztás gondolatnak is merész lenne. Népünk is hangoztatja még az ősfelfogásnak ígét, amennyiben hagyományából nem törlődött ki, azonban már annyi módosítással és igazítással, hogy legalább is nagy dolog a hozzáadást az eredetitől elválasztani és az elbeszélést illetékes korára és személyére visszavezetni.

Kimaradhatatlan tehát, hogy az ősforrás keresésére föl ne kerekedjünk, mi egyértelmű az *ős-haza keresésével*. Megkísérlé ezt Ipolyi is; de ellenfelének szemrehányásához képest eredmény nélkül („Mit akar Ipolyi, midőn az ind nép között keresi mythológiánk ősforrásait?” — *Csengery*: i. m. 57. l. --)

Egy bizonyos, hogy, miután a történetek Ariadné-fonalát nem nyújthatjuk odáig, csupán a rokon népek kalauzálása mellett érhetünk észlelt.

A hagyomány *szittyá*-fajnak vallja nemzetünket. A tudománynak ennyit nem, hanem annyit sikerült megvitatnia, hogy az *ó-kor* szkitháinak nyelve (a *behistuni ékirat szkitha szövege*, mint egyetlen kútfő után ítélve) a *turáni nyelvcsaládnak* azon ágához hasonlít leginkább, „melyet különösen *újgur*-nak mondhatni.”⁶

A hagyományt tehát a gyéren mutatkozó történeti adatok lehetőleg támogatják és habár Herodotosz nem utasít is, bizonyos, hogy a magyarok ősi hazáját, a legújabb expedíciótól eltérőleg a szkitha-földön kell keresnünk.

Keresésökre azonban csak az összehasonlító nyelvtudomány világítása mellett indulhatunk.

„A nyelvészeti nyomozások kiderítették, hogy a magyar az ural-altáji népcsalád *nyugati* vagyis *ugor*-ágából való. Ezen nép-család időszámításunk első századaiban az *Ural hegység lejtőiről leszállván* a mai Oroszországnak hosszában a Balti tenger szomszédságáig elterülő széles vonalban nyúlt el.”⁷

A magyar *nyelv*, Négyesy László t. barátom szerint is, az ugor nyelvek közé tartozik. A törökkel úgy van rokonságban, hogy az ugor nyelvek a *szamojéd*-del, *török*-kel, *mongol*-lal együtt ismét egy nyelvcsaládot alkotnak: az *áltáji*-t. Azaz: az áltáji alapnyelv (mely vagy 4 5 ezer évvel élhetett ez-

előtt) 5 ágra oszlott, az *ugor*, a *szamojéd*, a *török*, a *mongol* és *mandsu-tunguz* ágra. Ezek a nyelvek tehát mind örökölték az alapnyelvből. Innen van sok egyezés még most is a magyar és török nyelv között, de ugyanannyi van a finn és török közt is. A mi águnk az *ugor* nyelv ismét hét nyelvre oszlott fel egy pár ezer év alatt: *finn*, *mordvin*, *cseremis.* *lapp*, *vogul-osztják*, *zürjén-votják*. *magyar*. Ami nyelvünk legközelebbi rokonai ezek. Van még egy olyan csoport-közösség nyelvünk és a török közt, melyek a többi ugor nyelvben ninesennek meg. Ámde ezek mind csak későbbi érintkezés folytán támadt kölcsönvételek s valóban mind egy fogalmi körbe tartozó szók és pedig *cultur-szók* (buza, bor, tinó, ürü, gyűrű, szérű stb). Ezeket még ideköltözésük előtt, a szármata sik-ságon laktunkban vettük át egy már ott letelepedett és földmivelést folytató török néptől. Épen mint ideköltözésünk után sok szót vettünk a szlávból is. Ezen szláv szók jelenléte nyelvünkben pedig nem jelent rokonságot. Épen úgy nem a török kölcsönzések sem.

Azon vitához: *török vagy ugor eredetű-e a magyar?* csak azon észrevétellel járulok hozzá: hogy egytörzsű népnél a nyelv irányadóbb, mint az éghajlattól és szomszédságtól is függő szokások és jellemvonások. Kérdés, nem lenne-e a nem-ugor eredetű kirgiz finn-né, és a finn török erkölcsűvé, ha éghajhajlatukat megcsereélnék, illetőleg annak idejében megcsereélhették volna? De különben is érthetetlen marad: *hogy ha a magyar, török vér s nyelve is török-kölcsönzés, hogyan lehet mégis, hogy közelebb áll az ugorhoz, mint a saját fajtájához?*

Abban kevés ellenmondással találkozunk, hogy ural-hegy-tövi népnek tartsuk a magyart; de lényegesnek látszik az is, hogy a keleti vagy nyugati leereszkedésen keressük-e bölcséjét?

Hogy a nyugati, vagyis az ugor ág sarja, ezt könnyű igazolni nyelvi bizonyítékokkal, mint legrégibb adatokkal is.

Hogy a magyarság eszmélése első korszakában ugor népek közt élt, hogy ezekhez hasonlóan *vadász- és halásznép* volt, az első fogalmaknak, mint: *fej*, *szív*, *nyelv*, *szem*, *fül*, *kéz*, *vér*, *élni*, *halni*, ugor volta, a *hal-*, *víz-*, *háló-*, *nyíl-szavak*-nak a finn-ugor nyelvekből való kölcsönzése eléggé igazolja.

Ezen korszakban tehát a magyar halászat-, és vadászatból él, a fémeknek, mint urali nép ismeretével bírt (*kovács*), tudott *fűrni*, *faragni*. az asszony nép meg *fonni*, *szőni*, *varrni*. Lehetőleg egyenlő távolságban lakván az északi jeges tenger és a Káspi tótól, a *tenger-ről* nem volt fogalmuk.⁸

Érdekes tudnunk, hogy a magyar ekkor már *loras nép* volt, lévén a *ló*-nak neve a vogulban: *lau*, az osztyákokban *lovi*. Sőt már az *eb* is hű kísérelje vala (az osztyákoknál: *amp*).

Hogy a magyar a finn törzsek közelében, sőt társaságában élte le ifju korát, számolásában a *hetes-rendszer* (talán a holdnak hét-hét napos változása után) és az egyes számnevek azonossága is bizonyítja.

Mi sem bizonyosabb tehát mint az, hogy *nyelvben az ugor népeknek vagyunk atyjafiai*. Sok hasonlóságot mutat *nyelvünk*höz a *finn nyelv*, még *többet a vogul*; hogy azonban ebből a közelebbi rokonságra, vagy csupán a szorosabb érintkezésre legyen jogosult a következtetés? — ninesen eldöntve.⁹

A magyar számnevekből tisztán kiolvasható a magyar előkor kettős időszaka, mert míg a *hetes rendszer* még a finn-ugor népek körében lakozónak tünteti föl a magyart, a *tizedes rendszer* korában már csupán a vogul szomszédság hatása vehető ki:

<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>finn</i>	<i>török</i>
1. egy	ük	yksi (olv. ükszi)	bič
2. két, kettő	kit	kaksi	iki
3. három	kórom	kolme	üč
4. négy	n'ile	neljä	dört
5. öt	ät	vii	beš
6. hat	kat	kuut	alti
7. hét	sät	seit se män	jodi

A magyar *hét* egyiránt fejez ki számot és ugyanannyi napra kiterjedő időt, miként a vogul „sät” is.

	<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>zürjén</i>
8 (=10—2)	n'ol-tz	n'ol-lu	kökja-amis
9 (=10—1)	kilen-tz	antel-lu	ök-mis
10.	tíz	lau-lu	das
20.	húsz	hus	köz

	<i>magyar</i>	<i>vogul</i>	<i>zürjén</i>
30.	harmin-tz	vát	komin, kom-mün
40.	negy-ven.	neli-men	nel'ja-mün
50.	öt-ven	üt-pen	vil'i-mün
60.	hat-ven	kat-pen	kvajti-mün
70.	het-ven	sät-lau	sizim-das
80.	nyoltz-ven	n'ol-sat	kökjäm's-das
90.	kilentz-ven	antel-sat	ökm's-das
100.	száz	sat	s'o

Hogy a hetes számítás korában a magyar a finn-ugor-ság és nem a törökség kötelékében állt, egybevetés által könnyen rájöhethünk; de hogy a tizes számok gyakorlatba vétele korában már kiszakadt a magyar az ugorok láncolatából, mi sem bizonyítja inkább, mint hogy a 8. 9. 10. 20 stb. számok tekintetében még a vogullal sem egyezők csak kevés részben a számnevei.

Az ugor nyelvcsalád szétszóródásának oka ismeretlen. Lehet, hogy a finnek a tenger által vonzatva húzódtak az észtekkel együtt a lappok után észak-nyugat felé. A magyarokat a vadászat csalogathatá dél felé. A hagyomány is ezt vallja, de ellenkező irányban. Úgy látszik, hogy e részben a Jajk (Ural), vagy az Etel (Volga) volt kálauzok, talán az Irdis mellől kiinduló újakban.

Hogy az északi tengert nem ismerték, a déli tengerrel meg később jöttek ismeretségbe, arra maga a „*tenger*”-szó elégséges adatul kínálkozik. Az északinak maradt nyelvrokonok a tengert „*saras*” — vagy „*saris*”-nak mondják, míg a mi *tenger*-szavunk török kölcsönzésnek vétetik, látszólag annak bizonyosságául, hogy eddig nem látott tengert, helyesebben: talán hogy a tenger fogalmának kifejezésével kölcsönzött szóval kezdett élni, a régít elfeledésnek engedve át.¹⁰

Nemzetünk ifju korának ezen lakóhely-változtatása sokáig élt a hagyományban s utat talált a mondákba is. Itt azonban nem ifjú vágya sarkalja a néppé alakult sokaságot, hanem szarvas csalogatja *Hunor*-t és *Magor*-t s a kiindulás nem is északról, hanem a déli fekvésű Eviláth földéről történik.

A magyar ekként a török hatás körébe jutott, minek kétségbevonhatatlan bizonyosságát abban látjuk, hogy fo-

galom-gazdagulásának vivmányait török-magyar szavak jelzik, mint:

oroszlán, <i>törökül</i> :	arslan,	alma	"	alma,
teve	"	deve,	"	bogdaj,
borz	"	borc,	"	árpa,
tyúk	"	tauk, tavuk	"	jemiš,
disznó a <i>csuvasban</i> :	sisna,	borsó	"	burčag,
ünő <i>törökül</i> :	inek,	tarló	"	tarla
tinó	"	balta	"	balta,
tokló	"	bicsak	"	bič-mek,
ökör	"	kapu	"	kapi stb.
borjú	"	buzagu,		

A törökségben úgy látszik a csuvasok szomszédságába jutottak, kik *r*-végzettel ejtik ki az ökü-, tengiz-, ikiz- (iker) stb. szavakat.¹¹

A finnisták és turkisták közti nyelvkérdési vita még mindig nem elintézett ügy. Újabban *Bálint Gábor* nagy tapasztalatú nyelvbuvár mindkettőjüknek hadat üzent. Szerinte nyelvünk a délindiai turánság nyelvéhez a „tamul“-hoz, a turánság *szánszkrit*-jához áll legközelebb. Ez módosíthatja az űs-szülőföld s vele kapcsolatosan az első hitregék kérdését.¹²

III. Az őshaza első hitregéi.

Az uraltáji honosság és a vogulokkal való közeli nyelvrokonság. Réthy László tudósunk a vogul és finn világteremtési mondáról.

Ki tudja, hogy az Uralhegyen innen vagy túlra rin-gott-e az első magyar nemzetség bölcsője; hogy éjszának vagy délnek indult-e a forrás, melynek partjain hallgatta volt fajunk az öregebb törzsek mondáit a világalakulásról és a nagy nemzet-család valhási hiedelmének első tanulságait merről vette? . .

Kettő megállapíthatónak látszik, hogy a) őseink lakták az Uralnak *arany*-ban, *ezüst*-ben, *ón*-, *ólom*- és *vas*-ban gazdag vidékeit. Ezen fémnemeknek magyar neve mondhatnám saját terméke nyelvünknek, melyeket ha Ázsiából hoztak magukkal, másutt nem termelhették, mint ezen, két világra szóló

hegyláncz alján. b) A mondottakból megállapítható, hogy akár volt a magyar finn-ugor, akár nem; de mai nyelvén beszélni, „*imád*-kozni“ az ugor néptől s különösen a nyelvében vele legrokonabb *vogulok*-tól tanult.

Ezen rokonság s nyelvi atyafiság bebizonyíthatósága föltette fontos mythologiai tekintetben, mert a mint igaz, hogy: „a nyelvek vallomása szerint a magyar nyelv minden most ismeretes rokon nyelvek közül leginkább hasonlít a vogul nyelvhez“: úgy viszont hasonló viszonyosságot tételezván föl a mythológiára nézve is, úgy hivatkozunk hitregéjére, mint a magunkéra is. Úgy nyúlunk hozzá, mint közös kincshez.

Mert alaposnak látszik, hogy a mennyiben ugor származású a nyelvünk, ugor eredetű vala ősvallásunk is és a memyi érintkezést föltüntet nyelvünk a finnekkel és vogulokkal: annyi hatást megengedhetünk mythoszaink tekintetében is.

Még csak azt kell érintenem, hogy nálunk az ős felfogás mostanáig elmosódott, mint valamely régi irás; vagy megzavarosodott, mint a forrásától messzejáró patak s csak az ugor testvérnépek hitregés mondái segítségével lehetséges, hogy őseink gondolat-világába magunkat beleéljük és vallási birodalmukat bezarándokoljuk.

Ilyen sokat mondó és sok tekintetben közös ősvallási régiségünk a *vogul monda* „a világ teremtéséről“, és a *finnek nemzeti éposza*: a „*Kalevala*.“

Szépen ír e tárgyban Réthy László ethnographus: „E szép és a mi szemünkben nagybecsű költemények, melyeket északi rokonaink tudatából, kik a világmozgalom útjaitól félre esve, máig sem törölte ki az idő, két ezer év előtti időkbé varázsolnak vissza bennünket, midőn a világnak más képe volt, mint ma. Déli és Közép-Európában a rómaiság játszott a világszerepét; Germánia északi partvidékei, a mai Anglia, Skandinávia, hiányosan ismert területek voltak, kezdetleges miveltségű népfajokkal, a Volgától pedig csak mint mesés folyamról (Rha) tudott az egykori földrajzi tudomány. Ez ismeretlen földterületen szövődtek az ugor népek szemléletében azok a bűvös hitregék, melyek fajunk világnézetének legrégebbi nyilatkozatai.“¹³

Az látszik természetesnek, hogy a vogul mondát szó szerint adjam mindennek előtt és fölvilágosító jegyzetekkel kísérem. Alkalmatosabbnak kinálkozik azonban, hogy mindkét szöveget röviden és hozzászólás nélkül ismertessem, főleg miután azt földiesért *Réthy L. tudósunknak* kivonatában, mely nem igényel sem rövidítést, sem bővítést, a legkiváncosabb összegezésben immár birjuk.

A vogul monda szerint kezdetben — írja *Réthy László*, „*Numi Tárom*“ s a tenger vize létezett. Numi Tárom, az öreg ég, vagy felső világ, s az alsó világ: a tenger. Numi Tárom ezüst fonatú bölcsőben férfit, és nőt: a *napistent* és feleségét bocsátá alá. Ezek a levegő nagy térségein s a tenger színe fölött lebegtek, ide-oda hajtva a déli és északi szelektől. A férfi Numi Táromhoz imádkozék, hogy egy hajlék nagyságú földet bocsásson le. Numi Tárom meghallgatá a kérést, lebocsátja a kért földet. Majd a nő szülési ideje érkezik s életre való fiat szül. A fiu *Elm-pi* = a levegő fia (vagy Elm-kales = légben született halandó). Elmpi megnő . . . hétfonatú ezüst hágón Numi Táromhoz megyen; megkérdezi, hogyan éljenek így ég és víz közt? Numi Tárom, kit a monda hétfonatos hajú isteni alaknak ír le, arra tanítja Elmpit, hogy buktassa ki a földet a vízből. Egy *buvár-madár* bőrét adja neki, melylyel leszáll a vizekre s a földet kibuktatja; hanem az forog s nem akar veszteg maradni; erre Numi Tárom ezüst gombokkal ékes övét adja Elmpinek, melylyel a földet körülkeríti (*Ural hegység*) s azt alkalmassá teszi lakó helyül az embereknek. Meglévén a föld, Elmpi újból fölmegegy az égi atyához s utasítása szerint alkotja meg az emlős és szárnyas állatokat s hóból és földből formálja az embert. Majd a halat hozza le az égből az emberek táplálékául; a hal tehát az ég ajándéka. Aztán a vadászat mesterségére, nyíl-készítésre, hálókötésre tanítja az embereket, majd férfi és nő közt házasságot szerez s az emberi faj szaporodásnak indul. Erre a halált (kuljáter) hozza le az égből, hogy a hány ember meghal, annyi jöjjön nyomába, egyik a másnak adjon helyet.

A *Kalevala* rúnóiban ugyanezen felfogás főbb motívumai maradtak fenn. Itt *Kave Luonnatar*, a természet, a te-

remtő erő, az ősi elv. Leánya *Impi* (lég leánya) századokon át szűzen élve himbálódzott a lég téres udvarában; majd únva a hosszú egyedüliséget, a tenger színére ereszkedék alá s a szélről méhe megilletődék. Méhe gyümölcsét hétszáz évig viselte s még sem született meg a gyermek... Egy vízi madár jő, repülve a tenger színe felett s helyet keres, hol fészket rakja meg. Impit találja a vízen úszva s ölébe rakja arany tojásait. Majd *Impi* öléből legördülnek a tojások és széttöredeznek; a tojás alsó feléből lett a föld, feléből az ég boltozatja, sárgája felső feléből a nap, felső fejréből a hold. *Impi* fia *Väinämöinen*, kinek hasonló szerep jut a teremtésben, mint a vogul hitrege *Elmpi-jének*.

IV. A két ugor hitrege szövege szerint.

A) Vogul.

A vogul föld-teremtésről szóló monda és a finn világalakulás runójának szövege.

„Má kul'item majt“ (A föld-teremtés mondája).

I. Asszony és férfi valának. *Numi Tarom* atya, *Tarom* öreg által ezüst fonatú bölcsőben eresztődének alá: vas köté végén (csúcsán) jövének alá. *Numi Tarom* atya erős torkú alszelet támaszt, az a feltenger végibe viszi; erős torkú felszelet támaszt, az az altenger végibe emeli.

II. Egy nap a férj *Numi Tarom* atyához imádkozik: *Numi Tarom* atyám nekem egy hajlék nagyságú ép (szent) darab földet bocsáss le! — Egy nap elmulta után, két nap eltölte után, *Numi Tarom* atya által egy hajlék nagyságú szent darab földdel bocsátódnak le. Az ajtós hajlék ajtaján kimegyen a férj, hajlékát megkerüli, alig egy ember lépésnyi széles darab föld látszik meg. *Numi Tarom* atya más szelet csinál, az más tenger vidékébe viszi, más szelet támaszt, az más tenger öblibe fújja.

III. Sokáig éltek után, rövid ideig éltek után, egy nap az asszony szól: Férjem, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábba jutottunk. Ha majd az ember-évbeli idő beáll, az ember-korbeli idő beáll: vajjon a nő megyen-e ki, vajjon a férj megyen-e ki? Felel a férj: Nem úgy, az asszony (megyen ki); ha majd az ember-évbeli idő beáll, a nő hadd menjen ki, a férj legyen benn.

IV. Kiméne az asszony. Hét éjig hire nincsen, hét napig hire nincsen. A férj kifelé kiált: Asszony te hová felé

mentél? élő vagy holt (vagy-e)? semmi híred nincsen! Szól az asszony: Nekem — midőn bételik az az idő — nekem fiam lesz, ide hozza (az idő).

V. A férj hét éjig, hét napig fekszik tovább. Hét éjig, hét napig fekte után a Numi Tarom mondván kimért napja érkezék az asszonyra, meleg hajlék zugába életteltjes fiút szülni mene be. A férj, a vénülő kézre jutott ember, a férj örvendező keze jobbikára veszi, örvendező lába jobbikára ültet: „Numi Tarom atyám fiat adott nékem, Numi Tarom atyánk fiuval ajándékozott meg minket.“ Az asszony leteszi, a férj fölveszi, csókolgatják, ölelgetik.

VI. Az ének embere, a monda embere némi ideig növekszik, olyan nagygyá lőn, hogy járhatna, olyan nagygyá lőn, hogy kimchethetne. Ha erdei vadas helyen volna, olyaná lett, hogy erdei vadat foghatna; ha vízi halas helyen volna, olyanra nőtt, hogy vízi halat foghatna. Egy napon mondja atyjának: Oh nevelő atyám anyám, mit gondoltok? Ha életünk hosszáig (igy tart), ezenképen hogyan élünk? Más szél jár, más tenger vidékibe viszen; más szél jár, más tenger öblibe fúj minket. Ha Numi Tarom atyáinkhoz mehetnék föl! Az atya felel: Kis fiam, kezedre gyöngye ember, lábadra erőtlen ember, ha érzesz erőt kezeden, érzesz erőt a lábadban, hágy föl! Ha tőlünk kérsz tanácsot: úgy jövőndőre való kis ember itt fogsz ülni; mi hogyan ültessük meg a tartós időt? Görbe botra jutottunk, ősz hajra jutottunk! Neked szóló okos szót hol vegyünk még? Jövőndőre való okos szóval hadd értesítsen téged Numi Tarom atyád; jövőndőre való okos szóval hadd tanítson téged Numi Koresz atyád!

VII. Öltözködék, az ajtós hajlék ajtaján kiméne. Hét fokú ezüst hágsón megyen föl, fejes evet alakjában, körmös evet alakjában megyen föl. A körmös állat körmének ereje elfogya, a fejes állat feje erejének elfogyta után Numi Tarom atya ezüst rúdú hajlék ajtajához jut, az ezüst szarufájú hajlékba bémegy.

VIII. Numi Tárom atya hét hajfonadékú fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lép. Numi Tárom atya lábaihoz borúla, fölkele; megint leborúla, fölkele; harmadszor is leborúla. Numi Tárom atya hét hajfonadékú fejét hajtogatja; Numi Tárom atya tiz fogú száját megnyitja: Alsó föld embere, az ülő héjas földön megnőtt gyöngye kezű kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szüksége ért-e, azért jöttél hozzám? — Numi Tarom atya lábaihoz borúla, föláll, s így szól: Numi Tarom atyám, evő étel szükségébe hogy estem volna, ivó víz inségébe hogy estem volna? Tanácsot kérni jöttem hozzád, milyen tanácsot adsz nekem?

Numi Tarom így szól: Mire kérsz tőlem tanácsot? — Erre kérek tőled tanácsot: más szelet csinálsz, más tenger vidékébe visz az; más szelet támasztasz, más tenger öblibe fúj az. Ezen bajba értem, reám esett bajom ez! Ha majd az ember-évbeli időt előszólítod, teremttöted szent vizeden hogyan fog élni az ember? Mi módon lehessen az ember ülő szent földjét előhozni, ezen tanácsot jöttem hozzád kérni.

IX. Numi Tarom atya fejét leeresztve csak ül vala. Tűzben hal-főttig való ülése után, hét hajfonadékú fejét fölemelvén így szól: Gyöngé kezű kis ember, fiam, ha az ember ülő szent földjének teremttő tanácsát jöttél hozzám kérni, milyen hátbeli erővel áldjalak meg, milyen mellybeli erővel áldjalak meg? — Egy kacsa-bőrrel ajándékozá meg, egy buvár-bőrrel ajándékozá meg. — 'S immár, erőtlen kezű fiam, menj alá; az én teremttöttem szent vizemre lejutásod után, ha van hátbeli erőd, hozd elő az ember ülő szent földjét, buktasd ki az ember ülő héjas földét.

X. Alámene, atyjához anyjához juta, 's mond: Oh atyám anyám, ime Numi Tarom atyámtul ajándékozott két bőröm. „Ha hátbeli erőd van, az ember ülő szent földjét ezekkel hozd elő, az ember ülő héjas földjét ezekkel buktasd ki.“ Mond az atya: A' mint Numi Tarom atyánk megtanított, ha erőt neveltél kezedben, ha van erő hátadban, úgy buktasd ki az ember ülő szent földjét; ha ninesen erőd, tőlünk hiába kérdezzetsz; számodra tehetős hátbeli erőt hol vegyünk? számodra járható mellybeli erőt hol vegyünk? Ha meg vagy áldva erővel, Numi Tarom atyánk áldott meg.

Öltözködék, kiméne. A *kacsabőrt* magára ölté, az elérhetetlen fenekű tenger vizébe úszék alá. Vad kacsa alakjában méne be. Sokáig járt, rövid ideig járt, lélekzete megszorúla, kibukék. Másodszor méne be. Sokáig járt-e vagy rövid ideig járt, az alsó földre sehol sem jut le; lélekzete megszorúla, megint kibukék. Harmadszor is bémene. Ugyanannyi ideig járt, földet nem talál; lélekzete megszorúla, megint fölmeneküle.

XII. Atyjához anyjához bémene, 's szól atyjának. Oh atyám anyám! hét éjig bár jártam, hét napig bár jártam, az alsó földre nem jutottam le; hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt. Mond az öreg atya: Oh kis fiam, ha nekem fogod megmondani, neked segítő milyen hátbeli erőm van, neked adható milyen mellybeli erőm van? Ha meg vagy áldva tehetséggel, Numi Tarom atyád áldott meg; ha meg vagy teremve erővel Numi Koresz öreg által vagy megteremve.

XIII. Azután kiméne. A *buvár-kacsa* bőrébe öltözék. Megint a szent tenger vizében uszkála, alámene. Sokáig járt

Az látszik természetesnek, hogy a vogul mondát szó szerint adjam mindenek előtt és fölvilágosító jegyzetekkel kísérem. Alkalmatosabbnak kinálkozik azonban, hogy mindkét szöveget röviden és hozzászólás nélkül ismertessem, főleg miután azt földiesért *Réthy L. tudósunknak* kivonatában, mely nem igényel sem rövidítést, sem bővítést, a legkiváncosabb összegezésben immár birjuk.

A vogul monda szerint kezdetben — írja *Réthy László*, „*Numi Tárom*“ s a tenger vize létezett. Numi Tárom, az öreg ég, vagy felső világ, s az alsó világ: a tenger. Numi Tárom ezüst fonatú bölcsőben férfit, és nőt: a napistent és feleségét bocsátá alá. Ezek a levegő nagy térségein s a tenger színe fölött lebegtek, ide-oda hajtva a déli és északi szelektől. A férfi Numi Táromhoz imádkozék, hogy egy hajlék nagyságú földet bocsásson le. Numi Tárom meghallgatá a kérést, lebocsátja a kért földet. Majd a nő szülési ideje érkezik s életre való fiat szül. A fiu *Elm-pi* = a levegő fia (vagy Elm-kales = légben született halandó). Elmpi megnő . . . hétfonatú ezüst hágón Numi Táromhoz megyen; megkérdezi, hogyan éljenek így ég és víz közt? Numi Tárom, kit a monda hétfonatos hajú isteni alaknak ír le, arra tanítja Elmpit, hogy buktassa ki a földet a vízből. Egy *buvár-madár* bőrét adja neki, melylyel leszáll a vizekre s a földet kibuktatja; hanem az forog s nem akar veszteg maradni; erre Numi Tárom ezüst gombokkal ékes övét adja Elmpinek, melylyel a földet körülkeríti (*Ural hegység*) s azt alkalmassá teszi lakó helyül az embereknek. Meglévén a föld, Elmpi újból fölmegegy az égi atyához s utasítása szerint alkotja meg az emlős és szárnyas állatokat s hóból és földből formálja az embert. Majd a halat hozza le az égből az emberek táplálékául; a hal tehát az ég ajándéka. Aztán a vadászat mesterségére, nyíl-készítésre, hálókötésre tanítja az embereket, majd férfi és nő közt házasságot szerez s az emberi faj szaporodásnak indul. Erre a halált (kuljáter) hozza le az égből, hogy a hány ember meghal, annyi jöjjön nyomába, egyik a másnak adjon helyet.

A *Kalevala* rúnóiban ugyanezen felfogás főbb motívumai maradtak fenn. Itt *Kave Luonnatar*, a természet, a te-

remtő erő, az ősi elv. Leánya *Impi* (lég leánya) századokon át szűzen élve himbálódzott a lég téres udvarában; majd únva a hosszú egyedüliséget, a tenger színére ereszkedék alá s a szélről méhe megilletődék. Méhe gyümölcsét hétszáz évig viselte s még sem született meg a gyermek... Egy vízi madár jő, repülve a tenger színe felett s helyet keres, hol fészket rakja meg. Impit találja a vízen úszva s ölébe rakja arany tojásait. Majd *Impi* öléből legördülnek a tojások és széttöredeznek; a tojás alsó feléből lett a föld, feléből az ég boltozatja, sárgája felső feléből a nap, felső fejréből a hold. *Impi* fia *Väinämöinen*, kinek hasonló szerep jut a teremtésben, mint a vogul hitrege *Elmpi-jének*.

IV. A két ugor hitrege szövege szerint.

A) Vogul.

A vogul föld-teremtésről szóló monda és a finn világalakulás runójának szövege.

„Má kul'item majt“ (A föld-teremtés mondája).

I. Asszony és férfi valának. *Numi Tarom* atya, *Tarom* öreg által ezüst fonatú bölcsőben eresztődének alá: vas köté végén (csúcsán) jövének alá. *Numi Tarom* atya erős torkú alszelet támaszt, az a feltenger végibe viszi; erős torkú felszelet támaszt, az az altenger végibe emeli.

II. Egy nap a férj *Numi Tarom* atyához imádkozik: *Numi Tarom* atyám nekem egy hajlék nagyságú ép (szent) darab földet bocsáss le! — Egy nap elmulta után, két nap eltölte után, *Numi Tarom* atya által egy hajlék nagyságú szent darab földdel bocsátódnak le. Az ajtós hajlék ajtaján kimegyen a férj, hajlékát megkerüli, alig egy ember lépésnyi széles darab föld látszik meg. *Numi Tarom* atya más szelet csinál, az más tenger vidékébe viszi, más szelet támaszt, az más tenger öblibe fűjja.

III. Sokáig éltek után, rövid ideig éltek után, egy nap az asszony szól: Férjem, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábba jutottunk. Ha majd az ember-évbeli idő beáll, az ember-korbeli idő beáll: vajjon a nő megyen-e ki, vajjon a férj megyen-e ki? Felel a férj: Nem úgy, az asszony (megyen ki); ha majd az ember-évbeli idő beáll, a nő hadd menjen ki, a férj legyen benn.

IV. Kiméne az asszony. Hét éjig hire nincsen, hét napig hire nincsen. A férj kifelé kiált: Asszony te hová felé

mentél? élő vagy holt (vagy-e)? semmi híred nincsen! Szól az asszony: Nekem — midőn bételik az az idő — nekem fiam lesz, ide hozza (az idő).

V. A férj hét éjig, hét napig fekszik tovább. Hét éjig, hét napig fekte után a Numi Tarom mondva kimért napja érkezék az asszonyra, meleg hajlék zugába életteltjes fiut szülni mene be. A férj, a vénülő kézre jutott ember, a férj örvendező keze jobbikára veszi, örvendező lába jobbikára ültet: „Numi Tarom atyám fiat adott nékem, Numi Tarom atyánk fiuval ajándékozott meg minket.“ Az asszony leteszi, a férj fölveszi, csókolgatják, ölelgetik.

VI. Az ének embere, a monda embere némi ideig növekszik, olyan nagygyá lőn, hogy járhatna, olyan nagygyá lőn, hogy kimchetne. Ha erdei vadas helyen volna, olyaná lett, hogy erdei vadat foghatna; ha vízi halas helyen volna, olyanra nőtt, hogy vízi halat foghatna. Egy napon mondja atyjának: Oh nevelő atyám anyám, mit gondoltok? Ha életünk hosszáig (igy tart), ezenképen hogyan élünk? Más szél jár, más tenger vidékibe viszen; más szél jár, más tenger öblibe fúj minket. Ha Numi Tarom atyámhoz mehetnék föl! Az atya felel: Kis fiam, kezedre gyöngé ember, lábadra erőtlen ember, ha érzesz erőt kezeden, érzesz erőt a lábadban, háj föl! Ha tőlünk kérsz tanácsot: úgy jövőndőre való kis ember itt fogsz ülni; mi hogyan ültessük meg a tartós időt? Görbe botra jutottunk, ősz hajra jutottunk! Neked szóló okos szót hol vegyünk még? Jövőndőre való okos szóval hadd értesítsen téged Numi Tarom atyád; jövőndőre való okos szóval hadd tanítson téged Numi Koresz atyád!

VII. Öltözködék, az ajtós hajlék ajtaján kiméne. Hét fokú ezüst hágsón megyen föl, fejes evet alakjában, körmös evet alakjában megyen föl. A körmös állat körmének ereje elfogya, a fejes állat feje erejének elfogyta után Numi Tarom atya ezüst rúdú hajlék ajtajához jut, az ezüst szarufájú hajlékba bémegy.

VIII. Numi Tárom atya hét hajfonadékú fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lép. Numi Tárom atya lábaihoz borúla, fölkele; megint leborúla, fölkele; harmadszor is leborúla. Numi Tárom atya hét hajfonadékú fejét hajtogatja; Numi Tárom atya tiz fogú száját megnyitja: Alsó föld embere, az ülő héjas földön megnőtt gyöngé kezű kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szüksége ért-e, azért jöttél hozzám? — Numi Tarom atya lábaihoz borúla, föláll, s így szól: Numi Tarom atyám, evő étel szükségébe hogy estem volna, ivó víz inségébe hogy estem volna? Tanácsot kérni jöttem hozzád, milyen tanácsot adsz nekem?

Numi Tarom így szól: Mire kérsz tőlem tanácsot? — Erre kérek tőled tanácsot: más szelet csinálsz, más tenger vidékébe visz az; más szelet támasztasz, más tenger öblibe fúj az. Ezen bajba értem, reám esett bajom ez! Ha majd az ember-évbeli időt előszólítod, teremttétted szent vizeden hogyan fog élni az ember? Mi módon lehessen az ember ülő szent földjét előhozni, ezen tanácsot jöttem hozzád kérni.

IX. Numi Tarom atya fejét leeresztve csak ül vala. Tűzben hal-főttig való ülése után, hét hajfonadékú fejét fölemelvén így szól: Gyöngé kezű kis ember, fiam, ha az ember ülő szent földjének teremttő tanácsát jöttél hozzám kérni, milyen hátbeli erővel áldjalak meg, milyen mellybeli erővel áldjalak meg? — Egy kacsa-bőrrel ajándékozá meg, egy buvár-bőrrel ajándékozá meg. — 'S immár, erőtlen kezű fiam, menj alá; az én teremttöttem szent vizemre lejutásod után, ha van hátbeli erőd, hozd elő az ember ülő szent földjét, buktasd ki az ember ülő héjas földét.

X. Alámene, atyjához anyjához juta, 's mond: Oh atyám anyám, ime Numi Tarom atyámtul ajándékozott két bőröm. „Ha hátbeli erőd van, az ember ülő szent földjét ezekkel hozd elő, az ember ülő héjas földjét ezekkel buktasd ki.“ Mond az atya: A' mint Numi Tarom atyánk megtanított, ha erőt neveltél kezedben, ha van erő hátadban, úgy buktasd ki az ember ülő szent földjét; ha ninesen erőd, tőlünk hiába kérdezzetsz; számodra tehetős hátbeli erőt hol vegyünk? számodra járható mellybeli erőt hol vegyünk? Ha meg vagy áldva erővel, Numi Tarom atyánk áldott meg.

Öltözködék, kiméne. A *kacsabőrt* magára ölté, az elérhetetlen fenekű tenger vizébe úszék alá. Vad kacsa alakjában méne be. Sokáig járt, rövid ideig járt, lélekzete megszorúla, kibukék. Másodszor méne be. Sokáig járt-e vagy rövid ideig járt, az alsó földre sehol sem jut le; lélekzete megszorúla, megint kibukék. Harmadszor is bémene. Ugyanannyi ideig járt, földet nem talál; lélekzete megszorúla, megint fölmeneküle.

XII. Atyjához anyjához bémene, 's szól atyjának. Oh atyám anyám! hét éjig bár jártam, hét napig bár jártam, az alsó földre nem jutottam le; hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt. Mond az öreg atya: Oh kis fiam, ha nekem fogod megmondani, neked segítő milyen hátbeli erőm van, neked adható milyen mellybeli erőm van? Ha meg vagy áldva tehetséggel, Numi Tarom atyád áldott meg; ha meg vagy teremve erővel Numi Koresz öreg által vagy megteremve.

XIII. Azután kiméne. A *buvár-kacsa* bőrébe öltözék. Megint a szent tenger vizében uszkála, alámene. Sokáig járt

vagy rövid ideig járt, föltetszék, egy maréknyi föld-darabot bukkanta ki. Előfelé gördíté: ha kis folyóképen gördíté, mint kis folyó olyanná lett; ha nagy folyóképen gördíté, mint nagy folyó, olyanná lett. Másodszor mene be. Sokáig ment, rövid ideig ment, maréknyi földdarabot hozza fel. Előre gördíté; ha tóképen gördíté, tóvá lett, ha vízképen gördíté, víz érül folyt. Harmadszor mene be, megint maréknyi földet keltete ki. Előfelé meneté: ha erdőképen meneté, erdőfélévé lett; ha rétképen meneté, rétfélévé lett. De bár meglett az ember ülő szent földje, *az egyre forog*, egy helyen nem áll vesztog.

Bémene, 's mondja atyjának: Oh atyám anyám, mit gondoltok? adjatok nekem tanácsot. Ámbár kibuktattam az ember ülő szent földjét, az egyre forog, egy helyen nem áll vesztog. Az ember-évbeli idő beálltával mi módon él majd az ember? Akárhová menő lesz az ember, az azonképen menő földön egy helyen fog járni; levő faluját meg sem találja, levő házat meg nem tanálja! — Felel az atya: Erőtelen kezű fiam, tőlem milyen tanácsot kérsz? ha tanácsot kérsz, Numi Tarom atyátul kérj. Neked használó milyen segítő tehetségem van?

XIV. Öltözködék, kimone. *Vörös evet* bőrébe öltözik; hét foku ezüst hágcson mene föl megint. Körme erejének elhalta után, feje erejének elhalta után Numi Tarom atya ülő ezüst rúdú hajlékához juta. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala. Lábaihoz borula, fölkele; megint leborula; harmadszor is leborúla. Numi Tarom öreg, fejét fölemelvén így szól: Kis fiam, milyen bajba, nagy bajba estél, hogy azért hozzám jöttél? Felel ő: Numi Tarom atyám, milyen nagy szükség ért engem? Bár eléhoztam mondottad szent földedet, bár teremttöd héjas földedet kibuktattam: nem áll vesztog egy helyen, mindig forog. Milyen hátbeli erővel erősíthessem meg a földet? ezen baj ért engem. — Numi Tarom atya így szól: Kis fiam, téged ezennel milyen hátbeli erővel áldjalak meg, milyen mellybeli erővel ajándékozzalak meg? Ha ezen magam birta *ezüst gombos övemet* veszed, menj le az alsó földre, 's rakd az egész föld körül. Ha teremtettem szent földem vesztog áll, neked jó; ha nem áll vesztog: többé ne kérj tőlem hátbeli erőt, mellybeli erőt.

XV. Alá mene, az ezüst gombú övet, megkerülvén a földet, körül húzá; legott teremtetett szent földje vesztoggé lön. Ember lába által elérhetetlen szent *hegy* támada, ember keze által elérhetetlen *hegy* ülepődék. Azután beméne 's mondja atyjának anyjának: Oh mégis megülepítöttem az

ember ülő szent földjét: de ki fog majd élni ezen a földön? mi módon lehet már embert teremteni? Felel az atya anyja: Kis fiam, ha tőlünk kérdezed, mi meg a halálhoz közeljutott ketten, honnan tudjuk, mi módon lesz ember? Kérdezd meg Numi Tarom atyátul, mint fog az tanítani.

XVI. Egy éjjeli fekvése után, egy nappali volta után megint *fejes evet* alakjában fölmene oda. Öreg Numi Tarom ülő ezüst rúdú hajlékába méne be; öreg Numi Tarom lábához borula; másodszor leborula, föláll; harmadszor is leborula. Numi Tarom atya fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó viz szüksége ért-e, azért jöttél könyörögni hozzám? Felel ő: Numi Tarom atyám, evő étel szükibe hogy estem volna. Az ember ülő héjas földjét előhoztam, az ember ülő szent földjét megülepítöttem: már ki fog rajta élni? Ember fia mi módon születik, erre kérek tőled tanácsot. — Numi Tarom atya így szól: Kis fiam, az ember születését ezzel mondom meg neked: Ha majd hideg éles szelet támasztok, ha vastag szemű hó esik: *hóból gyűrj emberi alakot*, melynek lába van, csinálj emberi alakot, melynek keze van; *lábás állatot* lábás alakuvá csinálj; *kezes állatot* kezes alakuvá csinálj; szárnyas állatodra nézve, *a szárnyas állatot* szárnyas alakuvá csináld, a *körmös állatot* körmös alakuvá csináld.

XVII. Lemene, lejuta. Hó esék. *Hóból embert csinál*, gyűr; elindítja, darabbá szakad. *Lábás állati* alakot csinál; elindítja, élővé nem lesz, szélyvel szakad. *Szárnyas állati* alakot csinál, gyűr; elindítja, darabbá szakad. Ugy elhala kedve s bémene. Szól atyjának anyjának: Ambár iparkodtam, élökké nem lesznek; adjatok nekem tanácsot! Felel az öreg atya: Millyen tanácsom van, hogy néked adjam? Ha tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj; hátbeli erőt attul kérj, mellybeli erőt attul kérj. Ha okos szóval értesít, ő értesít.

XVIII. Megint öltözködék, megint fölhága. Numi Tarom atyához juta, lábához borúla. Numi Tarom atya szól: Kis fiam, megint millyen szorultságba estél, millyen szükség ért tégedet, hogy azért hozzám jöttél? Ő felel: Oh Numi Tarom atyám, millyen szükség ért? Hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt, kezes alakú embert csinálok vala, lábás alakú embert gyúrok vala, elindítom, darabbá szakad, élővé nem lesz. Lábás alakú állatot csinálok vala, elindítom, élővé az sem lesz. Szárnyas alakú állatot gyúrok vala, hogy tolla lett, hogy körme lett, úgy csinálom vala; azt is elindítom, szélyvel olvad, élővé nem lesz. Erőm elfogyott. Hozzád megint tanácsot kérni jöttem. — Numi Tarom atya felel: Kis fiam,

mert tőlem kérsz tanácsot, én neked azért még azt mondom: Ezennel menj le, egy részét földdel elegyítsd, egy darabját hóval elegyítsd, ember alakká így csináld, lábas alakot azonképen csinálj; szárnyas állati alakot azonképen csinálj. Több neked szóló szavam ninesen.

XIX. Leméne, lejuta. Egy részét hóval készíti, más részét földdel készíti. Kezes alakú embert csinála, lábas alakúvá csinála, hogy szeme lett, szája lett, úgy csinálá. Elindítá, *nevetve játszva kél előre*. Így csinála embert; a milyen nagy a föld, mindenütt ember lett. Lábas alakú állatot kezd csinálni, hogy lába legyen, hogy keze legyen, úgy csinálá; elindítá, a' lábas állat lábas alak módjára kél előre, a' kezes állat kezes alak módjára ment el; a' föld egy része erdei vadaknak tárult fel. Szárnyas állatot kezd csinálni, hogy szárnya lett, hogy körme lett, úgy csinálá. Elindítja, a' szárnyas állat repül, a körmös állat körmével jár. Megtelék a föld; sokféle szárnyas állata készüle, az ember készüle.

XX. Bémene, atyjának anyjának mondja: Oh atyám anyám, mit gondoltok? az ember ülő héjas földjét megerősítöttem, az ember ülő korbelt idejét megülepítöttem; már lett ember. De mit fognak enni? Evő étel kell, ivó víz kell. Hogyan fognak élni, erre való tanácsot adjatok nekem! Felel az atya: Kis fiam, az ember kezibe mikép esik az evő étel, én honnan tudjam? mi módon fog élni az ember, honnan tudjam? A halálhoz közel esett ember, a veszéshez közel jutott ember, honnan tudjak neked való okos szót. Numi Tarom atyádtul kérj hátbelt erőt, attul kérj mellybelt erőt; ha okos szóval értesít, ő értesít.

XXI. Azután megint öltözködék, *veres evet* bőrét ölté magára. Hétfokú ezüst hágcson mene föl megint, körmös evet alakjában. Eljut a Numi Tarom öreghez, lábához borúla, fölkele. Numi Tarom atya szól: Kis fiam, milyen szorultságba estél, milyen szükség ért téged, hogy megint hozzám jöttél? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öreg, mondottad embered lett, mondottad erdei vadad lett; tollas sokféle állatod lett: most mit mondasz, hogy egyék az ember? Éhező sziveiket mivel elégítik ki, fázó testeiket mivel melegítik meg? En eziránt jöttem megint hozzád tanácsot keresni. Mivel mondod élniek, éhező sziveiket mivel elégíted ki? — Teremts vizi halat! fiam; téged most ezzel ajándékozlak meg. Más-másféle halbul két halat ada neki. — Oh, kis fiam, menj alá az alsó földre; a' nagy folyóbelt fajta haladat a nagy folyóba ereszd, a kis folyóbelt fajta haladat kis folyóba ereszd: a tóba való haladat tóba ereszd: az ember korbelt idő mig tart, éhező sziveiket evvel elégítik ki.

XXII. Leméne az alsó földre, atyjához anyjához juta. Oh nevelő atyám anyám, Numi Tarom atyámtul ajándékot kaptam, hétféle hallal ajándékozott meg. Szól az atya: Kis fiam, ha megajándékozott, tehát a' mint Numi Tarom atyád mondta, úgy tedd meg. Tőlem mit kérdezesz többé?

XXIII. Öltözködék, kiméne. Nagy folyóbeli fajta halát nagy folyóba ereszté; kis folyóba való halát kis folyóba ereszté; tóba való halát tóba ereszté. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a nagy folyóhoz mene: nagy folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett; vize színéiglen uszkál vala. Kis folyóbeli fajta halát nézé meg: kis folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett, vize színéiglen uszkál vala. Tóhoz mene: tóbeli fajta hala megnőtt, megívott, vize színéiglen uszkál vala. Bémene, atyjához anyjához juta, 's mond: Im' atyám anyám, a' nagy folyóhoz mentem, nagy folyóbeli fajta halam sok lett, vize színéiglen jár; kis folyóbeli fajta halam ívott, vize színéiglen uszkál; tóbeli fajta halamat megnéztem, tóbeli fajta halam ívott, vize színéiglen uszkál. Mit gondoltok? Ezen vizi halamat, ezen erdei vadaimat miképen fogja meg emberem? éhező sziveiket miképen elégítik ki, fázó testeiket miképen melegítik meg? — Felel az öreg: kis fiam, tőlem ha kérdezesz tanácsot, én öreg ember, milyen tanácsot adhatok? Ha tudni akarod, mint lehet az erdei vadat fogni, mint lehet a' vizi halat fogni, Numi Taram atyádhoz menj föl.

XXIV. Vörös evet bőrébe öltözék megint. Hét foku ezüst hágesón méne föl megint, vörös evet alakjában. Körme erőtlenné lön, feje erőtlenné lön. Numi Tarom atya ezüst rúdu hajlékába mene be. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala; lábához borúla, fölállá; megint lábához borúla, harmadszor is lábához borúla. Numi Tarom atya fejét fölemelé s mond: Kis fiam, milyen evő étel szorultságába estél, ivó viz szűke ért, hogy megint hozzám jöttél könyörögni? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öregem! evő ételnek milyen szűke ért volna, ivó viznek milyen baja ért volna? Teremtötted embered az egész földön elterjedt; mondottad erdei vadad az egész földön lett; a' szárnyas állat szárnyas állatképen nőtt meg; a' lábas állat lábas állatképen szaporodott; emberem ember-módra szaporodott; vizi halam vizi halaképen ívott. Teremtötted embered hogyan elégítse ki éhező szívét, fázó testét hogyan melegítse meg? Teremtötted vizi haladat, erdei vadadat miképen lehet megfogni, mi móddal esik kézbe? Erre jöttem most hozzád tanácsot kérni, mi móddal mondod hogy az történjék.

XXV. Numi Tarom fejét leeresztve csak ül vala. Fejét

fölemelvén mond: Kis fiam, megmondom hát néked, hogy teremtettem erdei vadamat, vízi halamat mi móddal lehet fogni. Az alsó népnek ült héjas földére menj alá, ott termett erdei fám vagyon. A kemény hajlós fának egy hajlatját vágd le, az igenes hasábos fának egy hasábját messd le; a' két fát illeszd egybe. Az *Ob*-ban teremtetett vízi halambul egy kecsége félét fogj csónakodba, főzd meg a' tűzön, ragaszd egybe a fát, forgasd egybe; abbul íjjat csinálj. Teremtöttem erdei vadam kinyomaztatik, megközelítettik, nyíllal meglövetik; ezen módon kézbe esik. Ha szárnyas féle állatot közel érik, azonképen *vasbul* nyilat csinálj, nyelét fából csináld; szárnyas féle sok állatot közelérvén, azon nyíllal öljk meg. Teremtettem vízi halomra nézve, *ha nyár leszek*, mind folyónak, mind tónak száját gerébbel rekeszszék be. Teremtött erdei fámnak héját lehasítják, a' gyökeres fának gyökerit veszik, vékonyra hasítják, halászó kosarat fonnak; vízbe teszik, teremtettem vízi halam maga megyen belé. Tél beköszöntével, mind a kis folyót mind az *Ob*-ot gerébbel rekesztik el; hálót fonnak, azt tedd vízbe, teremtettem halam magátul megyen be. Míg az ember-évbeli idő áll, az ember-korbéli idő leend, éhező szívöiket úgy elégitik ki, fázó testeiket úgy melegítik meg. Majd erdei vadat kezdenek fogni, lábas féle állatot fognak, szárnyas féle állatot fognak; a bőrt lenyúzzák; a *ködmönre szoruló ember* fázó testének *ködmönt csinál* majd, bundára szoruló ember *bundát csinál*, bekesre szoruló ember *bekest csinál*; fázó testét úgy melegíti.

XXVI. Lemene az alsó földre, a' magánosan álló atyai házhoz juta, *magánosan* álló anyai házhoz juta. Mondja öregének: Numi Tarom im így tanított engem! Felel az atya: Mint Numi Tarom meghagyta, úgy tedd meg; ha erőd van, úgy csináld meg, ha tehetséged van. Ha tőlem kérdezzeted, anyád előregedet, én előregedtem, mind ketten a pusztuláshoz közel jutottunk, neked szóló milyen okos szónk lehetne. Ha van hátbéli erőd, magadnak van; ha mellybéli erővel megáldattál, magad vagy megáldva.

XXVII. Azután öltözködék, kiméne a népet tanítani az egész földön. Az íjjal vadászó embert íjjat tanítja csinálni; a nyíllal vadászó embert nyilat tanítja csinálni. A vízi halat fogó embert hálót fonni tanítja, halászó kosarat fonni tanítja. Nyár lesz, nyári gerebet csinálni tanít; tél lesz, téli gerebet csinálni tanít. A pónéval halászó embert, pónét csinálni tanítja, a kerítő hálóval halászó embert, kerítővel halászni tanítja.

XXVIII. Azután az erdei vadat fogó ember íjjat csinál, nyilat csinál. Erdőre megyen, az erdei vad útját megtalálja,

nyomát követi, megközelíti, nyállal lövi, s ott megöli; bőrét lenyúzza, elkészíti, husát haza viszi. A leányos ember a leánya szívét elégíti ki, fias ember a' fia hasát tölti meg. — A vízi halat fogó ember, midőn nyár lesz, nyári gerebet csinál, a' fa sík héját lehasítja, gyökeret veszen, vékonyra hasítja, halászó kosarat fon, vízbe teszi. Más nap kimegyen, az vízi hallal teli van; haza viszi, lányos ember a' lánya hasát tölti meg, fias ember a' fia szívét elégíti ki. Ponéval halászó ember a' hegyen termő paréjt kinyövi, héját lehúzza, fonalat csinál, hálóvá szövi, vízbe bocsátja, a' vízi hal maga megyen belé. Kerítő hálóval halászó ember, a' fa héjárul szálakat húzogtat le, kötélle fonja, a' héj-fonlat egybeköti; lebocsátja, a' vízi halat partra vonja, a' leányos ember a' leánya hasát tölti meg, a' fias ember a' fia szívét elégíti ki.

XXXIX. Megülepődött a' föld, lett a' nép. Úgyde e nép mi módon fog lenni, mi módon fog nevelődni? — Mondja atyjának anyjának: No a' népet előhoztam, az erdei vad szaporodott, vízi halam szaporodott, emberem lett, a' föld megülepődött; vízi halat kezdenek fogni, erdei vadat kezdenek fogni, sziveiket kielégítik, hasaikat töltik, testeiket melegítik. Jövőben a' népnek mi módon lesz leánya, fia? erről mondjátok meg nekem, mit gondoltok, erre adjatok nekem tanácsot: Felel az atya: Kis fiam, téged oktató millyen tanácsot adjak? Ha tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj föl, attul kérj tanácsot.

XXX. Kiméne, öltözködék, *vörös evet* bőrét ölté magára. Hét foku ezüst hágcson ment föl megint. A' körmös állat körme erejének elhalta után, a' fejes állat feje erejének elfogyta után, Numi Tarom atya ülő ezüst rúdu héthajléka végibe bemene. Numi Tarom atya fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lépe, földre borúla, felállá; megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom atya lábaihoz borúla. Numi Tarom atya hét hajfonadéku fejét fölemelvén mond: Kis fiam, mi dolog végett jöttél? az evő étel millyen szorultságába estél, vagy az ivó víznek millyen szűke ért téged? Felel: Numi Tarom atyám, evő étel szűkibe hogy estem volna, ivó víz szorultságába hogy estem volna? Teremtőtted embereid vízi halat kezdetek fogni, erdei vadat kezdetek fogni, éhező sziveiket kielégítik, tölthető hasaikat töltik, fázó testeiket melegítik. Ámde jövődre hogyan ülepítéd az ember-évbeli időt, mi módon rendeled, hogy legyen az ember-korbéli idő? leányos embernek mi módon rendeled, hogy legyen az ember-korbéli idő? leányos embernek mi módon lesz leánya, fias nőnek mi módon lesz fija? Erre jöttem hozzád tanácsot kérni. — Numi Tarom atya fejét leeresztve

csak ül vala. Fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, milyen tanácsot adjak most neked? Menj le, egy nőt egy férfit szerezz egybe, úgy az ember-évbeli idő megülepszik, az ember-korbeli időt megülepítem; attul fogva lesz majd leány, attul fogva lesz majd fiú.

XXXI. Lemene, atyjához anyjához juta és mond: Numi Tarom atyám meghagyta, hogy egybeszerezzek nőt férjet, úgy megül az ember-évbeli idő; leány attul fogva lesz majd, fiú attul fogva lesz majd. Felel az atya: A' mint Numi Tarom meghagyta neked, ha van erőd, ha van tehetséged, azonkép tedd meg.

Felöltözék, és kiméne. Az egész föld népe közt egy-egy nőt egy-egy férfit együttélésre szerze össze. Lányuk kezde lenni, fiok kezde lenni.

XXXII. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a széles földön való népét nézni mene. A leányos embernek leánya nőtt, a' fia szaporodott. A' Numi Tarom teremttötte szent földön már el sem birnak férni. A' hegyen termett fa kevés, az erdön termett erdei fű kevés, annál több az ember fija, annál több az ember leánya. Sűrű légy gyanánt nyüzsgönek, sűrű darázs gyanánt zsboganak. Erdőre menni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. Hazamene, atyjának anyjának szól: Oh atyám anyám, mit gondoltok? Ember-fiam már nem fér a földön, az erdőre járó ember erdei vadat fogni nem fér el, vízi halat fogó embernek szűkké lett a vízi halat fogó helye: milyen tanácsot adtok nekem? Felel az atya: Vénülő kezünk megvénült, vénülő lábunk megvénült, néked segítő milyen hátbeli erőnk van? Ha okos szót keressz, Numi Tarom atyádhoz menj fel; előre látó okos szót attul kívánj, előre látó okos szót attul kérj.

XXXIII. Öltözködék, vörös evet bőrét öltö magára; hét foku ezüst hágeson méne föl megint. A' körmös állat körmének creje elhala, a fejes állat foje erejének elholta után Numi Tarom atya ülő ezüst rudu hét hajléka végibe mene be. Nap-fényes szent asztala előtt földre borúla, felállá; másodszor megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom lábaihoz leborúla. Numi Tarom atya fejét fölemelvén szól: Kis fiam milyen nyomorba estél, milyen inségbe estél, hogy azért hozzám jöttél? — Numi Tarom atyám, hogy milyen bajba estem? milyen szükségbe estem? Te teremttetted emberednek, te előszólítottad emberednek leánya kezdett lenni, fia kezdett lenni. Vadászó helyen nem férnek el; erdei vadat ölteni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. A' vízi halat fogó embernek a' vízi halat fogó helye szűkké lett. Te teremttetted erdei fád kevés, emberem több lett. Te terem-

tetted erdei füved kevés, emberem több, lánya nálánál többre szaporodott. — Erre Tumi Tarom szól: Ezennel megmondom néked, mint fognak élni. Vidd le a' *Kuly-atert*. Ha lejutottál, az szenvedést fog szerezni, betegséget fog okozni, hogy mennyi néped meghal, ugyanannyi néped fenn is legyen. Ez hadd vadászsa az erdei vadat, hadd fogdossa a vízi halat, földed tágassá lesz, vized tágassá lesz. A' vízi halat fogó embernek a vízi hal útja tágassá lesz, erdei vadat fogó embernek az erdei vadjárta helye tágassá lesz.

XXXIV. Lemene, lejuta. Atyám anyám, Numi Tarom atyám megmondta, miképen fognak élni. A' Kulyatert adta, lehoztam. Felel az atyja: A' mint Numi Tarom atyád meghagyta, úgy tedd meg, tőlem mit kérdezz többé? — Kiméne, elbocsáta a' Kulyatert.

Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után népét az egész földön nézni mene. Ugyanannyi népe holt, ugyanannyi népe élő. Leányos embernek a' mennyi leánya elhalt, ugyanannyi leánya fenjár. Fias embernek is a' mennyi fija elhalt, ugyanannyi fiát fölnevelt. Az ember-évbeli idő megvan már ülepödve, az ember-korbéli idő meglett. Most ezen boldogságban élnek.

(*Hunfalvy Pál* fordítása után).¹⁴

B) Finn.

Kalovaia első rúnójából.

a)

Impi vala a lég lánya,
Kave, Luonnatar magzatja,
jamborságát megtartotta,
mindéltig a szűzességét
a' lég téros udvarában
a' térséges sík virányon.

Únodalmas lön el végre
's rideg neki ott az élet,
folyvást egy magának lenni,
folyvást szűzességben élni
a' lég tágas udvarában
terjedelmes pusztaságban.

Mostan alábocsátkozék,
loereszködék a vízre,
a tenger tiszta hátára
mérhetetlen nyílt térségre.
Nagy vihar kezdett támadni,
kelet felől szél dühögni

b)

Vala egy szűz, lyánya légnek,
Tiündére a természetnek,
Éle hosszas nagy szentségben,
Mindenkoron szűzességben,
A lég hosszú udvarain,
Egyenletes sivatagin.

Az idejét unni kezdé,
Élte módját idegenlé
Egy 's egyedül maga lévén,
Szűzi módra éldégélvén
A lég hosszú udvarain,
Elhagyatott sivatagin,

Ó tehát most lejobb szállott,
A habokra bocsátkozott,
A nagy tenger nyílt hátára,
Kiterjedett síkságára;
Im támad egy szörnyű vihar,
Kelet felől bösz zivatar,

csak ül vala. Fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, milyen tanácsot adjak most neked? Menj le, egy nőt egy férfit szerezz egybe, úgy az ember-évbeli idő megülepszik, az ember-korbéli időt megülepítem; attul fogva lesz majd leány, attul fogva lesz majd fiú.

XXXI. Lemene, atyjához anyjához juta és mond: Numi Tarom atyám meghagyta, hogy egybeszerezsek nőt férjet, úgy megül az ember-évbeli idő; leány attul fogva lesz majd, fiú attul fogva lesz majd. Felel az atya: A' mint Numi Tarom meghagyta neked, ha van erőd, ha van tehetséged, azonkép tedd meg.

Felöltözék, és kiméne. Az egész föld népe közt egy-egy nőt egy-egy férfit együttélésre szerze össze. Lányuk kezde lenni, fiok kezde lenni.

XXXII. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a széles földön való népét nézni mene. A leányos embernek leánya nőtt, a' fia szaporodott. A' Numi Tarom teremttötte szent földön már el sem birnak férni. A' hegyen termett fa kevés, az erdön termett erdei fű kevés, annál több az ember fija, annál több az ember leánya. Sűrű légy gyanánt nyüzsgönek, sűrű darázs gyanánt zsboganak. Erdőre menni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. Hazamene, atyjának anyjának szól: Oh atyám anyám, mit gondoltok? Ember-fiam már nem fér a földön, az erdőre járó ember erdei vadat fogni nem fér el, vízi halat fogó embernek szűkké lett a vízi halat fogó helye: milyen tanácsot adtok nekem? Felel az atya: Vénülő kezünk megvénült, vénülő lábunk megvénült, néked segítő milyen hátbeli erőnk van? Ha okos szót keressz, Numi Tarom atyádhoz menj fel; előre látó okos szót attul kívánj, előre látó okos szót attul kérj.

XXXIII. Öltözködék, vörös evet bőrét öltö magára; hét foku ezüst hágeson méne föl megint. A' körmös állat körmének creje elhala, a fejes állat foje erejének elholta után Numi Tarom atya ülő ezüst rudu hét hajléka végibe mene be. Nap-fényes szent asztala előtt földre borúla, felállá; másodszor megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom lábaihoz leborúla. Numi Tarom atya fejét fölemelvén szól: Kis fiam milyen nyomorba estél, milyen inségbe estél, hogy azért hozzám jöttél? — Numi Tarom atyám, hogy milyen bajba estem? milyen szükségbe estem? Te teremttetted emberednek, te előszólítottad emberednek leánya kezdett lenni, fia kezdett lenni. Vadászó helyen nem férnek el; erdei vadat ölteni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. A' vízi halat fogó embernek a' vízi halat fogó helye szűkké lett. Te teremttetted erdei fád kevés, emberem több lett. Te terem-

teltek erdei füved kevés, emberem több, lánya nálánál többre szaporodott. — Erre Tumi Tarom szól: Ezennel megmondom néked, mint fognak élni. Vidd le a' *Kuly-atert*. Ha lejutottál, az szenvedést fog szerezni, betegséget fog okozni, hogy mennyi néped meghal, ugyanannyi néped fenn is legyen. Ez hadd vadászsa az erdei vadat, hadd fogdossa a vízi halat, földed tágassá lesz, vized tágassá lesz. A' vízi halat fogó embernek a vízi hal útja tágassá lesz, erdei vadat fogó embernek az erdei vadjárta helye tágassá lesz.

XXXIV. Lemene, lejuta. Atyám anyám, Numi Tarom atyám megmondta, miképen fognak élni. A' Kulyatert adta, lehoztam. Felel az atyja: A' mint Numi Tarom atyád meghagyta, úgy tedd meg, tőlem mit kérdezz többé? — Kiméne, elbocsáta a' Kulyatert.

Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után népét az egész földön nézni mene. Ugyanannyi népe holt, ugyanannyi népe élő. Leányos embernek a' mennyi leánya elhalt, ugyanannyi leánya fenjár. Fias embernek is a' mennyi fija elhalt, ugyanannyi fiát fölnevelt. Az ember-évbeli idő megvan már ülepödve, az ember-korbéli idő meglett. Most ezen boldogságban élnek.

(*Hunfalvy Pál* fordítása után).¹⁴

B) Finn.

Kalovaia első rúnójából.

a)

Impi vala a lég lánya,
Kave, Luonnatar magzatja,
jamborságát megtartotta,
mindéltig a szűzességét
a' lég téros udvarában
a' térséges sík virányon.

Únodalmas lön el végre
's rideg neki ott az élet,
folyvást egy magának lenni,
folyvást szűzességben élni
a' lég tágas udvarában
terjedelmes pusztaságban.

Mostan alábozsátkozék,
loereszködék a vízre,
a tenger tiszta hátára
mérhetetlen nyílt térségre.
Nagy vihar kezdett támadni,
kelet felől szél dühögni

b)

Vala egy szűz, lyánya légnek,
Tiündére a természetnek,
Éle hosszas nagy szentségben,
Mindenkoron szűzességben,
A lég hosszú udvarain,
Egyenletes sivatagin.

Az idejét unni kezdé,
Élte módját idegenlé
Egy 's egyedül maga lévén,
Szűzi módra éldégélvén
A lég hosszú udvarain,
Elhagyatott sivatagin,

Ó tehát most lejobb szállott,
A habokra bozsátkozott,
A nagy tenger nyílt hátára,
Kiterjedett síkságára;
Im támad egy szörnyű vihar,
Kelet felől bösz zivatar,

a' tengert habbá kavarta,
hullámokra duzzasztotta.

A' szüzet a' szél ringatta
a' tengernek kékes hátán,
habszegélyezett hullámán :
a' szél méhét megihleté,
a tenger teherbe ejté.

... Hordá most nehézkes méhét,
méhe teljét fájdalommal
egész hétszer száz óviglen
kilenczed ember koriglan :
még sem születék a' gyermek,
nem jött világra a magzat

(Kihagyás.)

Jött egy szép madár, a' kácsa,
röpült és közel libegve.
fészeknek helyet keresgél,
földet, hol szállást vehessen.

Ekkoron a' víznek anyja,
viznek anyja, a' lég lánya,
fölemelte a tengerből
térdét, vállát a bullámból,
hogy a kácsa fészket rakjon,
rajta kedves nyughelyt leljen.

(A' kácsa fészket rakván a térdén)
tojásait bele rakta,
hat tojását sár-aranyból,
hetediket kemény vasból.

(Most költeni kezd a kácsa, Impi
térde megmelegszik visszarántja, 's
a tojások legördülven darabokra
törnek. De)

a tojások az iszapban, 's vízben,
darabkák el nem enyésztek ;
darabkák mind elváltoztak,
és szépen átalakultak :
a tojás alsó feléből
lett a föld alsó hajlatja ;
a tojás felső feléből
az ég felső boltozatja ;

Mely a tengert felforrasztá,
Hullámaikat felkavará.

Szél a szű et hintáztatá,
Hullám a lyánt hajtogatá,
Köröskörül a kék sikon,
Tornyosodó hullámokon ;
Szél a méhét tele fuvá
A tenger megvastagítá.

Hordja vala nehéz terhét
Méhe kínos jajos teljét
Egész hétszáz esztendeig,
Kilencz korszak mig eltélék,
De a magzat még sem lett meg,
Nem született meg a gyermek

(harmincznégy sor kimaradt.)

Erre kevés idő várva,
Mindössze is nem sokára,
Kácsa jöve, ékes madár,
Ott röpködven most arra száll,
Fészkek-helyet keresgetven,
Lakóhelyet nézegetven.

Épen akkor a víz-anya,
A víz anya, lég loánya,
Felveté a térd-kalácsát
Habokból a lapoczkáját,
A kacsának fészekhelyül,
Kegyes szálló telepéül.

Fészket rajta meg is rakja,
S arany tojást tojik abba,
Raka rá hat arany tojást,
Hetedikül egy vas tojást.

A tojások nem jutának
Részi sárba nem hullának ;
Törődéki váltak jóra,
Gyönyörű szép darabokra :
A tojásnak alsó fele
Alsó anyafölddé leve.

A tojásnak felső része
Elváltozék felső égre,

sárgája felső feléből
képződött a ragyogó nap;
fehére felső feléből
lett a fénylő hold világa;
mi tarkás volt a tojásban
lég-felhővé képeződött.

(Fábián István után.)

Sárgájának felső színe
Vállott nappá fenn sütnie,
Fejérének felső része
Ez meg holddá derengnie,
A tojásban mi tarka volt
Csillaggá vált s égen ragyog,
Mi fekete vala benne
Felhő lett a levegőbe.

(Barna Ferdinánd után.)

V. A két ős hitrege egybevetése.

A két hitrege közül melyik az eredetibb. A vogul monda előnye a Kalevala elbeszélése fölött. Indogermen „világtojás.”

A két mondát imént „ugor hitregék”-nek neveztük. Itt származásuk tekintetében „altajiak-nak” nevezhetjük. Altajiak e hitmondák, a mennyiben nem egy népágazat magán szellemi kincsét tekintjük bennök, hanem nagy nyelv-család ős örökét, melyből egyenlő részt kaptak a kiházasodott örökösök talán mind a heten, tehát mongol, mandsú, török-tatár, szamojéd, finn és az ugorok többi családja.

Mentől nagyobb vala azonban a szétágazás: annál kevésbbé maradt meg az egyöntetőség. A „Teremtés” mondája más vogul, más finn előadásban. Vajjon melyik az eredeti, mondhatni: *altaji szöveg*; melyik fogott élni nemzetünk egykorú hagyományában?

Az egybevetés mindezen kérdésekre nem ad feleletet ugyan, hanem adja legalább a valószínűség körvonalait.

A „Teremtés” vogul mondája, miként látszik, a bolygatatlan közös hitrege maga s ha nem volna is az; de minden esetre közelebb áll hozzánk, mint a finn rúnók elbeszélése.

A vogul „Teremtés” főszemélye *Numi Tarom*, a mennyben lakó, sajátlag pedig a *felső világ*, az ég, a menny, „melyet a szem a föld felett mint erősséget lát, nappal kék színben vagy felhőkbe borúlva, melyekből villám, dörgés, hó, eső, szél törnek ki, éjjel csillagokkal ragyogva, s a melyen a nap és hold járnak.”

Numi Tarom tehát első jelentésében felső világ, ellentéte a tenger vizének, az alsó világnak. A vogul mondák Numi Taromja már személy ugyan, de helyhez, lakó egéhez kötött személy; „a szent asztala előtt nyugalomban ülő öreg” nem tölti ugyan idejét teljes semmittevésben: kijár vadászni, miként más vogul énekekből tudjuk, az elejtett vadakat maga czipeli haza, eltörött, életlen baltáját, fejszéit maga javíttatja ki, maga építi a vas- és ezüst hajlékokat; de mindez nem a földön történik. Ide nem ereszkedik alá. Még a teremtetést is mással hajtatta végre.¹⁵ A vogul monda Numi Taromja koránt sem Ukkó még, és épen régiség és az eredeti fölfogás tekintetében a vogul elbeszélés fölötté áll a finn mondának.

A vogul monda nem mondja, kik voltak a férfi és nő, kiket Numi Tarom „vas kötélén, ezüst-bölcsőben” leeresztett. Fiának, *Elmpi*-nek (a levegő fia) neve után ítélve atyja talán *Impi* fogott lenni, anyja pedig finn tájékozódás után indúlya: a természet. Fiók *Elmpi* nem lég-, levegőfia értelmezésben vonja magára figyelmünket, hanem azon körülménynél fogva, hogy a nyelvtudósok értelmezése szerint mai ember-szavunkkal egyenlő értelmű.¹⁰

A vogul monda tehát ember-szavunkat mythologiai dicsfénynyel veszi körül, midőn a teremtetés főszereplőjének nevét vogul kiejtéssel ember-nek regéli s ez által hallgatag minket ezen hitregének, mit a finn rúnó nem teszen, több, mint fele birtokosává avat.

Fölötté áll a vogul elbeszélés a Kalevala ezen énekének abban is, hogy amáz mondáját saját földéhez köti. A „teremtett szent föld” hazája neki. Az *Ural hegy keletkezése* a „Má kul'item majt” XIV. XV. szakaszaiban oly szép eszményítéssel iratlik le, mintha csak a kedvünkért, kik az első magyar bölcséjét és sírját e tájakon keressük, lett volna kitalálva. Hogy az oroszok nyelvökön *kószikla öv*-nek, *föld-öv*-nek nevezik az Uralt; hogy Herberstein följegyzése szerint a XVI. század elején, midőn magyarok is laktak még tövében, a világ övének (*cingulus mundi*) neveződék, — jelentéktelen adat mondánk fontosságára ahhoz képest: hogy maga az *Ural* sem jelentene egyebet tatár nyelven, mint *öv*-et.¹⁷

Az más kérdés, vajjon a vogul teremtetési monda s így e részlet is eredeti-e? Némelyek tagadják.¹⁸ Minket az ügyes alakítás egészen kielégít s nem hiányzik a valószínűség, hogy a kettő közül ez forgott őseinknek ajakán is.

A Kalevala kérdésben levő első éneke legérdekesebb részletének méltán az tartatik, mely a vízszinén elaléltan úszó Ilmatárnak ölen megfészkesedett csoda-madárról s azon arany tojásokról (egy vas is volt közte) szól, melyek eltört részeiből alakult a látható világ: az ég boltozatja, a föld gömbölyűsége, a nap, hold, csillagok és a felhők.

Ez ellen azonban azon alaposnak vélt kifogás támasztható, hogy gondolatnak indó-germán kölcsönzés, s hogy az altaji nagy népcsaládnak egészben soha sem volt ez vallási mythosza.

A világtojásból való alakulása a látható mindenségnek őskori mythosz, melynek legrégibb nyoma a hinduk szent könyvében található. Manu törvénykönyve szerint: a világ nem létezett, setét, érzékkel nem érezhető, a gondolatnak megfoghatatlan s mintegy álomba merült volt, midőn az öröktől létező, a magától eredő, a megfoghatatlan fényesen megjelent s óhajta jött magából még más lényeket is teremteni, erre a vizet teremte s magot eresztett belé, ebből lett az *arany tojás*, melyben magától eredett Brahma a világatya, a szellemi lény, ki első vőn testet, miután a tojásban egy isteni évszakig volt, azt gondolatával két részre osztá s *e két félből alakította az eget és földet, közéjük helyezé a levegőt, a nyolcz világrészt. a víz-nek* állandó helyet szabott. — A tojás részeiből lesznek az ég és föld, a folyók és levegő, nap és csillagok.

Szakasztott mása ezen mythosznak, mely méltó a szemlélődve eszmélkedő hindu természethez, a Kalevala világteremtése, mely sokat kopott hosszú nagy útjában, míg verőfényes hazájából Skandináviába, a finnek szomszédságába eljutott.

Ez lehet magyarázata az *eszt-regének* is, mely szerint a pürje madár arany bokorban fészkel s költi ki tojásaiból a napot, holdat.¹⁹

Hogy az arany tojás mondája nem altaji eredetű, azt

más tekintetben is könnyű beigazolni. Az altaji népeknél, a mennyire a töredékekből kivehetjük: a nap, hold és csillagok nem tárgyak, hanem személyek, az égnek szülöttei és nem teremtményei. A voguloknál *náj-pi* (= asszonyfia, a nap) Numi Tarom-nak (a felső égnek) és feleségének gyermeke s nincs is más neve, mint: asszonyfia, fiucska. A napnak volt még nevelő anyja is, aki őt a földön elhagyatottságában fölnevelé s a világ fényévé tevő: a *hajnal* nagy asszonya, *Kaltész* asszony.

Érintettem már, hogy a vogul monda helyhez kötött, ezt az *Ob folyó* tekintetéből (I. XXV. szakaszt) ismét hangsúlyoznom kell. S általjában szólva a vogul *Teremtés* a nagyobb naivság mellett rendszeresebb is levén és kimerítőbb is, méltán tekinthetjük ezt a Kalevala tudakosabb éneke mellett az őshaza első hitregéjének.

VI. A vogul Teremtés-monda átmeneti változatai.

A régibb és újabb vogul teremtési monda között észlelhető különbség. Átmenetkori maradványok a mordvaiaknál, cseremiszeknél, törököknél és mandsuknál.

Reguly Antal jegyezte föl a „teremtés mondájá-t”. Valami negyven évvel utána Munkácsi Bernát nyelvészünk járt a vogul földön és neki már az *Ördög fejedelem-regé-t* mesélék el a teremtés-monda helyett, melyben a jótékony Elmpit Numi Tarom mellett a fondorkodó és rossz akaratú Xuläter helyettesíti. Kis-isten helyett maga az Ördög! A kereszténység nagyobb terjedésével módosúlnia kellett azon ősi felfogásnak, mely szerint Isten nem teremt, hanem csak teremtet és csak is közvetve érintkezik az alsó világgal. A monda teremtő kis-istenének az új felfogással szemben nem marada más teendője, mint hogy az Isten által végzett teremtés tétlen szemlélője legyen vagy a szentírás ördögének szellemében módosítsa az elbeszélést az által, hogy a teremtés-célját: az emberek boldogságát akadályoztassa tőle telhetőleg.

Nevezeteseek átmeneti (felében még pogány) változatai, melyekben az isten még nem maga teremt s bizodalmasának

rosz akarata idézi elő az embernek romlását, a miről az első vogul monda természetesen még semmit sem tud.

Ezekből egy-kettővel, ha helyes a felfogásom, annál inkább elő kell hozakodnom, mivel az idevonatkozó magyar hagyományok érthetőségére gyakorlati magyarázatul szolgálnak.

A földalakulásnak mondája a *mordvaiaknál* kevéssel ezelőtt ilyenforma vala:²⁰

„Egyszer, mikor még a világon vizen kívül semmi egyéb nem volt, Csám-Páz (a mordvaiak Numi Taromja) a nyílt tengeren egy kőszálon hínálódzott, magában azon tanakodván: hogyan teremtsen meg és kormányozza a látható világot.

Mondá tehát: „se testvérem, se oly társam, akivel e dolgot megbeszélhetném.” Így szólván, kedvetlenül a tengerbe pökött, s tovább haladt.

Darab utat úszkálván, körütekintve Csám-Páz s észrevevé, hogy a nyála egy nagy hegygyé változott, mely utána uszik vala. A hegy elpusztítása czéljából Csám-Páz ráütött a botjával. Legott előugrék belőle Šaitán s így szóla:

„Nagy gondban vagy oh Ur, a miatt, hogy nincsen se testvéred, se oly társad, a kivel tanakodhatnál s megbeszélhetnél a világ teremtését; én, ha úgy tetszik, kész vagyok testvéreddé lenni.” Megörült neki Csám-Páz s mondá:

„Jól van tehát, légy nekem nem ugyan testvérem, de igen is társam. Alkossuk meg a földet. Miből csináljuk? Vizen kívül itt semmi egyéb nincsen.” Šaitán hallgat, dehogy tudja ő, miből kellene a földet megalkotni.

„Bukjál alá bajtárs a tengerbe, mondá neki Csám-Páz, a fenékén főveny van. Hózz belőle egy keveset, majd abból csináljuk a földet.”

„Én is épen azt akarám mondani, bátya,” okoskodék Šaitán, a ki nem akará mutatni Csám-Páznak, hogy őt magánál többnek, és többet-tudónak tartja, s Csám-Pázt folytonosan testvérének szóllítja vala, holott ez őt csak bajtársául fogadá el.

„No szállj tehát alá a fenékre fővenyt hozni, mondá Csám-Páz, de arra vigyázz, hogy mikor hozzá akarsz kezdeni, az én nevemet említsd.” Šaitán alábukott a fenékre. De büszkeségében nem akará a Csám-Páz nevét említeni, hanem e helyett a magát említ vala. Azért tehát egy szemet sem kaphatott: a tenger fenekéről láng

csap vala fel és Šaitánt köröskörül megégeté. Így megéve felszálla a tenger színére.

„Nem tudok, bátya, monda Cšám-Páznak, egy szemet sem felhozni, mert a tenger fenekéről láng üti föl magát s majdnem egészen tönkre tett.“

Eredj még egyszer bajtárs a tenger fenekére, monda ismét Cšám-Páz, csak nevedet említsd s nem fog bántani a láng.“ Šaitán ismét lement a tenger fenekére, de gőgje most sem engedi vala neki a Cšám-Páz nevét említeni. Šaitán ismét csak a maga nevét emlité, és a tűzláng keményen megperzselé újból. Šaitán ismét fölszálla s Cšám-Páz előtt megint fővény nélkül jelenék meg.

„Hát hogy s mint jártál bajtárs; hoztál-e fővényt?“ kérdé tőle Cšám-Páz.

„Nem hoztam bátya. A tűzláng még az előbbieknél is jobban megégetett.“

„Említéd-e bajtárs az én nevedet?“ kérdé Cšám-Páz. Šaitán mivel okosabbat tenni nem tudott, megismeré, hogy a Cšám-Páz nevét nem említette.

„Micsoda nevet említettél bajtárs?“

„A magamét bátya,“ felelé Šaitán.

„Hallod-e bajtárs? monda erre Cšám-Páz, eredj harmadszor is a tenger fenekére, s hozz onnan fővényt az én nevedem említvén. Hanem tartsd eszedben bajtárs, hogy ha megint nem az én nevedem említended: a tűzláng egészen meg fog égetni úgy, hogy nem marad belőled semmi.“

Šaitán tehát harmadszor is lemene a tenger fenekére s csakugyan most félelmében a Cšám-Páz nevét emlité s hozza is egy tele szájnyi fővényt. A tenger felszínére jutván, át is adá a fővényt Cšám-Páznak; de nem mind, hanem egy részét visszatartá a pofájában, így gondolkozván magában: legyen, hadd teremtsen meg a bátya a maga földjét, majd én is megteremtem a magamét.

Cšám-Páz elkezdé a fővényt a tengeren ide s tova szórni, mely növekedés által földdé alakult át. Hanem azon mértékben, melyben a fővény-szemek a tengerben növekednek vala, azon módon kezdenek azok is duzzadni, melyek a Šaitán pofájában elrejtve valának. A feje egész hegygyé nőtt tőlök. Kiállhatatlan fájdalmat érezvén, elkezdett Šaitán szörnyen ordítani.

„Minek kiáltasz bajtárs?“ kérdé tőle Cšám-Páz. Šaitán nem tudott jobbat tenni, mint megvallani.

„Nem köptem ki bátya, monda, a földet egészen a számból, most elkezdett a föld nőni a fejemben, s tűrhetetlen fájdalmam van tőle.“ Cšám-Páz megüti kormánypálcájával a Šaitán fejét és monda:

„Köpd ki a fővenyt bajtárs és gyógyulj meg!“. Šaitán elkezdé a fővenyt kiköpni a szájából, de oly erővel, hogy a nyirkos s még eléggé meg nem szilárdult föld rengeni kezdett bele s ezen földrengésből támadtak a mélységek, hegyszakadékok és völgyek, abból a fővenyből pedig, melyet Šaitán kiokádott, a halmok, hegyesúcsok és bérczek támadának.

Amint Šaitán a bajától megszabadult, mondá neki Cšám-Páz:

„Nem való vagy te nekem bajtársnak, mert rossz vagy, én pedig jó vagyok. Légy tehát átkozott s eredj a tenger feneké alá, a más világra, abba a tűzbe, mely megégetott, mert a gőgöd nem engedte említeni a teremtőd nevét. Űlj ott, s szenvedj ott mindörökké!“

Eddig a mordva monda, mely koránt sem áll magában. Így a teremtés segítő társa elfajultnak mutatkozik ugyan csak azon oknál fogva (miután még a gondolatmenet is ugyanaz) a *votjákok*-nál és *cseremiszek*-nél is. Utóbbiak világteremtési hitregéjét is közöljük rövidebb kivonatban azon okból, hogy nyilvánvaló legyen: a keresztény és müzülmán világnézet mennyire jelentékenyen módosította a vogulban nyilatkozó ősi altaji felfogást a finn- és ugor-*ágnál*. Az istenek fia- és unokájából itt is, ott is ördög lesz, és a teremtés segítő társából annak átka és megrontója.

Itt a finn-*cseremiszek* hiedelmét adjuk röviden, mint egy szersmind az ugor *votjákok*nak is mondáját.

A *cseremiszek*nél *Jumó* a felső égbeli, a vogul *Numi Tarom*, *Keremet* pedig *Jumó* öccse, tehát nem unokája, miként *Elmpi* volt.

„*Keremet* ugyanazt akarta művelni amit *Jumó* (a vogul *Elmpi* és *Numi Tarom*.) Így midőn *Jumó* a földet megalkotta, megparancsolta a végnélküli vizeken gácsér képeben evező *Keremet*nek, hogy a tenger fenekéről hozzon föl tengerfenéki földet. S csakugyan *Keremet* leszállott a tenger fenekére és hozott is földet onnan, de nem adá át mind *Jumónak*, hanem egy részét megtartá a szájában. Midőn *Jumó* a kapott földre ráfuvallott s azzal a vizeket beborította (kezdetben mindent víz borít vala), *Keremet* is kiszórta szájából a földet. A hová *Jumó* szórta a földet, ott gyönyörű síkságok, legelők és erdők támadtak, a hová pedig *Keremet* hányta a magáét, ott hegyek és kopár sziklák keletkeztek. Ismét más ízben, midőn *Jumó* a

kövekből védő szellemeket alkotott, súlyos kalapáccsal verdesvén reájok, történt, hogy a kiütött szikrák védő szellemekké változtak. Keremet azalatt, míg Jumó aludt, ugyanazt akarta csinálni; de a Keremet kalapácsütései alatt a támadott szikrákból nem jó, hanem gonosz szellemek támadtak. Midőn Jumó az első embert alkotta, Keremet megint bele avatkozott. Midőn Jumó az első embert teremtette, és a lélek alkotása végett más helyre ment, a megteremtett test mellett oltalom végett fekete kutyát hagyván, Keremet nem késett fölhasználni a Jumó távollétét és hogy az ebet részére hódíthassa, mely az ember testét őrzi vala, oly roppant hideget támasztott, hogy a kutya majd hogy el nem veszett bele s így aztán, midőn Keremet az ebet sűrű szőrrel ellátta, tehát ez csupa háladatosságból Keremetet a testhez eresztette. Most Keremet ráköpött az ember testére, a mivel beleültette egyszersmind a bűn kezdetét.²¹

Ami magát a *finneket* és a velők közeli atyafi *eszteket* illeti, ezeknél, miként vitatva is volt már, a skandináv szomszédság a hindu fölfogás szellemében módosítá a világteremtés eredeti hitregéjét.

A vogulnál láttuk ősmondát még kevésbé találjuk meg eredeti mivoltában az altaji nagy néptörzs öregebb család-tagjainál: a *törököknél* és a *tatárfajnál*. Annál kevésbé, mert kelet vallásainak egyik szent földjétől Irántól korántsem hetedhét ország választá el őket s az izlami fegyveres hittérítői elég korán föltámadának, hogy a próféta mesés elbeszélésének a szomszédságban és így köztök is híveket szerezzenek. A finneket kivéve, meg is tetszik mindnyájának hagyományában az izlam hatása.

A vogulnál legtöbb ideig föntartott teremtetési ősmondát a töröknél és mandsuknál következő változatban találjuk föl:

a) a *török legenda szerint* „az ember teremtetése”-nek sorá a következő volt:

„Megalkotta Alláh az embert, és a földet jelölte ki lakóhelyéül. És midőn megjelent az első halandó és gyönyörködtek az égiek Alláh e csodálatos alkotásán, előjött a rossz szellemek ősapja és irigység szállotta meg lelkét. Rontani akart a jóságosnak alkotásán és ráköpte kárhazatos nyálát az első ember tiszta testére. Ott érte a mocsok a köldöke táján és ezzel akarta a bűnöket beplántálni. De elősietett az emberi faj védője: a logirgul-

masabb Álláh, kiszakította azt a húsdarabot, a hova a nyál odatapadt volt és lecsapta a földre. Így támadt az emberi testen a köldök. Az a húsdarab pedig és a beléje gyömöszölt nyál új életre éledt a porban és az emberrel majdnem egyidejűleg megtermett a kutya. Fele részében emberi testből, másik felében meg ördögi nyálból. Innen van, hogy sose bántja a mozlím a kutyát, de másrészt meg a viláigért sem tűrné el a házában. Mert emberi husból eredt, megvédi; mert ördögi nyálból fejezett, megveti. Ami szelidség és hűség van benne, azt az embertől örökölte, ami vadság pedig és éktelen düh, azt a sátáni rész teszi. Úgy mint keleten, nem is szaporodott el sehol ez állat, mert ellensége egyuttal a védője is a — műszülmán.²²

b) Az északi mongolok hiedelme szerint:

Az ős ember párával, kik az emberi nemet valának hivatva szaporítani, élt. Ezek egy sátorban papírból emberalakokat vagdaltak s míg ők kimentek lélekért, az új embereket, kik egészen szőrösök valának, a sátorban hagyták a kutya őrizete alatt, mely egészen csupasz volt. A kutya kötelességéről megfélemedezett, nem ügyelt s az ördög a sátoroldal nyílásán bebujván, az új embereket berondította. Midőn az ős emberpár visszatérve látta a történetet, nem tudta mit tevő legyen; vakaró kést vettek tehát s hozzáfogtak a rondaság levakarásához, azonban a szőrt is levakarták az új emberekről, kivéve az érzékenyebb részeket. A levakart piszkos szőrrel a kutyát vonták be büntetésül vigyázatlanságáért.²³

VI. A magyar nép élő teremtési hagyományai.

Kálmány Lajos érdeme. A föld kibuktatásának nyomai a néphagyományban. A nógrádi togát. A földtartó czothalak. Az ősvallás ember- és állatteremtésének parodiái a néphitben. Eltorzult vonásai a teremtetett ember tanításáról szóló őshitnek. A népmondákban szerepeltetett Ádám, Noé, Illés, Szent-Mihály, Szent-János, Szent-Péter.

Hogy a vogul mondának élnie kellett őseink tudalmában, az eddig mondottakból erősen állitható és hogy csakugyan élt: bizonyítják az ezer év után összeszedhető hagyományos töredékek, melyekkel immár könnyű leszen elbánnunk, miután láttuk, miként módosultak azok egykori rokonaink és szomszédaink közt az izlam és kereszténység hatása

következtében. A sok százados kereszténység hatása következtében nálunk már kevésbbé ősjellegűek azok; de könnyű rájuk ismernünk, miután birjuk, hogy úgy mondjam az eredetinek betűszerint való szövegét is.

Nagy érdeme van e téren *Kálmány Lajos* fáradhatatlan adatgyűjtőnknek, ki első vette észre és méltatta „*Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*” című tanulmányában a hitmondákat, melyekben eddig ki látott volna őshagyományt és vette volna többnek népies humor- és agyafurt észjárásnál!

Meg kell engednünk, hogy a néphagyomány részben e téren is kölesönzés; de még így is legendákban annyira gazdagnak mutatkozik az ősvallás, a mennyinek föltételezésére nem ad jogosultságot sem a vogul monda, sem maga a finn Kalevala épségben maradt volta.

A vogul monda *földkibuktatási részlete* a felpogány rokon mondákban, miként láttuk, oda módosúl, hogy a teremtés segítő-társának homokot kell fölhoznia a tenger fenekéről. Nálunk ez keresztény átalakulásban mutatkozik, miként *Kálmány Lajos* véli, a következő torontáli népies elbeszélésben:

„Mikor az Isten a világot teremtötte, az Ördög az Istentől a részög embör lelkít kérte, asz'onta, hogy a mölik embör éeczör mögrészökszik, annak a lelke lögyön az üvé. Az Isten látta, hogy a részög embör a halálos ágyáu möktér, nem éggyczett bele, hanem asz'onta, hoty ha etty kötél homokot fölhoz a tengör fenekirül, akkor od'agygya neki a részög embör lelkít. Az Ördög lē is mönt a tengör fenekire, de nem birt homokot fölhozni; így osz'tán nem is kapta mög a részög embör lelkít.“²⁴
(Magyar-szent-Mihály.)

A vogul hitrege fejezetei szerint odáig jutottunk, hogy, a fölbuktatott föld egyre forogván a víz színén, nem vált addig lakhatóvá, mig e részben Elmpi a dolgon Numi Taromnak övével nem segített, vagy miként a vogul szövegben olvasuk: „Ha ezen magam birta ezüst-gombú övemet veszed, menj le az alsó földre s rakd az egész földet körül.“ Mire Elmpi „alá méne, az ezüst-gombú övet, megkerülvén a földet, körülhúzá; legott teremtetett földje vesztoggé lön. Lember lába által elérhetetlen fényes hegy ülepedék.“

A kereszténységben, miután Isten maga a teremtő, ki elválasztá a vizet a száraztól, ezen mondai részlet tárgy-talan, ha csak a magyar Elmpi, mint ördög, a maga részére lefoglalni nem akarja a megteremtett világ egy részét; mi azonban természetesen nem sikerül neki. És csakugyan ilyen értelemben szól a nógrádi palócz rege, melyre *Kálmány Lajos* ur figyelmeztet bennünket:

„Ahol az endrefalvi tógát van, ott az Ördög el akarta rekesztényi a világot. El is rekesztette valamennyig, hanem a gombot nem érközött feltényynyi; a kakas mész-szólát, (a tógát) észlyett. Kérésztő van (az endrefalvi tógát) a világon.” Isten azt mondta az ördögnek: „Ha őlbirja rekesztényi é'félíg, nap félkő'tő' nap nyugatig (a kért birodalmat), oda nem süt a nap.” Csakhogy erre nem bírt rámenni az Ördög, mivel nem bírta feltenni a gombot kakas-szólásig „akkő bűsülyyett (a tógát) a földbe, mindenütt mellátnyi a (besülyedt) tógátot.”²⁵ (Ság-Ujfalú.)

Könnyű belátni, hogy ebben az ős hitmonda nyer helyi kifejezést s az endrefalvi tógát nem más, mint az Ural keletkezését ünneplő vogul rege keresztény kiadása.

Az ős hitregére vonatkoztatható azon népies felfogás, hogy a föld vízen, illetőleg czethalak hátán áll s akkor lesz vége a világnak, ha a czethalak kivesznek a szatmármegyei néphit szerint (Felsőbánya.) A világ sarkát tartó ezen czethalak száma három—négy. *Kálmány Lajos* torontáli gyűjtése szerint a földet, illetőleg:

„az egész világot három czethal tartja, mindön harmadik esztendőbe' mögfordul (a három czethal) másik ódalra, akkor a föld mögzőrög (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Magyar-szent-Mihályon s jobbára másutt is *négyen* vannak a czethalak.

Az ember teremtmése tekintetében is lényegesen módosúlnia kellett az új hit tanításához képest az ő hitrege elbeszélésének, mely szerint Elmpi égi Öregje tanácsára

„Hóbúl embert csinál, gyúr, elindítja, darabokra szakad.”

„Az Ördög, *Kálmány*-nak torontálmegyei adata szerint, embört, lovat ki birt furmálni, de mikő mögindult, porrá vált (Jazova).“

Sőt hagyományainkban nyoma van az izlam hatása

alatt módosult azon változatoknak is, melyekkel az előbbi fejezetben ismerkedtünk meg. Magától érthetőleg azonban nálunk e mondák az ősz hitrege rovására már egészen keresztény felfogásban jelentkeznek s rendesen ilyenformán hangzanak, miként a torontálmegyei, hogy mikor az Isten az embert teremtette, az Ördög is elkészítette az alakot, de lelket nem bírt neki adni, mit Istentől kért, Isten azonban nem adott neki, mondván: Lelket az Ördögnek nem adok! Honnét a közmondás is: „Szögény az Ördög, mert nincs neki lelke” (Szeged.)

Az őszrege szerint az embernek első ízben való megalakítása nem sikerülván, az égi Öreg ismét csak tanácscsal támogatja új vállalkozásra a levegő fiát, de maga lakó hajlékából ki nem mozdult, és ő: *„kezes alakú embert csinálja, lábas alakivá csinálja, hogy szeme lett, hogy szája lett, úgy csinálja. Elindítja, nevetve, játszva kél előre embere.”*

Mondánk második korszakában is megmaradt, miként az altáji mondákban láttuk, az ég ura tétlen visszavonultságában, miután személyesítése és különválasztása az égtől kezdetleges volt, s az őshit nem is szerető másutt tudni, mint „lakozó hajlékában”, miután látása veszedelmes, *látogatása* meg büntetés vala. „Isten látogatása” a mai népszólás szerint is csapást jelent. Az izlam csak annyit tudott e részben változtatni mondánkon, hogy a lelket külön járással hozatja le az égből. Nem így a kereszténység, mely szerint az ember egyenes teremtménye az Istennek. A biblia szereplés nélkül hagyá a magyar Elmpit, az ősvallás teremtmője a mai keresztény mondákban torzalak egészen s a hatalmas alkotónak csupán tehetetlen utánozója akár az ember, akár az állatok teremtésében, miként népies adataink bizonyítják.

Egyik keresztény színezetű hagyományunkban, miként Kálmány jegyzékbe vevé, el van mondva, hogy mikor már semmire sem bírt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten reá lehelt, mondván: Állj lábra, Illés! kelj fel! s akkor Illés bírt menni.²⁰

A monda első emberének „elindítása” is megtalálható hagyományainkban látszatra keresztény, sajátlag pedig az izlam-semita felfogásában:

Mikor az Ördög embört akart teremteni, kiformásztta az embört, de nem bírta talpra állítani; akkor oda mönt az Isten, megrukta a talpát Adámnak: Kéj föl Adám! Adám mögmozdult. Mögén mögrugta, Adám fölült. Harmacező mögrukta: Kéj föl, Adám! Adám fökelt (Egyházas-Kér.)

Az Ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl (Temesköz-Lőrinczfalva Torontálban.²⁷

Észrevethetjük, hogy e teremtetési hagyományok ellenkezőleg az előbbi fejezetben fölhozott altaji példákkal, őt a teremtetés állandó szemlélőjének mutatják be, köztök koránt sincsen meg a kinyilatkoztatás ördögének ellenségeskedése. Benne csak a tehetetlenség nyilvánvaló és nem a gonoszság; de aztán az isteni Alkotó sem áthat neki segítségére lenni s kezei alkotmányát nem csupán lélekkel látja el olykor, hanem részben azonnal föl is veszi az égbe. Hagyományaink ördöge itt tehát nem a bibliai ördög, hanem a vogul Elmpi, a magyar ősz vallás teremtetője, ki az új hitelvek mellett szerep nélkül maradván, nem marada más teendője, mint hogy az Isten mellett kontárkodjék és a teremtetés urának tehetetlen utánzója legyen.

Nem mondanak ellene ezen föltevésnek az állatokról szóló hagyományaink sem.

A vogul monda Numi Tarom-ja, aki embert nem alkotott, nem teremtetett állatot sem, hanem azt is Elmpi teendőjéül szabta, aki: „földből és hóból emlős állatokat kezdé csinálni és megtelék a föld.” A néphagyomány nem csupán nem hagyja foglalkozás nélkül az ördögöt e tekintetben, hanem nagyon is foglalkoztatja őt. De természetesen az ősvallás teremtetőjének torzképe itt sem áll oly rossz színben, mint az altaji mondákban, hanem tehetetlen és utánzataiban sikertelen csupán, annak jeléül, hogy benne az ezer év előtti hitregék teremtetőjéről van szó, kit az őregek hitregéi még a hagyomány szivós voltánál fogva az átmeneti kor is inkább csak tehetetlennek, mint gonosznak vallott.

Hogy e részben hagyományunk naiv, magától érthető, de azért drága töredékei azon mozaiknak, melyet a magyar hitregetan illetékes csupán összeállítani.

A régiségben gyökeredző néphagyomány azt tanítja

például, hogy discretióval legyen mondva, sem a tetűt, sem a bolhát nem a Mindenható teremtette:

A balhát a csongrádi elbeszélés szerint az Isten teremtötte, az Ördög mögkérte, hogy ű's teremj ojtant. No, hát teremes, de nem tucetz! Osztan az Ördög csinálta, de csak tetűt csinált. Jobb is, mert ha a tetű is úgy tunná ugrálni, mint a balha, akkó sérelmes volna (Szeged-Királyhalom.)²⁸

A légy eredetének meg ez a látszatnál régiebb keletű monda: Mikö az Ur-Isten méhét teremtött, az Ördög is hozzáfogott, hogy majd ű 's teremj, de az üvé légy lött. Az Ur-Isten ömönt hozzá nézni, hogy mijen a méhe? oszt' kérdözte, hun van a mit takarétnak, gyütenek? Mögmutatta neki (a méheket), kaptárba vötak, de nem vöt nekik takarétnak sëmmi se' csak a hogy bebocsá'totta, és csomóba', ott vöt mind. No gyere, néz' mög az enyimet! Emönt, hát a méhek gyű'töttek akkó is: sok szép sejt vöt, méz mög viasz. Akkó az ördög mögharagudott, főrakta a kaptárt, hogy mé' nem takarétnak űk is. Akkó az ű méhecskéje szétszal'ott, légy lött belüle, együtt ide is, azüta van légy.²⁹ (Temesköz-Lörinczfulva Torontálban.)

Az állatok elnevezése körül Noé és Szent-Péter érdekesítik magukat hagyományainkban, jeléül: hogy a magyar ősmonda annak idejében bizonyosan a magyar Elmpinek tulajdonitá azt, minek később módosúlnia kellett.

A vogul monda a teremtés végrehajtójáról mondja, hogy tanitá az embereket: *az íjjal vadászó embert íjjat csinálni, a nyíllal vadászt nyílat csinálni, vízi halat fogó embert hálót fonni, halászó kosarat fonni tanítja.*

A magyar Teremtőnek nép-tanítói szerepét a hagyomány többek közt osztja meg. Keveset hagyott meg az Ördögnek, ki tanítja ugyan az embereket, de csak a rosszra. A jót, ha akarja sem bírja végrehajtani; mert belesül vagy javítani kell rajta. Így a *torontáli* hagyomány szerint:

Az Ördög csinálta az első malmot oszt' a vizre tötték, de az Ördög a buza eresztőt nem tatta mokesinálni; a cigány csinálta mög, úgy örölt (a malom) osztán (Majdán.)

Ős hit fogott lenni az, hogy nem magától jött rá az ember a szántás-vetésre:

Mikor Ádámot az Isten a paradicsombü kiűszte, az Ur-Isten a torontáli néphit szerint egy ekét rëndölt neki; azután ű azon szántogatott; ló né'kü, mönt az eke bät-

ran. Oda mönt az Ördög, mon'ta neki, hogy üssön rá ére az ékre, akkó majd az eke könnyebben mén! Rá-ütött az ekére, migyá' mögált, sē hova sē' mönt. Azután az Isten lovat rōndölt az eke elébe; az ekét a ló hirtelen kapta, a lábának szalatt a csoroszla, ettül kapta az örökös (béka) emlékö't. (*Lőrinczfalva.*)

A ló béká-jának keletkezése más elbeszélésekben más szempontok alá esik.³⁰

A földmivelésben a törökség levén a mesterünk, e hagyomány sem lehet több, mint a török kölesőnzés; de anynyi mégis kiérthető belőle, hogy az ő meggyőződés vallott egy ember fölötti jóbarátot, kitől sok hasznosat tanúlt.

De ha kevés a jó, mit a hagyomány az ördögről tud, annál több a rossz, a miben a keresztény magyar közérzés őt elmarasztalja. Így ő vádoltatik, hogy az italt, kártyát, pipát és puskát az emberek között gonosz szándékkal meghonosította:

Az előtt nem cáromkottak az embörök, hanem mikő a gaszda embörnek annyi gabonája termött, hogy nem birta elanni, az Ördög möktanította (az embert) *pálinkát* főzni; azon (pálinkán) vesztek osztán össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az egygyik agyon-ütötte a másikat. (Magyar-Szent-Mihály.)

„Az Ördög taná'ta ki a *pipát, kártyát, puskát* is mög a *kocsmát* is. A pipát úgy taná'ta ki, hogy dohánt ültetőtt, osztán ráült a (dohány-) bálra, csinált pipát is; úgy várta az embörököt. Aki ára mönt, mökkénálta vele. A kártyát is ő csinálta az elsőt, oszt játéczott az embörökkel; a puskát mutogatta, hogy' köl' vele lű'ni.“³⁰ (Majdán.)

Az Ördög a szögény embört mindön módon mökcsalta, a szögény embör panaszkodott. No, kiségtlek a bajbú, ne panaszkogy' szögény embör, gyerünk lopni! Emöntek az uraság aklába. A szögény embör nem mert hozzá nyúl'ni, hogy hátha sivalkodik a disznó? Nē törögy' vele, befogom a száját! Nem sivalkodott ety sē'. Hánták ki az akolbú (a disznókat), oszt' az Ördög mindēgyiknek csavarított a farkán egygyet, jobbra csavarított. A szögény embör alig birt egygyet kihánni, mikor az ördög mán mind kihánta. Mikő mán mind ki vót hánva, asz'ongya az Ördög: No, szögény embör, tötté'-je rá jegyöt? (hogy ki kié legyen). Az'ongya: Töttem! Micsoda jegyöt tötté'rá? Jobbra csavarítottam a farkát! — pedig nem ő csavarította jobbra, hanem az Ördög. — Hozzáfogtak nézni,

hát. csak egy vót, akinek nem vót jobbra csavarítva a farka. Az Ördög mögfokta, úgy belevákta a Tiszába, hogy sömmijé vált. Azútátú mindön disznónak jobbra van csavarítva a farka. (*Majdán.*)

Bizonyos, hogy leszámítva e népmondáknak anachronizmusát és az egykorú világnézettől elütő fölfogását, mutatkozik az ördög torzalakjában némi jóakarat, bizonyos szolgálatkészség, mintha nem is az lenne voltaképen, akinek ki vagyon adva.

És a *mesék*-ben még türhetőbb a népképzelet által megrajzolt ördögnek alakja, ki gyakran vetődik útjába a megszorult embernek és nevének véletlen kiejtése is elegendő arra, hogy ott teremjen s a teljesítendő kívánság után tudakozódjék, jeléül: hogy eredetileg más volt, mint a mivé torzult s hogy neve alatt is a vogul monda magyar Elmpije rejtezik, ki teremtette embereinek boldogságára mindent megtőn s a Halált is csak azért honosítja meg földjén s hagyja szabadjára, hogy általa a közboldogulásnak útját egyengettesse.

Nem itt van helye vitatni, hogy a *jó és gonosz elvének*, mint egymással hadi lábon álló külön isteni hatalomnak, melyeket költőink *Hadur-* és *Ármányban* személyesítenek meg, — az ős vallásban semmi nyoma.

Jellemzőbbek a néphagyománynak azon *hitregéi*, melyek a kereszténységnek vagy még korábban az Izlam hatásának következtében Ádám-, Noéval, Iléssel, Szent-Mihály-, Jézussal és Szent-Péterrel helyettesítik az ős hiedelem egyes legendáiban a magyar Teremtőt. Természetesen, hogy mikor ketten (Jézus és Szent-Péter) lépnek föl, az egyik az ős vallás első emberének képe viselője. Ilyenek:

A Tisza görbeségéről való mondák. A *csongrád-megyei* hagyomány szerint: *Szent-Péter boródóta a Tiszút vak lovon, azé ojan girbe-gurba.* (*Algyő.*) A *magyar-kanizsai* változat szerint számár volt befogva, mely mindig arra ment, a merre bógáncs volt.

„Az örvény vagy szent-Péter vize” keletkezésének meg ez vala a sora:

Mikó Krisztus Urunk Szen' Pétörre utazott a Tiszán, főfelé möntek, asz'ongya Szen'Pétör: Nem löhetne az egygyik ódalának főfelé, a másiknak léfelé fojni? Asz'ongya Krisztus Urunk: Ha az egygyik ódala főfelé fojna, a másik mög léfelé, a hajósok úgy ébizakodnának, hogy nem löhetne velük bírni. De Szent Pétör addig erősködött, még Krisztus Urunk mög nem tötte, hogy az egygyik ódala főfelé fojt, a másik mög léfelé. Mikor osz'tán léfelé gyütt Krisztus Urunk a *Tiszán* Szen' Pétörre, a hajósok főfelé möntek, osz'tán még jobban káromkottak, mint az előtt; é vótak bizakodva, hogy mos' mán könnyen möntek főfelé, akkó bánta mög Szen' Pétör, hogy Krisztus Urunktul aszt kérte, hogy a Tiszának az egygyik ódala főfelé fojjon, a másik mög léfelé, akkó mán azon könyörgött, hogy: Uram-Teremtöm, csak fojjon úgy, mint az előtt. Krisztus Urunk osz'tán visszafordította, de az örvént, a *limánt*-t möghatta a vizön, hogy a hajósok még nehezebben járjanak a vizön, mint azelőtt jártak. *Az örvény a Szent Péter vize*, mert az egygyik ódala főfelé mén, a másik léfelé. (Szeged.)

E monda másutt más változatokban fordul elő.³²

Nem egy vidék hiedelme szerint a *fában levő gáncsot* Szent-Péter szerzette: Mikó Krisztus Urunk Szen' Pétörrel a földön járt, az ácsok mellett möntek el. Az ácsok káromkottak, mög dőgosztak is, nem is. Asz'ongya Szen' Pétör: Nészd Uram Teremtöm, hogy dőgoznak az ácsok, egészen elustulnak! hogy köllene dőgot anni nekik, hogy ne érjenek rá káromkonni? Szen' Pétör épen bagózott. No köpj ára a fára, mingyá' lösz dőguk! Szen' Pétör ráköpött, minygyá görcs lött a fába. Azúta van a görcs a fába, azúta szigygyák az ácsok Szen' Pétört.³³ (Szőreg *Torontálban*.)

*

A magyar Teremtőt a mily jóakarátúnak és közlékenynek tünteti föl ide tartozó hagyományunk: oly tudnivágyónak mutatkozik az első ember. Szent Péternek mindig van kérdezni és tudni valója:

Mikor Szent Pétör az Ur-Istennel a földön járt, mán akkó a *dohán* vót a többi füvek közt, mint más fű növevén. Hogy vándoroltak, Szen' Pétörnek igön befokta a köpenyegit! asz'on'ta az Ur-Istennek: Uram, Teremtöm, csak ennek a fűnek a magját veszíd el, mer' nagyon befogta a ruhámat. Ó Pétör, né báncsuk, mer' nagyon

drága fű e', ebbű' fog élni nagy része a világnak. Úgy oszt' mögmaratt a dohán. (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Jól jegyzi meg a sokat idézett *Kálmány Lajos*: hogy mivel a dohány csak az újabb korban vált népünknel használandóvá, mondánknak eredetileg más növényről kellett szólnia.

Mikô az Ur Isten mőfteremtötte a világot mög a füveket, mög a *buzát* is, ára mönt Szen' Pétörré, asz'-szongygya Szen' Pétör: Uram-Teremtöm, hát e' mi lösz? e' nem ojan (fű), mint a többi! Asz'onta (az Ur-Isten): Nohát lögyé(k) buza! ráadta az áldást.

De évetnek! (mondja a buza).	Szekérre tösznek! — Sza-
„Szaporogy'! (Felelt az Ur Isten.)	porogy'!
Hidegöt-melegöt szenvedök.—	Ló alá hánnak! — Szapo-
Szaporogy'!	rogy'!
Ázok-fázok! — Szaporogy'!	Fölhajingálnak! — Szapo-
Felnövök! — Szaporogy'!	rogy'!
A meleg nap mögéresztel! —	Zsákba tösznek! — Szapo-
Szaporogy'!	rogy'!
A szömejim mind kisülnek!	Bekötöznek! — Szaporogy'!
— Szaporogy'!	Mögráznak! — „
Élő vasakkal nekem gyün-	Mögrostálnak! — „
nek! — Szaporogy'!	Kű alá tösznek! — „
A lábamat évagdajják! —	Összetörnek! — „
Szaporogy'!	Hétször is mőktörnek! —
Csomóba gyűrnek! — Sza-	Szaporogy'!
porogy'!	Mökszítálnak! — Szaporogy'!
Erössen lekötöznek'! — Sza-	Összegyűrnak! — „
porogy'!	Möksütnek! — „
Összeraknak! — Szaporogy'!	De kécczör is mőksütnek! —
Szétörtnek'! — „	Fogygy!

(Szörög).

Különben mi ezekben hagyomány, a magyar szellem eredeti terméke és mi *kölcsönzés*, elválasztani bajos, vagy éppen lehetetlen. Így a magyar kereszténységnél nem igen lehet nagyobb régiséget tulajdonítani a következő mondánknak:

A ló és a számár. Egyszer Krisztus Urunk a földön jártában-keltében át akart menni egy folyó vizen, de nem volt sem hid, sem palló, de még egy csónak sem. Nem tudott általmenni. Néz erre, néz arra, hol találna segedelmet, hát ott legelész a folyó partján egy ló s egy számár. Mondja Jézus a lónak:

— Vinnél át a vizen!

— Nem én, mert éhes vagyok!

— No hát mindig egyél és soh'se lakjál jól!

Aztán a szamarat kérte, hogy vigye át. At is vitte s akkor Jézus mondta neki: No, te számár, megáldlak, hogy még a szemét dombon is jóllakjál!

Krisztus és a madarak. Egyszer, mikor Krisztus Urunkat ellenségei üldözték, az erdőbe menekült s ott bujkált szegény. Az ellenségei megtudták, hogy az erdőben van, utána mentek, keresték mindenfelé, minden bokorban, minden szakadéokban. Látta ezt a kis pacsirta, s hogy Jézust az ellenségei meg ne találják, mikor épen jó nyomon voltak, más felé akarta vezetni, de ott volt a fürj is és elkezdett torkaszakadtából kiabálni: *Itt szalad, itt szalad!* Segített neki a bibicz is, ez azt kiabálta: *Búvik, búvik, búvik!* Legrosszabb volt a vadgalamb, az megmondta azt is, hol van. Mind azt burokolta: *a bokorba', a bokorba', a bokorba'!* Meg is találták Jézust az ellenségei a bokorban. De mikor vitték az erdőből, oda szólt a madaraknak: No, te fürj, amiért nyomra vezetted ellenségeimet, ne tudj repülni magasan, mindig csak a vetések közt bujkálj! Te meg bibicz, bujkálj mindig a nádasokban! Téged galamb pedig megátkozlak, hogy fára ne szállhass, mindig a bokrok alatt keresd az eleségedet! A kis pacsirtát azzal áldotta meg, hogy minden madárnál a legmagasabban tudjon repülni s még reptében is bírjon énekelni.

*

Érdekes a nép tudatában Szent Péternek az Urral tett járás-kelésén kívül vendégül fogadása és az emberek mulatóságában való részvétele is, melyeknek a kereszténységben nem levén meg lét-okuk, csak mint módosult őshagyományok magyarázhatók.

Ilyen Krisztus mondták *Benedek* gyűjteményében:

Krisztus és a fősvény asszony. V. ö. Magyar népk. gyűjt. III. Krisztus-mondák IV.

A tíz. V. ö. Magyar népk. gyűjt. III. k. Krisztus-mondák I.

A napisten. V. ö. Erdélyi: Magyar népmesék (Jézus mondásának teljesedni kell.)

Szűz Mária keresztlánya. V. ö. *Merényi:* Sajóvölgyi eredeti népmesék (a keresztlánya.)

Az özvegy asszony tehene.

A juhász báránya.

Krisztus a csárdában.

Isten. (Mikor Péter Isten szeretetet volna lenni.)

A varga három kérése.

Az arató leányok.

*

Hogy Szent-Péter nem a kísérő képében lépven föl, csakugyan az ősmagyar vallás teremtményét helyettesíti, kitűnik a hagyomány által neki tulajdonított *égi hatalomból is*.

Ő csinál jó időt, kormányozza a napot, miként e népies kifejezésből kitetszik: *Nem hijába' nat tél vôt, Szen'Pétör sok fát vájatott, ugyancsak rakat is a tüzre* (Nyári meleg.)

Szent-Péter intéző, gazda az égen is. Ő vitte fel a földről a *Csirkés tyukot (Plejádok)*, mely „azóta kapar, legel az égen.”

Ő a mennyország *ajtónállója, kapusa*, kinek igazságos szigorúságán fufanggal szoktak kifogni a népmesék ügyesebb személyei.

Övé az egyik *Gönczöl-szekér*, melynek birtoklását nem szabad kicsinyelnünk.

Szóval a vogul mondát igazolják a néphagyományok.

Vajjon hogy azon hagyományt viszont: *hogy a magyar szittya-nép*, igazolják-e történeti adatok? egyike mythológiánk sarkalatos előkérdéseinek.

VIII. Turán és a szkithák nemzetisége.

Turánnak ellentéte Iránnal. Népnevelői szerepe. A szkithák érvényesülése Iránban. A perzsa háromnyelvű sziklafeliratok egyikének nyelve szkitha. Mind a három külön vallást képvisel. Auramazda (Ormuzd) az árja nép istene.

Ázsia nyugati oldalán Turán meg Irán egymás mellett fekszik; de a kettőnek történeti vonásaiban, daczára a tőszomszédságnak, nincsen semmi hasonlatosság. *Turán* nem más, mint az Európával határos azon sík lapály, mely az Altaj-hegyektől a Kaspi tengerig nyúlik, *Irán* pedig éppen alatta terül el a Hindukus hegláncztól a perzsa öböl.

Amint különbözők ezen területek éghajlatilag: úgy elütnek egymástól történelmileg is. Turán nomád tanya, népnevelő (s helyzeténél fogva szigorú népnevelő) terület, hol a világtörténeti nevezetességre jutott árja és altaji törzsek s részben világgrészünk mai urai, tölték el annak idejében mint nomádok a nemzetek gyermekkorát és ha eljött a hagyományban sokat emlegetett „szerencse-próbálás“ ideje, átkeltek az Uralon, hogy Szkithia lakosai legyenek vagy betörték Iránba, daczára, hogy az akadályoknak legalább is hétfejfű sárkányával kellett is előreláthatólag megküzdeniök.

A krónikás által elbeszélt hagyományos szarvasünő, mely Hunort és Magort a Meotis ingoványaiba vezette, megfordítva kalauzolja ugyan a hunnok és magyarok ősatyját, de ez csupán az eredeti hagyomány tudákos megjavításának tudható be.

Turán nem csupán a maga altaji nyelvcsaláda számos tagjait nevelte föl, hanem rajzott árja népeket is, mintha csak hegységeinek valamelyik völgyében rejtegetné az őt nyelvet, a „mennyei grammaticá-t“ mint a hogy racionalista gúnynyal mondani szokás.

És ezzel ellentétesen Irán azon nagy küzdő tér, hol, valameddig Ázsia volt az ismert világ ura, a sémi, árja és turán (altaji) nyelvű törzsek között nem szünetelt a véres versengés majd a felső (közép) tengertől az alsó tengerig terjedő világuralom bírásaért, majd csupán a faji elsőbbség kivívásaért.

Utóbbi rendkívül sokat nyert a nyelvészet s régiségtan legújabb vívmányaiban, melyek ellentétben a régibb felfogással, mintha az emberiség mivelődésének első munkásai Keleten kizárólag a sémi és árja nyelvfajok lettek volna, a mellett tanuskodnak: hogy volt idő, midőn Turán népei és nevezetesen a *szkithák* képviselték volt Nyugotázsia összes miveltségét s a sémi és árja népek is azoktól vették a miveltség elemeit, azoktól magát az írás tudományát is.³⁴

Nagy állítás. Még azt könnyebben megengedhetjük, hogy a turáni szkithák a sémi és árja fajok nagyobb térfoglalása előtt a Kaukazustól az Ind tengerig, a közép tengertől a Gangesig érvényesítették magukat; de hogy e tája-

kon ők lettek volna a miveltség első számbavehető napszámosai, csak azon föltevés mellett tartható elfogadhatónak, ha a *babyloni kaldeusokat* vagy *kaszdím szkithákat* csakugyan ó-urali népnek tartjuk, a médeket pedig szkitha-árja vegyült fajnak s jelesen a mágusukat szintén ó-urali népnek valljuk.⁸⁶

A szkithák méduralmát bizonyítja Herodot, hogy Iránt vegyületesen lakták a sémi és árja fajjal, igazolják a számos ugynevezett szkitha feliratok.

Az ázsiai sziklafeliratok között eddigelé a perzsa *behistuni* vagy *biszutun-i* a legérdekesebb reánk nézve. Behistun a régi *Medea*-nak egyik hegysége, nagy magasságban fekvő féldombor-műve Kr. előtt az V-ik századból származik. Dárius Hystaszpes perzsa királyt ábrázolja kíséretével, amint a lázadók megkötöztetve eléje vezettetnek. Mely eseménynek emlékét örökíti, elbeszéli a három nyelvű felirat ó-perzsa (árja), babyloni (sémi) és a tudósok által *szkithá*-nak mondott versióban.

Minket az ál-Szmerdis szította összeesküvésnél azonban méltán jobban érdekelhet a *szkithák nemzetisége*, mely kérdés a három nyelvű szikla-felirat harmadikának, a sokáig hozzáférhetetlennek sikeres értelmezésében végül eldöntöttek tekinthető. *Szkithia* utóvégre is gyűjtő név, a szkitha-szót akár *ijász*-, akár *kobor*-értelemben vegyük; de hogy a perzsa birodalom szkithái, tehát a kétségtelenül bizonyos szkithák, altaji turánok, — az Norris és Oppert után nem szenved többé kétséget.⁸⁶

Kétségen kívül nagy vívmány a szkithák nemzetiségét ismernünk s vele Herodot kora nagy Szkithiájának népei körül is tájékozódnunk. A magyar hagyomány igazolásán kívül örökébe juttat ezen történeti igazság a szkithák valósi hiedelmének, melyről elég érdekes dolgokat találunk följegyezve a görög történetírónál.

Herodotnak írása a szkithák vallásáról tehát, ha nem maga az ősmagyar vallás, de minden esetre annak érdekes adatforrása, s bizonyossá teszen bennünket, hogy e vallás a természet tiszteletében tetéződött; melyhez a természet fölöttiség megkapó látszatát a *mágia*, mely Iránban egészen tudományos rendszerré fejlődék (*mágusok*), szolgáltatta.

De a biszutuni s más sziklafeliratok s egykorú emlékek nem csupán három nyelvről, hanem ugyanannyi vallásról is bizonyosságot tesznek.

A szkitha vallás magus vallás, melynek se egyházai, se képei, se jelképei nem voltak, ezek iránt nem is volt türelmes s a biszutuni feliratban elmondja Dárius, hogy trónra léptekor újra fölépítteté az egyházakat, melyeket a magus ál-Smerdis leromboltatott s visszaállítá a megszünt istenítiszteletet.²⁷

És ezáltal éles ellentétbe hozza a fölirat a mágus vallást, melyet Herodot perzsa vallásnak hitt, az árja vallással, mely a jó és gonos elvének személyesítése- és ellentétezésében nyilatkozik. *Ahrimán*-t említi a biszutuni sziklafelirat s *Ormazd* mellé nem csupán oda van téve magyarázatul: „az árja nép istene,“ hanem sok kegyelettel is van környezve.²⁸

Nem vonták el magukat a perzsa királyok a sémi népek *sabeizmus*- vagy *csillagimádásától* sem, mi azonban inkább látszólagos, mint való; inkább a birodalom harmadik nemzetisége, mint a babyloni istenek tekintetéből fogott történni. Így egy agyaghengernek felirati töredéke szerint Cyrus Babylonban megújította *Merodach* (Jupiter csillag) egyházát, melyet Nábonéd, az utolsó babyloni király elhanyagolt, miért is az égiek haragját vontá magára.²⁹

Nem Turán, hanem Irán, nem a szkitha, hanem a perzsa vala tehát a kételvűség hive és imádója „*Auramazdának*, a nagy istennek, ki ezen földet teremtette, ki az eget teremtette, ki az embert teremtette, ki az emberek számára a kellemetességeket teremtette.“ (Xerxes szavai.) És e hit Iránban sem volt általános, nem hogy Turánban is elterjedt volna. Turán és Irán szomszédságos volt ugyan, de ezt váltig ellensúlyozá a perzsák szkitha gyűlölete és szittya országi hadjárataik.

Ezen zend vallási dualizmusnak nincsen nyoma a vogul mondában s hogy nem volt meg az ősmagyar vallásban, mely az elemek tiszteletében állott és inkább a *médszkitha magizmus* volt, mint a jó és rossz istenítése, kitűnik a szkithák vallásáról szóló töredékekből s a perzsa királyok köbe rótt krónikájából egyiránt.

IX. A vallások eredetének kettős elmélete.

Az ős vallás *samanismusa*. Csengery a természetes fejlődés módszerének szolgálatában. A természetes fejlődés újabb rendszere. Müller henotheismusáról. Annak vélt átmenetei. Müller jövő vallása. A sülyedés cíve.

A magyar ős vallás lényegében *saminismus* vagyis a *daemonok cultusa* volt. Vajjon a haladás vagy a sülyedés fokát tünteti-e föl ezen állapot? attól függ, hogy milyen szemüvegen keresztül esik vizsgálódásunk.

A természetes fejlődés hivei, milyennek Ipolyival szemben *Csengery* mutatkozik, ebből azt következtetnék, hogy a magyar ős vallás már túl volt a *nyers természetimádás* korszakán, túl volt a *fetisizmuson*, a midőn még azt tette védő istenségévé fajunk egykorú őse állítólag, ami neki tetszett, és ha nem volt vele megelégedve, a sutba dobta és másikat állított helyére.

A *samanismus* szintén természet-tisztelet, de már nem a nyers természetnek tisztelete, hanem azon természeté, melynek minden anyagát, főleg négy fő elemét: a levegőt, a földet, a vizet, a tüzet egész seregei lakják és éltetik a szellemeknek. E szellemek azonban, mert anyaghoz kötve, még csak félszemélyek és idő s a történeti fejlődés nem egy követelménye kellett volna hozzá, hogy a *polytheismusban* szellemiségök jobban kibontakozzék és személyiségök kidomborodjék.

És a természetes fejlődés ezen tana szerint a polytheismus hitbölcseلمي úton *pantheismussá* nővi ki magát, a fejlődés legmagasabb fokát pedig a monotheismusban éri el.

A fejlődés ezen tanának: hogy valamint az ember úgy a vallás is a lassú természetes fejlődés műve, átültetésére miként láttuk fönnebb, Ipolyi ellenfele: *Csengery Antal* vállalkozott.

És Csengery, a mint esküdött ezen, előtte megdönthetetlennek látszó tételekre: úgy nem is mulasztá el a ráolvasást *Ipolyira*, a „magyar mythologia“ írójára:

„Ipolyi ur megfordította azon rendet, melyet az emberi szellem fejlődésében tapasztalunk, midőn a monotheismust

vette az indek ős vallásának alapjául, melyből azután elaljasodás útján esett az emberiség a durva *mágiába*, *sabaeizmusba*, *állattiszteletbe* és *fetisbe*. Mily egybezavarása az eszméknek!

Igazán, mily egybezavarása az eszméknek, de nem Ipolyi, hanem a saját maga részéről!

A Darwin állat-embere részére irt haladási fokozat az, mit Csengery a magyar ősvallás előzményeként említ, mint: a *nyers természet-imádás* és a *fetisizmus*. Azóta a tudományos közvélemény sokat változott s például Müller, a világhírű nyelvész ellenében a fetisizmus szereplését senki sem mori manapság már vitatni, miután ő hevesen kikelt azon hamis állítás ellen, mely a vallás ősi alakját a fetisizmusban keresi s a mellette fölhozott okokat mind megezáfolja s apróra szétszedé.⁴⁰

Pedig Csengery biztosra vette, hogy a nyers természet-imádó vallásos érzelmének alapja többnyire a *félelem*. A fetisimádó már bizodalmasabb lábon áll istenével; lakában, tűzhelyén tartja, ételt ad annak, megtisztogatja s ha nem engedelmeskedik, meg is veri.⁴¹

A „természetes fejlődésnek” napjainkban Müller Miksa a legkimagaslóbb művelője. Szerinte a vallás legelső alakja volt a *henotheismus*,⁴² mely ellentétben áll a polytheismusban a sok istennel és a monotheismusban az egyetlen egyedüli Istennel. A henotheismus szerinte a vallás legrégibb primitív alakja, midőn majd az egyik, majd a másik természeti *tüneményben látta az ember a végtelennek, az istennek eszméjét* s mindegyiket személyesítette, úgy azonban, hogy az isten eszméje egyik alakban sem emelkedik ki, akár mint a többi között egy legfőbb mindenható, akár pedig mint egyedüli Isten. A henotheismus jellege tehát, hogy benne az istenek fogalma még határozatlan s egymással egyenrangúak, egyik sem emelkedik a másik fölé. A henotheismusban az istenek teljesen függetlenek s az imádkozó elméjében az imádás perceiben csak egy isten van s az a mindenható. A henotheismus e példáját látjuk, állítja ő, a Rig-Véda hymnusaiban. E hymnuszok majd egyik, majd másik istenhez intézték, s az illető istent, mint egyedüli s

legfőbb istent magasztalják, anélkül, hogy a többihez való viszonyát érintenék vagy azokat kisebbitenék. A védák hymnusai az emberi sziv változó ohajai vagy a természet változó tüneményei szerint majd *Indrát*, a villámlás és zivatar istenét, majd *Agnit* a tűz istenét, majd *Varunát* a mindent átkaroló égboltozat istenét dicsőítik. S a Rig-Véda hymnusai a legrégibebek, melyek a henotheismus nyomait mutatják.

A henotheismus azonban nem sokára átalakult polytheismussá, egy isten a többi között kiemelkedik, mint leg-hatalmasabb főisten; ezt látjuk a polytheista vallásokban általában, legvilágosabban a görögök s rómaiak vallásában. A Rig-Védában a henotheismus azon átalakulásának nyomait is feltaláljuk, midőn az istenek között az elsőségért való verseny megkezdődik. Az egyik hymnusban a következő dicsőítés van Indra istenéről: „*Indra előtt meghajolt Dyaus, az élő isten, megalázkodott előtte a föld virányaival.*” Ez az átmeneti korból való, mikor egy főisten emelkedik a többi fölé. Az ily módon létrejött polytheismusból fejlődött ki a monotheismus, pantheismus és atheismus. Az istenség eszméjéről való elmélkedés arra vezette az embert, hogy az csak egy és oly lényt illethet legtökéletesebben, akihez hasonló természetű senki sincs. Ezen egy isten után való vágyódás, e monotheistikus irány föltalálható a Rig-Véda néhány hymnusában, a nélkül azonban, hogy e monotheista szellem meghonosodott volna a hinduknál. A monotheismus csak a zsidó népnél fejlődött ki s pedig Müller szerint ama körülmény folytán, hogy a sémi felfogás az istent nem annyira a természetben, mint inkább az ember élet-cseményeiben látta nyilatkozni s nem mint a természet urát, hanem mint az egyesek és népek sorának intézőjét vette tekintetbe, azért a sómi népeknél az isten-fogalom *erőst, urat, királyt* jelent, amint ezt a sémi nyelvekben az isten jelelésére használt legrégibb szó az *El, Ilu* bizonyítja. Eme felfogás eredménye volt, hogy ez egy isten a többiek közül éles körvonalokkal emelkedett ki, s idő folytán a többiek lassankint benne összefolytak, úgy, hogy nem nagy megerőltetésbe került az átmenet a monotheismusba, különösen ama népnél s ama törzseknél, melyek a monoton pusztaság egyformaságában éltek, ahol is a henotheismus él

polytheismus majdnem észrevétlenül átváltozott *egyistenimádássá*.

Egy érdekes megkülönböztetés van még Müller vallástudományi rendszerében: az *atheista vallás*, mely magában ellenmondásnak látszik, de az oxfordi tanár azt, mint a budha vallás kezdetét tünteti fel. Budha ugyanis a hindu vallás isteneinek semmiségét belátva, azokat elvetette, csak hogy helyettök eleinte semmit sem adott. Budha vallása kezdetben csak erkölcstanból állott s az istenről semmit sem tanított. „Csodálatos, ugymond Müller, hogy a legmagasabb erkölcsiséget, mely a kereszténység előtt valaha tanítatott, egy olyan ember tanította, aki előtt az istenek hiábavalóságok voltak, aki semmi oltárt sem ismert, még az ismeretlen istenét sem.”

Müller a Védákban a skepsis nyomait is feltalálja; a későbbi himnuszokban már fordulnak elő egyes helyek, amelyek a hatalmas Indra isten léte fölött való kétséget fejezik ki. E skepsis Budhánál már teljes atheismussá válik; ő az istenek helyébe a *Nirváná-t*, a megsemmisülést állítja. A *Nirvana* a hindu világnézetben a *pessimismus* kifejezője, minden létezésnek gyűlölete, a teljes nyugalomnak, a megsemmisülésnek, a legfőbb boldogságnak ideálja. Az *atheismus*, Müller szerint, szükségképen fejlett ki a hindu vallásban; az atheismus azonban nem az isteni lét merő tagadása, hanem csupán tagadása ama nézeteknek, melyek addig uralkodtak az istenség fölől; vágyódás tisztább nézet után. Az atheismus szerinte ezen értelemben minden vallás czélja, mert az *evolutio* következtében tökéletesednie kell mindegyiknek. Az atheismus ezen értelemben folyton tart, csak hogy ez nem a vallás halála, hanem egy új életforrás, a *jövő vallásának forrása*, mert Müller állításához képest minden vallásnak az emberrel tökéletesednie kell. A változatlan egyformaság nem bizonyíték a vallás igazsága mellett, sőt ez azt bizonyítja, hogy abból az életerő, a fejlődés kihalt, az megkövült. Müller szerint a kereszténység helyét egy új, egy tökéletesebb vallás, a jövő vallása foglalja el, mely tisztultabb eszmékkel a jelenlegi nagy vallások eclecticismusából fog létre jönni.⁴⁹

A hírneves nyelvtudós tanait a vallások eredetéről

és a jövő vallásáról tagtársam *Kirácsón Imre* tanárnak, „az összehasonlító vallástudomány jelen állása és eddig elért eredményei” című értekezés írójának rövidletében és szavaival adom. (V. ö. Magyar Sion 1887. évf. 361. l.)

És Müller Miksa elég tekintélyes arra, hogy az *evolúció*: *a természetes haladás* tanai hiteles értelmezőjének, a jövő vallása igaz prófétájának tartsuk őt. De elég arra is, hogy a divatos vallásbölcselet keresztény-ellenes irányáról bennünket bizonyosakká tegyen, és a rendszer elbírálására figyelmünket főlhívja.

A régibb iskola ma is megtartott álláspontja szerint a népek vallási emlékei nem természetes fejlődés, hanem fokozatos *súlyedlés*, *depraváció* mellett tanuskodnak. *Az emberiségnek ős vallása a monotheismus volt*, és haladása visszafelé történt, mert súlyedésben állott. A legrégibb népeket is már a többisten-imádásba merülve látjuk egymásután a történeti kor látóhatárának szürkületéből kibontakozni, de az egykori egyistenhívésnek még észrevehető nyomaival. Ami henotheismusnak van mondva, az sajátlag a haldokló menotheismus utolsó nyilvánulása vala.

A legrégibb (talán 4000 éves) egyiptomi imádság így hangzik: „Hála legyen Neked, mondja minden teremtmény, üdvözljön téged minden ország! Az egek magasságúig, s a föld egész széltében s a tenger mélységéig hangozzék e szó: istenek imádják Felségedet, a szellemek, kiket teremtetted, magasztalnak, alkotójuk lábainál örvendezve. Mindeneknek alkotója, a lényeknek teremője, Ura az élet-, egészség- és erőnek, Te az istenek feje, mi imádjuk szellemedet.”⁴⁴

És ezen imádkozónak késő ivadékai már a macskát, krokodilt, kígyót, meg a vereshagymát imádták, mit természetes fejlődésnek nem lehet mondani.

Tehát, a mihez alig fér kétség, tévedett Csengery, midőn az állat-ember vallásában a monotheismust későbbi fejleménynek vallá; de tévedett Ipolyi is, midőn az egyistenhívést vitatá az ősmagyar hittan *főágzatának*.

ISTEN.

X. A magyar ősvallás többisten-hívése.⁴⁵

Íróink „a magyarok (egy) istené“-ről. A történetírás nincsen ellenünk, csupán látszatra. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról. „Isten“-szavunk a nyelvtudomány világításában. Az „Isten“-név fogalmi köre az áltáji népek mythológiájában. Istenek és az „öreg isten“ elsősgge. A „magyarok istene.“ Régi vallásunk az ősz csillagászat világításában.

I. Íróink „a magyarok (egy) istené“-ről.

A magyar ősvallás többisten-hívése vitatásánál nem számolhatunk a magyar történetírás bajnokainak támogatására, mint akik egy szívvel és lélekkel az ellenkező állítás védelmezői, mint akik csak *egy istent*: a magyarok istenét imádatják őseinkkel. Nem egy szempontnál fogva nekik kell átengednünk az első szót.

Újabban az ősvallás istenével tudomásunk szerint Ipolyi Arnold és Horváth Mihály foglalkozók legbehatóbban. Ezen kívül hivatkozunk másokra is; de szántsándékkal nem törekedtünk arra, hogy a magyar történetírásnak mindenik munkását kihallgassuk. Minket az állítás egyértelműsége mellett inkább csak a hivatkozás és indokolás érdekel, melyek közönségesen szintén egybevágók vagy éppen azonosok levén, minden történetírónak kikérdezését fölöslegessé teszik.

Ipolyi: szerint: „Emlékeink, hagyományaink, nyelvünk nyomai a magyar ősvallás hitét „egy“ fő lényről, kit isten neve alatt ismert, kétségtelenné teszik. Ezen őshit ötet a létező fölénynek, az *egynek*, mindenek felett élőnek, ősz és öröknek tartá, ki előtt esdeni, kit imádnia kell. Ötet a boldogság, mindentudás, látás, jóság, gondviselés tulajdonságaival képzelé, ki a jót segíti, áldja, fogadja, hozza, kíséri; a rosszat haragjával bünteti, nyilaival, mennyköivel üti, átokkal, nyavalyával veri, sújtja. Ki mint egy jóltevő ősz, azaz

ősatya, az erényt csudás mindenható erejével jutalmazza; ki az eget és földet teremtetten, ki a napot és csillagokat az égre fölviszi, és a világra földeríti. Kitől a halandók, és az elemek teremtvék, ki az élet és halál ura; ki végre mint védő nemzeti istenség választott népét vezérli, néki különös rendeltetést ad, őt az ígért földre juttatja.“⁴⁶

Horváth Mihály szerint: „A magyarok csak egy lényt imádtak úgy, mint az emberek a mindennek teremtőjét imádni szokták. Ezen legfőbb, szent, jó, igazságos, mindenható lényt Istennek nevezték s ezt a nevezetet még akkor is megtartották, midőn a keresztény vallás világa által azon fölséges lénynak tisztább ismeretére jutottak; mi eléggé bizonyítja, hogy fogalmaik azon lényről nem ellenkeztek a keresztény vallás által hirdetett istenség eszméjével.“⁴⁷

Ugyanő: „Egélyök, vallásuk a nyers természet imádáson felülemelkedve, *tiszta egyistenimádás* (monotheismus) volt. Tisztelték ugyan, mint egy görög író tudósít bennünket, a tüzet, a levegő-egyet, és a vizet, és himnuszt énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, fentartja s igazgatja. Ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom náluk már annyira tisztult s emelkedett vala, hogy istenöket, mint személyes istent, a teremő és gondos atya alakjában tünette föl képzeletök. Sőt, miként ez maiglan él a magyar nép öntudatában, őt népok saját védurául, a magyarok nemzeti istenéül tekintették, ki a mennyég közepén, a felhők között lakik. A szivárvány képezte keziját s avval lőtte el tüzes nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatott. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dörgecsnek és villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak s ha valaki ellene romlását kívánta, csak azt óhajtá: verjen meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma maiglan él nyelvünkben.“⁴⁸

Szalay L. szerint: „Őseink vallásáról módfelett ritka nyomokat találunk mind hazai emlékeinkben, mind a külföldi történetíróknál. Annyi bizonyos, hogy nem voltak bálvány-imádók. Mi a nyugoti krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságában vagy a legendai írásmód czifráján alapszik. Vallásuk alkalmasint egyszerű

természetkultusz volt, hasonló ahhoz, melyet Közép-Ázsia több népségeinél, novezetesen a parzoknál találunk. *Rendkívül módon* tisztelik a tüzet, írja a turk népekről általában Teofilaktosz Simokatta, valamint a levegő és víz is tiszteletök tárgyai; s a földnek himnuszokat zengedeznek. De a természet ezen kultusza nem zárja ki az *egy isten eszméjét*, mit „a magyarok istene” kifejezés tanusít s mire nézve Theofilaktosz is igen szabatosan nyilatkozik: „csak azt imádják s Istennek csak azt nevezik, ki az eget és földet alkotta stb.”⁴⁹

Feszler szerint „a magyar ősz-kultusznak csak némi nyomát találjuk a kortársaknál és nyelvökben, és bizonyos, hogy az *Isten, mely nem kölcsönzött szava a magyarnak*, egy jóságos és *egyedül álló* istenségnek neve vala, mivel ők azt az anyaszentegyházba való belépés után is megtarták”⁵⁰ stb.

Bartal György: „Régibb krónikások, jobbra szerzetes barátok, hogy a magyarok megtérítésének munkáját nehéz dolognak tüntessék föl, a magyarokat többistentisztelőeknek és bálványozóknak állítják, hanem hiába kérdeznéd tőlük isteneik neveit és imádásuk módját, mert a lóhus-evésen és bizonyos átkokon kívül nem tudsz tőlük mást kisütni. Otrókcsi, Bél, Cornides meg azért beszélnek magyar Mars-ról, Herkulesről és Merkurról, hogy a magyar ősmiveltség a görögénél és rómainál alábbvalónak ne látszassék.

Napjainkban minden valamire való író Teofilaktosz állításait vallja magáénak, mi lényegileg ugyanaz, amit Herodotosz a perzsák vallásáról följegyzett: „A napnak, holdnak áldoznak, a földnek, tűznek csak úgy, mint a szellemeknek; de kezdettől fogva csakis ezeknek mutatnak be áldozatot.” Teofilaktosz is ugyanezt mondja a magyarokról. Mely igaz állítását Teofilaktosznak igazolják a szent-gálleni évkönyvek is, melyeknek bizonyossága szerint „a szabad ég alatt zengék az ott portyázók nagy istenök dicséretét.”⁵¹

Frankói Vilmos szerint: „Eleink vallása természet-vallás volt, hittek *egy Istenben*, kit „magyarok istenének” szerettek nevezni.”⁵²

Kerékgyártó Árpád: „A magyarok hittek *egy fő-lényben*, Istenben. Ez példabeszédeink és egyéb emlékeink szerint ily tulajdonokkal volt fölruházva: *egy-, úr-, élő-, teremtd-,*

boldog isten, ki a jót áldja, a rosszat nyilával üti, veri stb.⁵³

Kállay Ferencz: „Minden babonák daczára pogány elődeinkről nem állíthatjuk jogosan, hogy a teremtőn kívül más fő istent is hittek volna. Az volt a magyarok istene . . . Egy titkos érzet mindig fenmaradt bennök, hogy több egy fő istennél nincs Ha már a krónikákban olvassuk, hogy a magyarok sok istent hittek, azt szószerint nem kell érteni, mert a keresztény pap-írók e váddal szűk kezűek éppen nem voltak. Ők a fák, vizek mellett s hegyeken végbe vitt áldozatokból külsőleg ítélve nem csupán azt hívék, hogy mindenütt más, meg más istent tiszteltek, hanem azt is következtették, hogy maguk ez anyagi tárgyak is isteneknek tekintetének, — pedig nem áll Teofilaktosz szintén megismeri, hogy a magyarok a világ terem-tőjét uralták, annak áldoztak, de egyszersmind a természeti erőket vagy elemeket is tiszteletben tarták.”⁵⁴

De legyen elég az ellenfél erejét kémlelő ezen por-tyázásból!

2. A történetírás nincs ellenünk — — csupán látszatra.

Alig fogná valaki lehetőnek tartani, és mégis így van: *az első és súlyra is elegendőleg nyomatékos érvet a velünk nem egy hitet valló magyar történetírástól kapjuk.* Ha összevetjük ugyanis az imént idézett jeles íróinkat, azt tapasztaljuk, hogy mindegyikök hivatkozik Teofilaktoszra, mindegyikök azon meggyőződésben él, hogy eleink vallása természet-vallás volt. A bizancki görög szavaira esküsznek mindannyian történettudósaink, kik a magyarok istenét az azonosságig hasonlatosnak írják a kereszténység Istenével. A görög író azonban itt még ne bántsuk, miután a régi ősök által vallott természet-kultus elég gondolkozni valót tár elénk! Ezen állítás az, mely nemakarva is szövetségesünk-ké teszi a velünk kibékülhetetlennek látszó ellenvéleményt . . .

Minden nyomok és jelek oda mutatnak, hogy a magyar ősvallás csakugyan természettiszteletben állott. Úgy ám, de ha ezt ténynek vesszük, amint kell vennünk: akkor

Teofilaktosz haszontalan akarja velünk elhitetni, hogy csak azt imádták s Istennek csak azt nevezték, ki az eget és földet alkotta. Monotheismust és természetkultuszt egymástól áthidalhatatlan távolság választja el. A természettisztelet sajátlag természet-imádás levén, a mythologiák bizonyága szerint az egyistenhívés lehetőségét egészen kizárja. És itt majdnem mellőzhetetlen, hogy ha csak futólag is, a természetvallással ne foglalkozzunk, mely részben figyelmes kívánnok lenni az olvasó iránt, midőn a szót akadémiái tekintélynek engedem át.

„Semmi sem alkalmasabb, úgymond *Csengery*, az egyszerű, természeti állapotban levő ember csodálkozását s azt a félelmet és tiszteletet, mely a vallás kútfejét képezi, — annyira fölkelteni, mint a látható ég, a *menny* vagy *ég* a ragyogó égi testekkel. A mennyből hallatszik a dörgés, ott cikáznak az ijesztő villámok, onnan ragyog az északi fény, ott származik a hó, az eső, a jég, a zivatar, annyi jótékony és félelmes tünemény mindmegannyi megfoghatatlan dolog, rettegett vagy hálával fogadott csuda a természet fiára nézve. A menny, a látható ég s bizonyos abban rejlő hatalmak tisztelete egész Ázsiában otthonos, de sehol sem inkább, mint az altaji népeknél.

Azonban a dolog természetéből foly, mondja Castrén után, hogy az ég vagy menny imádását lassankint az általános természet-kultusz váltotta fel. Mert a menny, minden hatalmával és díszével, csak egyes, véges tárgy, melynek tisztelete végre sem elégítheti ki az ember valóságos érzelmét. A műveletlen népek is ösztönszerűen vonzódnak a végtelen tiszteletére. A mindennapi tapasztalás arra tanítja az embert, hogy a természetben a mennyei tüneményeken kívül sok egyéb tárgy van, mely az ő akaratának nem engedelmeskedik. A hullámzó tenger, az emésztő láng, a termékeny föld hatalmas folyóival, rémes zuhatagaival, magas hegyeivel, sötét erdeivel, vadaival mindmegannyi túlnyomó hatalom a nyers természeti emberre nézve, melyek imádásra készítik őt. Így szélesül mindinkább az istenfogalmak köre. Az ember azonban kezdi érezni, hogy a szétszórt tárgyakban ugyanazon erő munkál; kezd emelkedni a részletekről az általánosra, a végesről a (!) végtelenre. A tisztább istenfogalom ezen fejlődését természetesen előmozdítja az érintkezés a monotheismussal. Ily hatással volt az izlam és kereszt-

ténység a mongolokra; ily hatással volt a kereszténység a finn ősvallásra. E befolyásnak tulajdonítja Castrén az elvont istenfogalom kifejlődését a finn mythológiában; e befolyás következtében történt, hogy a „teremtő” melléknévvel lőn felruházva: Jumala (a mennyég.) S amint elvont értelmet vőn föl a Jumala-szó: végre elvesztette konkrét jelentését s új szók állottak elő régi értelmei kifejezésére. Ilyen a mennyre: *taivas*, az ég istenre: *Ukkó*.⁵⁵

A természet-kultusz elmegy ugyan a főbb isten föltételezéseig, kit már személylyé alakít képzelete; de hogy egy-séggé összesítené az istenül tisztelt természeti erőket, hogy úgy mondjuk: a külön darabokból álló isteneket, erre mi-voltánál fogva teljesen alkalmatlan. Egy főbb isten előtérbe lép ugyan, de ez által a családtagok nem fosztatnak meg isteni jellegüktől, ha tiszteletök sokban csenkúl is. És e val-lásbölcseleti elmélet, mely a természetvallást és egyistenhi-vést összeférhetlennnek vitatja, elegendő arra, hogy ellenfe-leinket lefegyverezze.

Ezer év előtt élt őseink kétségtelenül nem voltak nyers természet-imádók, az istenfogalmat bizonyosan már szemé-lyiséghez kötötték; hanem azt meg nem engedhetjük, hogy az isten-név nálók isten, vagyis tulajdonnév lett volna. És nem vélekedtek másképen az ősmagyar vallás kortársai sem.

3. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról.

A középkori krónikások, úgy a hazaiak, mint a kül-földiek, a magyar ősvallás egyistenimádásáról mitsem tud-nak, hanem arról a legnagyobb megvetéssel, mint utálatos bálványozásról, ördögszolgálatáról, sötét tévedésről, sokisten-imádásról stb. szólnak. Lássuk néhány példáját!

„Mykoron wí isten az kyralságban megh erőssöytötte volna (sz. István király) legottan pokolbeli sathan wtanna erede hogy el eytenee, mert nehezzee tarttya vala *hogy az ew zent eedemeenek myatta ez orzagt kezeeből ky zalasztottu volna*. Vala azért az ydőben Somogyságban egy *pogan* hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe.”⁵⁶

„Igy történt, hogy a kárhozat és tudatlanság fiaira, egy oktalan kóborló népre, mely *nem tudá, hogy Isten teremtménye,*

ügymint a Pannoniában lakó magyarokra is felderült az isteni kegyelem országa; hogy kiket előbb eredeti lakhelyeikből, a gonoszúl vétkező keresztények bosszús fenyítékére nyugot felé állandó ittmaradásuk elrendelésével költöztete, azokat az elővégzetnek idején a *gonosz útról* az igazság ösvényére, busongás éjjeléből az örökké tartó jutalom reményére vezéreinek.⁵⁷

A német Ditmár úgy tudta, hogy a már kereszténynyé lett Geese (Géza) nagyvajda az egy isten mellett még *régi isteneinek* is áldozott. Sőt még előbbre tekintvén az események során, úgy értesülünk a Névtelen krónikája nyomán, hogy: Álmos vezér és övéi Ungvárra bevonulván, a *halhatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek*.⁵⁸

1047. Egy Vata nevezetű, Belus várából, *ajánlá föl magát legelsőben a magyarok közül az ördögöknek, fejét megnyírván és hajából három üstököt eresztvén alá pogány szertartás szerint*. Ezen Vata átkos biztatására az egész nép az ördögöknek áldozta föl magát és kezdének (feláldozott) lóhúst enni.⁵⁹

1061. „Vata fia János a *pogány vallást követvén*, sok varázslót, bűbajos asszonyt és nézőt gyűjtött maga köré, kiknek ígézései által igen kedves volt az urak előtt. A bűbajos asszonyok közül egy Rasdi nevű⁶⁰ Béla király elfogatott és börtönben záratott, hol önnön lábáról lerágván a húst, vészt el végre. Fejérvárott a király, a püspökök és előkelők a nagy sokaság láttára megijedvén, nehogy rájuk rohanjanak, a városba huzódtak. A nép pedig elüljárókat választott s azoknak fából emelvényeket készített, hogy őket láthassák és hallhassák. S az elüljárók követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, kik így szóltak: Engedd meg nekünk *apáink módjára pogányságban élni*, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni, a harangokat összetörni. Az elszomorodott király 3 napi határidőt kért, hogy határozzon a dologban. E közben a nép elüljárói magas emelvényen ülve istentelen verseket hirdettek a hit ellen (prædicabant nefanda carmina contra fidem), az egész nép pedig örvendezve kiáltott rá: Úgy legyen! Midőn aztán 3-ad nap a feleletet vár-

ták, a király parancsára fegyveres katonák rohantak rájuk, s némelyeket közülök levagdaltak, elüljáróikat a magasból lehányván, összetörték, a többieket pedig megkötözve megkorbácsolták s így nagy bajjal a lázadást lecsendesíték.⁶¹

Ennyi talán elég is lesz az idézetekből. *Bartalnak* azon kifogása van jó középkori íróink ellen, hogy többnyire szerzetes barátok; tehát elfogultak és nem veszi észre, hogy az lenne a legnagyobb elfogultság, ha Teofilaktosz kétes értékű állításának kedvéért minden krónikásunkat a sutba dobónók. A különben éles ítéletű *Szalay* arról van meggyőződve, hogy: ami a nyugati krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságán vagy a legendai írásnem czifráin alapszik. De ha a külföldi írókat tudatlanságról vádolja, azzal fogja-e vádolni László királyt is, ki „gentilium ritus”, azaz *bálványozás* czímen tiltja a magyar ősvallás gyakorlását?

„Ha ki a pogányok módjára (idézem Szalay szavaival) *kutaknál áldozik, vagy fáknál és forrásoknál és köveknél állózatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.*”

Az ősbálványozást fennen hirdeti *bálvány* szavunk⁶² és azon átmeneti, félig pogány, félig keresztény himnusz, melyben olasz hittérítők a két vallás összehozását kísérlik meg:

„Légy magasztalva te nagy Isten a mi *testvérünkkel*, a *Nappal*. Oh mily szép, mily ragyogó: ő a te jelképed Uram! Légy áldva a mi *asszonyénénkkel*, a *Holddal* és a mi *hugainkkal*, a *csillagokkal* együtt, akik oly szépek és fényesek! Légy áldva a mi *süvünkkel*, a *széllel* együtt, aki a felhőket és derült időt hozza! Légy áldva a mi *ángyikánkkal*, a *Vízzel* együtt, aki oly hasznos, jó ízű és tiszta! Légy áldva a mi *urunkbátyánkkal*, a *Tűzzel*! Oh mily szép, oh mily vidám, oh mily erős és hatalmas ő! Légy áldva oh Uram a mi nagy *asszonyunkkal*, a *Földdel* együtt, aki minket táplál és megtart.”⁶³

Könnyű az ellentétes írói nézetek közül a valóra ráismerni, főleg ha maga az ősvallás istene: az *isten*-szó is megnyilatkoznék a maga mivolta felől!

4. „Isten“ szavunk a nyelvtudomány világításában.

Vámbérynek igaza van, hogy amit az isten-szó megfejtése végett eddig összehordtak, majdnem megtöltene egy kis kötetet. Az is való, hogy ebből a sok vetésből nagyon kevés aratása lett az igazságnak. Vámbéry, a jeles orientalista, talán nagyon is túlozza a dolgot, midőn e részben folytatólagosan azt írja, hogy a részint elégtelen szakismeretből, részint makacs elfogultságból is eredő *elméletek* a tudósok szántszándékos elvakultságából származó tévedések szomorú bizonyosságát szolgáltatják.

Tény az, hogy *isten* szavunk gyökbontásával valami sokra nem mentünk, de e mellett menthetők maradhatnak tudósaink is, legalább mi, tévedésök okát egészen másban keressük, mint akár az elégtelen szakismeretben, akár a makacs elfogultságban. Hátha csak a helytelen álláspontra való helyezkedés vala minden hibájok!

Úgy tetszik nekünk, sőt úgy vagyunk meggyőződve is, hogy kárbavesztett munka e szóban magas jelentősége kifejezését keresnünk, miután kiindulásában oly egyszerű az *isten*-név, mint volt a nép, mely hozzá vallási hiedelmei főfogalmát kötötte. Hogy az ellenkező föltevés okvetetlenül a tévedés útjára vezet, sajnos, számos jelesünk példájával is beigazolandó marad. *Fessler* az *isten*-szót a magyar nyelv sajátjának és eredeti elnevezésnek tartja, *Kállay* meg úgy vélekedik, hogy e szót már őslakóhelyünkön is bírtuk.

Ipolyi szerint e név eredete és jelentése homályos. Ugyan ő megkísérelte annak értelmezését, mi ellen azonban erősen kikelt Csengery Antal.⁶⁴

Révay áll azoknak az élén, akik az *isten*-szót egyértelműnek tartják a *jehova*-névvel, vagyis az isten annyit akarna mondani: *aki vagyon*.⁶⁵ Mire nézve elég azon megjegyzést tennünk, hogy a kinyilatkoztatás Istenének ajkáról fönségesen hangzanak ez igék: *vagyok, aki vagyok*; hanem a népek legősibb szavai konkrét fogalmat fejeznek ki.

„Mások szerint a chaldeai *esta* = *tűz* származéka s meg egyezik az örök tüzet jelentő görög *ἑστία* (latin *vesta*) vagy *ἑστία* névvel.“

Mindezen szószármaztatásoknál több hívője akadt a parz „*Jizdan*“-nak, melynek azonosságát a mi isten-szavunkkal az ősi tűzimádással kapcsolatban vitaták tudósaink, s ellenzői csak azok valának, kiknek nem ment a fejébe, hogy ne lett volna a magyarnak e fogalom kifejezésére saját eredeti szava.

A nagy szótár szerkesztői ezen fejtegetésekkel azon czímen nincsennek egészen kibékülve, mert mind ezen fejtegetéseknél kevés vagy éppen semmi figyelem nem fordított magára a magyar nyelvre. Szerintök *isten* = *őstevő*, *ősváló*, *őslény*.⁶⁶ Ezen lehozás egészen kifogástalan lehet nyelvészetileg, mythologiai nézőpontból azonban sokkal czifrábbnak látszik, hogysem az egyszerűséget kedvelő igazság saját ruhájaként magára ölthetné.

Kimerítendő az isten-szó értelmezéseit, föl kell még említenünk egyet, mely szerint isten összetett szó levén, annyit tenne, mint *ős idő*, *öreg ég*.⁶⁷ Kapván kapnánk rajta, ha nem oly két nyelvből (finn és tatár) alakulna az összetétel, melyeket lelkiismeret szerint bajos egy kalap alá venni, midőn csak egyetlen-egy szóról van emlékezet.

Az istennév *ős* jelentése és fogalmi köre még maiglan is vitás kérdés, mely fölött egész erővel foly a küzdelem a finn-ugor és török-tatár atyafiság hívei között.

Reguly szerint a cseremisiz nyelven „*esta*“-*csinálót*, *teremtőt* jelent.

Hunfalvy isten-szavunkat a finn *isä* (= atya, öreg) és a török *ten*, *teng* (= ég) összetételének vélte, de nem tartotta lehetetlennek azt sem, hogy nem egyéb az, mint a persa *jezdan*, mely a törökség útján került a magyarba.

Budenz a finn *isä* (= atya) és a magyar *ken* kicsinyítő képzőt tartja isten-nevünk szüleinek.

Hogy az ugor-iskola mennyire nem tud megbírni az *isten* szóval, az egyértelem hiánya eléggé föltűnteti. A tanárnak ellentmond a tanítvány, ezt meg egy másik czáfolja meg.⁶⁸

Vámbéry, a török rokonság tudós hirdetője, az *Isten* szót minden eddigelé nyilvánított ellenkező nézet mellett is a perzsából kölcsönzöttnek, vagyis a parzi-vallás *izdan*, *jezdan* szavával tartja azonosnak.⁶⁹

Ugyancsak tőle tudjuk, hogy „*Izdan*,” többes száma az egyesben is isten-tjelentő *izid*-nek, miből, ha kedvünk volna hozzá, erősen mellettünk kardoskodó érvet lehetne kovácsolni. Ha *izdan* = *izid-ek* = isten: akkor az isten-szót már származásánál fogva sem lehet *tulajdonnévnek* vennünk, hanem csak *közös névnek* és nincsen kizárva, hogy lehetett csillagisten, napisten, holdisten, tűzisten, anyaisten, vízisten, erdőisten, szélisten, nagyisten, öregisten, kisisten.

Azonban ne ártsuk magunkat a vitázó nyelvtudósok ügyébe! Ha szabad mindamellet az olvasó tájékoztatása végett az eddig elért eredmények fölött nyilatkozunk, azt kell mondanunk, hogy isten-szavunk magyarsága mellett fölhozott érvek sokkal gyöngébbek, mint a török-perzsa kölcsönzés mellett szólók.⁷⁰ De ha *isten* nevünk azonos *izdan*-nal, úgy ez már csak átmeneti szó lehet és a legősibb magyar isten-fogalom kifejezését elveszítettnek kell nyilatkoztatnunk.

Mely szó lehetett az első kori isten-fogalom hordozója, és mi lehetett oka e cserének? — nem csupán magában véve érdekes kérdés, hanem tételünkkel kapcsolatos is.

5. Az „isten”-név fogalmi köre az áltái népek mythológiájában.

Midőn az ősvallás istenéről beszélünk, nem a kinyilatkoztatás magasztos létezőjének mintázásával foglalkozunk, hanem be kell elégednünk azon látóhatárral, melyben a kezdetleges felfogás mozgott. És ez nagy különbség; habár nem vagyunk is Csengeryvel egy hiten a vallások eredetének tekintetében és nevezetesen nem tartjuk az őt embert önfejlődésre kárhoztatottnak, mint aki eredetileg tiszta fogalmakkal bírt a teremtés Uráról: azonban történeti ténynek kell azt is vennünk, hogy az emberiség nagyobb csoportok és családok szerint előbb vagy később, de mindannyiok eltékozolta ezen őt örökségét és a kinyilatkoztatás igazságai azon mértékben mosódának el, amilyen távolság választja vala el a népeket térben és időben az emberiség bölcsesétől. És természetes következménye aztán ennek, hogy az egyes népcsaládok vallása úgy tűnik föl, mint némileg saját szellemi termékek és hogy az egyes mythoszok egymástól

annyira elűtnek. De meg aztán ez adja meg az egyes mythológiáknak a bölcséleti belbecset és indokolja kutatásuk méltó voltát.

És a mythologia szemüvegén tekintve, az *isten*-név egészen sajátos világításban jelenik meg. A vallási adatok szerint az ural-ajtáji népeket, hová tartozik a magyar is, a természet imádásban látjuk leledzeni. És ezen természet-tisztelet kezdete nem volt, nem is lehetett más, mint a nyers természetimádás. Hogy a természetkultusz kiindulásában merő éгимádás volt, immár érintettük.

A mennyet tisztelték a *mongolok*, hogy ismét Csen-geryt szólaltassuk meg, *tengri*, s a mongol eredetű kínaiak *ten* vagy *tien* név alatt. A *tunguz* maiglan az eget imádja, melyet *bugá*-nak mond; s több török-tatár törzs napjainkban is a *mennyei* hatalomnak, *Kudai*-nak mutatja be legfőbb hódolatát. *Tu-kin* kínai történet-író éгимádóknak mondja a mostani *törökök* elődeit is. Ugyanezt állítják a kínaiak a *hiongnu* (hun) népről. Pedig, hogy az ég alatt kezdetben magát a látható égboltozatot, az anyagi mennyet értették, tanúsítja a vallások fejlődési története, mely a nyers természetimádást mutatja a vallásos eszmélet első mozzanatának; tanúsítja az *isten*-név legősibb anyagi jelentése mind az indogermán, mind az áltáji népeknél.

Lönnrot szerint *jumala* legrégibb istennév a finn mythológiában. Annál valószínűbb állítás, mert a többi finn istenség nem fordul elő a rokon-törzseknél, míg *jumalát* az eszt *jummal*, a lapp *jubmel* és *muenje*, a szürjen és a szamojed *nun* (njum) istennevekben is föltaláljuk. S mit jelentett *jumala* a régi finneknél? *Háromféle* jelentésben jön elő: mint anyagi menny, a menny istene, és istenség általában. Így mondja Kowalevszky, hogy *tengri* a mongoloknál a mennyet, a menny istenét, istenséget általában s jó és rossz szellemet is jelent. E három jelentés közül, úgymond Castrén, természetesen minden nyelvben az érzéki, az anyagi az első, eredeti értelem. — Nyers és műveletlenebb népeknek a legmindennapiabb elvont fogalmakra nincsenek kifejezéseik; annál kevésbé képesek oly magas fogalmat, mint az isten, általános, elvont értelemben fogni föl és

fejezni ki, midőn reájok nézve még csak ez vagy amaz isten létezik. Az emberi szellem fejlődése hozza magával, hogy lassankint emelkedik az érzékiről az érzék fölöttire, a részletekről az általánosra, a konkrétól az elvontra. S az isten-név amaz ősi, érzéki, konkrét jelentése maiglan fönmaradt több altáji nép nyelvében. Nemesak a kínaiaknál jelent i a *tien* egyaránt a mennyet és mennyistent. Ily kettős értelem-ben használják némely török-tatár szójárásban a *tengri*, egy mordvin szójárásban a *skei* és a jeníssei-osztják nyelvben az *es* istenneveket. A műveletlenebb szamojed-törzsek jelen-leg is előbb a mennyet értik a *num* alatt, és csak azután a menny istenét.⁷¹

Még jobban kitűnik a fényes, mérhetetlen mennynek vallási szerepe és hatása az istennevezetekre, ha csak nagy-jából is, párhuzamos kimutatást készítünk az altája *menny*- és *isten*-nevezetekről:

A török-tatárok-nál (fénykör == menny-ég)	menny-ég neve	isten neve
A kínaiaknál	ten, tien	ten tien.
A mongoloknál	tengri	tengri.
A csagatajoknál	tengri, tingri	tengri. (Vámb.)
Az oszmánoknál	tanri, tari	tanri, tari. (Vámb.)
A jakutoknál	tanara	tanara. ⁷²
Az altájiaknál	tenere	tenere. (Vámb.)
A voguloknál	tarom	tarom. (Hunfalvy.)
A votjákoknál	in, inmin	inmàr.
Az osztjákoknál	turum	torem. (Hunfalvy.)
A mordvaiaknál	{ mjenen, mjenil vagy: menel, me- nil, skei	{ paaz skei. (Vámb.)
A csuvászoknál	tora	tora. ⁷³
A jeníssei osztjákoknál	es	es.
A tunguzoknál	buga	buga.
A finneknél	{ jumala taivas	{ jumala Ukkó. }
Az eszteknél	tiavas	jummal.

	menny-ég neve	isten neve
A lappoknál	tiermes	jubmel, muenje.
A szürjéneknél	jen-es	jen.
A szamojedoknál	num	num (njum.)
A permieknél	hjumar	jen-lön.
A cseremiszeknél	juma	jumo. (Hunfalvy.)
A magyaroknál	{ l. a lapp muenje, } { mordvin: menil }	menny isten.

Ezen sorozat elégséges arra, hogy nem egy dologban meggyőző érvekkel lásson el bennünket. Így állíthatónak látszik, hogy:

a) az altáji népeknél az isten-névnek az égtől való kölcsönzése annyira általános vala, hogy a két fogalom némelyiköknél még ma is azonos szóval jelöltetik;

b) hogy az altáji törzsnek csak műveltebb családainál látjuk, hogy a nyelvrokonok szokásától eltérve, külön s többnyire kölcsönzött szót hoznak forgalomba az istenfogalom kifejezésére;

c) hogy bár ismeretlen, de hasonló körülményeknek tudható be, hogy az ősmagyar istennév, melyhez náluk is eredetileg a *menny-ég* fogalma volt hozzákötve, — kiesett a használatból. Mert hogy a magyar ne osztozott volna széles atyafisága vallási hiedelmében és így a kezdetek kezdetén az égimádásban, még fele föltevésnek is hibás.

A *menny-* avagy az *ég-* szó részesült-e azon tisztességben, hogy az ős istenfogalom hordozója legyen? — czéltalan kíváncsiság csak fölvetni is. *Menny-*szavunk nem egy rokonnépnél magasztosult istenfogalommá; gyanakodhatunk a bevett szólásmódhoz képest némileg *ég-*szavunkra is.

Akármi volt nemzetünk gyermek-korának *isten-neve*, örökébe a perzsák földéről átültetett *izdán* lépett; mert ha isten-szó nem a magyar *tengri*, *tárom*, *jumala*, akkor idegen földről kerülve fogott a magyarok istenévé lenni. A körmonfont istenértelmezés ellen a mythologia tiltakozik.

Az *izdán* = isten-névben rejlő történeti igazságok egyik-másikára szabad legyen mellékesen rámutatnunk. Így a saját meggyőződésünket a szíves olvasóra nem erőszakolván, csak mint erősen valószínű dolgot vitatjuk, hogy:

isten-nevünk használatba vétele azon közép-ősi korszaknak eleje, midőn a magyar, még talán nem is nemzet korában, az úgynevezett nyers természet imádásából kibontakozott és a szellem imádására volt átmenendő. Azt hisszük, hogy a finn Ukkó és a török-perzsa Izdán egymás után nem nagy időre kerültek hozzánk, kérdés maradván, hogy Ukkót tiszteltük-e valaha öreg istennek? Hogy azonban időközben a magyar népet végzete kiragadta a finn hatás köréből és egészen beékelte a törökség közé: új otthona úgy kedvezőbb fekvésénél, mint a távolság ellenére is erősen működő perzsa hatásnál fogva a tapasztalatnak nem pusztán újabb, hanem egyuttal felsőbb iskolája is lett. Itt tanulta el az isten fogalomnak is magasabb mértékét venni.

Arra azonban gondolnunk sem szabad, hogy már ekkor az egy istenség hívéseig emelkedett, vagy mestereit tekintve, emelkedhetett volna. Könnyű bevitatni, hogy a magyar ősvallás csakugyan sokakat megtisztelt *istenimádással* a Kállay emlegette *egy főistenen* kívül.

6. Istenek és az „öreg isten“ elsősége.

A velünk rokon altájiak tehát nem egy istent imádtak, aminthogy természetistenítő népeknél ez még csak szóba sem jöhet. Az ellenvélemény erősségének tornyai az utolsóig hatalmunkba kerültek. De a történeti igazság még mindig nem tarthatja meg a diadalmas bevonulást; mert van, még mindig van, aki útjába áll, aki még mindig nem ulta meg magát . . . Teofilaktosz Szimokatta. Végezzünk immár övéle is, ha bírnánk vele.

Ő mondja: *„a törökök tisztelték a tüzet rendkívüli módon, a leget (vagy eget) és a vizet, és himnuszokat énekeltek a földnek; hanem egyedül azt imádlák és nevezik vala istennek, ki a mindenséget alkotta stb.“*

Ez a Teofilaktosz erőnek erejével rákényszerít, állításait jegyzetekkel lévén kísérendők, hogy az elemek tisztelőtének kérdését is megbolygassuk.

a) *Tűztisztelet.* Teofilaktoszt *Ipolyi* úgy érti, hogy a magyarok a tüzet „legelől“ (első sorban tisztelék; *Szalay* . . . hogy: *rendkívüli módon*; *Barna* . . . hogy: *első helyen*; a

legtöbbsen, hogy: *bárgyuan* (stolide). Akármelyiket vegyük, a bizanci író így is, úgy is tévedett, mikor eltagadta, hogy őseinknél a tűz sajátlag a tűzisten imádatos tisztelet tárgya volt.

Altáji atyánkfiaiánál a tűz megszemélyesítve isteni tiszteletben részesült és részesül részben ma is. Tűzisten maga a nap vala; erre esküvék Baján, az avarok kagánja is; sőt személyesítve vala a földi tűz is, mely a finnek ős hiedelme szerint nem vala egyéb, mint a napanya fia. Napisten sokszor a főistennel egyenlő, például a *vojákoknál*.⁷⁴

A türkok, úgymond egy régi kínai író, imádják a tüzet; azért nem ülnek fára, mivel azt hiszik, tűz van a fában; gyékényt vagy bőrt terítenek a földre, arra ülnek. Sok mongol és török népség maiglan áldozatot viszen a tűznek; s nem egy törzs van, amely nem mer húst enni, mielőtt egy darabot a tűzhelyre nem dob. A *tunguzok* azt hiszik, hogy a tűznek hozott áldozatot oly szívesen veszi mindenik istenség, mintha magának hoznák.⁷⁵

„Közép-Ázsiában a tűztisztítás szokását még ma is megtaláljuk; ez a Noruz-ünnep (tavaszi éj és nap egyenlősége) alatt játszott játék, mely abból áll, hogy a fiatalságrizs-szalmával rakott tüzet átugrál, vagy körültánczol. Így továbbá nagy bűnnek tartják, ha valaki a tűzbe köp. A tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani stb.”⁷⁶

Az ős tűzimádás nyomai megvannak a mesében, a népszokásokban és babonákban.

Meséink sokat tudnak a Nap királyról. Mythologusaink észrevették, hogy az ilyen személyesítéseknél a *király*-szó „isten” helyett áll. Meséink a napistenről még ma is sokat regélnek. Hogy az arany palotában lakik, arany kapuja gömbölyü, belőle hőség áradoz, mint a kenyérsütő kemenczéből. A nap-anya is izzó vörös pofájú, szintúgy a fiáé. Szeme tüzes, nem lehet kiállani. De a Nap, és Napanya legkedvesebb, legszebb leánya nem ilyen, hanem gyöngyadta ékes hajadon, bíborbársony köntösben s árnyas erdő kellő közepén a Hajnal kertjében lakik stb.⁷⁷

A népszokások terén elég legyen rámutatni a *szent*-

ivánéji vagy nyári, másképen *virágos szent János* napi tüzek szokására, a szüreti víg tűz-ngrálás stb. gyakorlatára.

A babonákban is találkozhatni az óvallás tűzimádásának nyomaival:

A tűzbe köpni nem jó; mert föl pattan szélén a száj. (Felsőbányai néphit.)

Vetés idején a szomszédból tüzet vinni nem jó.⁷⁸ (A gyufa föltalálása előtt a tűz kölcsönkérése mindennapi dolog volt.)

Szemetet tűzbe vetni nem szabad.⁷⁹

Miért kell megsózni a szikrát, a tüzet?⁸⁰

Kisebbik felével kell a fát tűzre tenni.⁸¹

A tűzparázsszal behintés foganatja.⁸²

Vízbe égő szemet vetni óvó szer szemverés ellen.⁸³

Forgácsot vinni szent György éjjelén.⁸⁴

Hogy tovább ne fárasztssam az olvasót, kimondom körültekintésünk eredményét, hogy az ősvallásban volt tűzisten s Teofilaktosznak csak annyiban lehet igaza, amennyiben a korabeli magyarok nem voltak parzmódra nyers tűzimádók.

b) *Az égimádás.* Az egyik előbbi fejezetben bőven foglalkoztunk e kérdéssel, itt csupán a csillag-istenekről, a hold-istenről szólhatnék. Legyen elég azonban csupán egy megjegyzés. Szeged népénél általánosan elterjedt hiedelem, hogy a csillagokra rámutatni, vagy velök szemben magunkat illetlenül viselni nem szabad, ha csak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.⁸⁵ Főnnebb láttuk, hogy a *csuvasok* még ma is holdistenről, csillagistenről beszélnek, mik váltig elegendők arra, hogy nagyítást lássunk a bizanci íróban, midőn az istennevezetet az egyetlenen kívül kizárja a magyar óvallásból.

c) *Víz-kultusz.* Az *osztjások*, *tunguzok* és *szamojedok* s némely *finn*, *török* és *mongol* népségek közt Csengery szerint maiglan is előfordul a *vízimádás*.⁸⁶ Több rokonnép vízistenét névleg is ismerjük. Az isteni tisztelet áldozatokban nyilvánul, és a víznek hozott áldozatokról sokat lehetne mondani, valamint a tavak, folyók és források istene- és tündéréről. Az ó-vallás vízimádását a nép meséi és babonás

szokásai még mindig sejtetik. A tó sárkányáról szól a mese, melynek gyermekeket kellett áldozni. *Babonák*: visszalocs-csantani egy kis vizet merítéskor.⁸⁷

d) A nőnek személyesített *föld tisztelete*. Nevei: *Boldog asszony, Szép asszony, A föld édes anyja, Kedd asszonya, Bába isten, A természet istenasszonya, Nagyasszony, Kisasszony*. Elhi-hetjük Teofilaktosznak, hogy dicséretét himnuszokban zen-gették őseink, mert ő volt a régi pogány vallás legkedvel-tebb alakja, az anyák és gyermekek szende pártfogója; a megszemélyesített természet.

e) És nem hiányzott az ősvallásban a *tündérek tisztelete* sem. E jótett szellemekkel el vala árasztva az egész, lát-ható és láthatlan világ; megvala a maga védő tündére minden állatnak és hasznos fának. Néphit szerint a kigyók királya koronát visel, és meséink tudnak a „méhek kirá-lyáról“, a „kácsa-királyról“ stb., melyek amennyiben nem kölcsönzések, mind az ősvallási felfogás fogyatékos töredékei.

Beszélhetünk tehát az igazság sérelme nélkül ősvallásunk „főisteneiről“ és „kisebb isteni lényeiről“ és a „nagy boldogasszonyról“, mint az *ó-vallás istenasszonyáról*.

De ha ez így vagyon, akkor nincsen igaza Teofilaktosznak, midőn mondja a régi magyarokról, hogy . . . egyedül azt imádják vala és nevezék istennek, ki az eget és földet alkotta.

A bizánczi író csakugyan tévedett, aminek még oká-val is hadd számoljunk be röviden!

A mint a *mordvinoknál* „Csam-Páz“, a *votjákoknál* „Inmár“, a *cseremiszeknél* „Jumo-kuruž“, az *eszteknél* „vaana isa“ (vén ős), a *voguloknál* „Tárom“, a *lappoknál* „Tiermes“, a *finneknél* „Ukkó“ volt a *főisten*, — megvolt a régi magyaroknál is, akit „*öreg istennek*“ neveztek. Az öreg istenről az altáji népek fölfogása azt tartotta, hogy mint az istenek és embe-rek atyja, magasan fölötte áll a többi elemisteneknek hata-lomban és tekintélyben. Ő az ég istene, a levegő királya s mint ilyen, nagyobb, hogysem az eget tekintélyének sérelme nélkül elhagyhatná. Ő a mindenható teremő, de amit átalott, hogy személyesen végezzen, hanem más által hajtatta végre. Az emberekkel csak közvetve érintkezik;

de ezek sem bánják, mert *jaj annak, a kit ő meglátogat*. Az istenlátogatás mai beszédünk értelmében is szerencsétlenség. Ő a tekintély és félelem istene, a többi leereszkedő és komázó istentenbarát mellett az egyedüli, kit nem merének fölkeríteni az áldomásaik- és lakomáikban való részvételre. Ilyennek tanulván ismerni Teofilaktosz a magyarok „őreg istenét,” csoda-e, ha őket egyistenben-hivőknek tartotta és vallotta?

7. A „magyarok istene.”

A kik az ezer év előtti magyarokat egyisten-hivőknek tarták, azonosíták vele a „magyarok istenét” is. A kettő ugyanazon egy személy volt. De a többisten-hívés megvitatása után mi sem látszik sürgetőbb kérdésnek ennél: ki volt tehát a magyarok istene? . . . a sok közül?

A „nagy,” az „őreg isten” neve, odamutatnak a jelek, hogy „*Ukkony*” volt. Ő volt-e a „magyarok istene”? Barna akadémikusunk tagadólag felel e kérdésre, és érdekes tagadó feleletének megokolása. Szerinte nem *Ukkó* (Ukkony vagy Urkony) fogott lenni az úgynevezett *magyarok istene*; mert az eddig ismert összes altáji mithoszokban a főisten az emberiség sorsát közvetlen soha sem intézi, hanem mindig az alsóbb, vagy amint nevezhették őket, a *kis istenek*. Nyomós indoka továbbá, hogy népünk is osztozék, a nagy isten látogatását illetőleg, az altáji rokon népfajok irtózássában. Végül felhossa, hogy az altáji népeknél majd sohasem hiányzott, sőt a legtöbbször maig is tudva van a nemzeti istenek nevezete, a milyen volt a *voguloknál* „Numi Târom kis fia” (Numi Tarom väsi pi), a *mordváknál* „Pirgine Paz” (Mennydörgő isten, ki közülök házasodott); a szuomiaknál: *Vainämo* és *Suometar* (szuomi ország tündére.) Ezen okolgatások alapján a ma is emlegetett „magyarok istenét” az „őreg istentől” *különböző, nálánál kisebb* ugyan, de azért még mindig igen hatalmas és legnépszerűbb istenségnek vélem.⁸⁸

És a neve? Neve az égben lesz felírva valamelyik csillagban, közel-e, távol-e a „magyarok csillagá”-hoz? — még nincsen tudva vagy tanulmányozva.

8. Régi vallásunk az ős csillagászat világításában.

A „magyarok istené“-ről szólva, módfelelt kisért azon valószínűség, hogy a mostanáig sem feledett nemzeti istenség ős neve és emléke még máig is áll a *magyar csillagos égen*. Ennek vitatása azonban más látókört és ki nem fárasztott figyelmet kívánna. Maradjunk meg tehát ezúttal a kitűzött kérdésnél, melyhez, hogy hozzászóljon a csillagászat is, arra annál hivatottabb, mivel az ős csillagtan egyszersmind istentan (theologia), s ettől elvonatkozva is, az egyes népeknél a csillagászati ismeretekben a nemzeti gényusz és korának műveltsége egyszerre szólalnak meg.

A ki tudja, hogy kelet népeit minden időben jellemezte azon sajátág, hogy hitét, szerelmét, hajlamát és gondolkozása módját csillagbetűkkel igyekezett az égre felelőni, — az nem fog túlzást látni azon eljárásunkban, hogy végül a csillagászatot is bevonjuk tanulmányunk körébe, és a csillagokat is megkérdezzük, ha vajjon lehetséges-e, hogy: őseink egy-istenimádók lettek volna?

A csillagászat történetével ismerős írók nem kevesebbet állítanak, minthogy a csillagimádás (asztrolatria) valamikor minden népnél a vallás alapja volt s hogy Európa őslakóinál is feltalálhatjuk ezt az egyetemes vonást. Teutonok, germánok, svédek, gótok, skandinávok és gallok egyaránt átmentek az értelmi fejlődésnek eme korszakán.⁸⁹

Ősvallásunk kérdéséhez e szempontból *Czógler Alajos* tanár szólott tüzetesebben.

„Nálunk, úgymond, nagyon forgalmas a hisztorikusainktól elterjesztett az a nézet, hogy őseink a napot, holdat, tüzet stb. *tisztelték* ugyan, de azért *imádni* csak „egy-istent“ imádtak. Ez bizonyára ama keresztény-nemzeti szellemű jóindulatnak a kifolyása, amely őseinket jobb szíben véli feltüntetni, ha vallásuk lényegét egy-istenimádásban valónak bizonyítgatja, de (a csillagászati hiedelmekkel ismerős) elfogulatlan olvasó alig lesz hajlandó, hogy őseinket az asztrolatria korszakán egészen túl voltaknek képzelje.

Ipolyi, midőn az ősmagyar „isten“ szónak nyelvészeti fejtegetéseibe bocsájtkozik, felsorolván ama véleményeket,

melyek szerint ez a szó Hesztia-val, vagy Herodotosz Hiszti-ével, a római Vestá-val, a khaldeus está-val, a héber es-sel, a perzsa jizdán- vagy jesthán-nal stb. volna összefüggésbe hozandó: a dolgot az ősz csillagászat világánál tekintve, bizonyára a helyes nyomon jár.

Teofilaktosz szerint: „a turkok (magyarok) a tüzet tisztelik legelől.“ *Abulfeda* azt mondja, hogy „a magyarok, török nemzet, . . . tüzet imádnak“; *Menander* pedig az avar khánt a „tűzistenre“ esküvőnek mondja. Mivel pedig a tűztiszteleteknek, amint tudva van, a Nap-kultusz az igazi szubsztrátuma, kétségtelen, hogy az ősmagyarok még az asztrolatria korszakában voltak.

„A magyarok, mondja *Ipolyi*, folytonosan vándorolván, de már ázsiai ősz-székükön is, vallásukra befolyással lehetnek a zend-áriai, manichei és a budhai egyes tanok, szertartások,“ továbbá, hogy a magyar nép „mindjárt Ázsia végszélén Európába nyomultával érintkezhetett már a keresztény, mohamedán, sőt zsidó elemekkel.“ Ezt elfogadva, bizvást föltehetjük, hogy az asztrolatria, miként más népeknél is, mindinkább egy pont felé, a Nap-kultusz felé s innét a monotheismus felé irányult. Úgy látszik tehát, hogy az igazságnak legjobban megfelel az a föltevés, hogy a magyarok a vándorlás, a honfoglalás és a vezérek korában az asztrolatria (csillagimádás) korszakában, és pedig ennek utolsó, monotheismusra vezető útján voltak.“⁹⁰

És csakugyan az ősbetűkkel írott *Karacsai-kódex*-ben található „*Táltos imádság istenről*“, melyben „*Kádár táltos istent imágya*“, daczára, hogy az ősvallásnak kereszténykori becses emléke, — lényegileg Napkultusz: a nap jótéteményeiért való hálálkodás.

Te vagy mindennek ősz élet fája,

Te izzó tűz örök forrása (= forrása),

Kiből erőd mendet (= mindent) alkota,

— — — — —

— — — — —, kiből minden terem,

Kitül ármány éjele retten

Kihez tér a világon minden“ stb.

8. Régi vallásunk az ős csillagászat világításában.

A „magyarok istené“-ről szólva, módfelelt kisért azon valószínűség, hogy a mostanáig sem feledett nemzeti istenség ős neve és emléke még máig is áll a *magyar csillagos égen*. Ennek vitatása azonban más látókört és ki nem fárasztott figyelmet kívánna. Maradjunk meg tehát ezúttal a kitűzött kérdésnél, melyhez, hogy hozzászóljon a csillagászat is, arra annál hivatottabb, mivel az ős csillagtan egyszersmind istentan (theologia), s ettől elvonatkozva is, az egyes népeknél a csillagászati ismeretekben a nemzeti géniusz és korának műveltsége egyszerre szólalnak meg.

A ki tudja, hogy kelet népeit minden időben jellemezte azon sajátosság, hogy hitét, szerelmét, hajlamát és gondolkodása módját csillagbetűkkel igyekezett az égre felelni, — az nem fog túlzást látni azon eljárásunkban, hogy végül a csillagászatot is bevonjuk tanulmányunk körébe, és a csillagokat is megkérdezzük, ha vajjon lehetséges-e, hogy: ősaink egy-istenimádók lettek volna?

A csillagászat történetével ismerős írók nem kevesebbet állítanak, minthogy a csillagimádás (asztrolatria) valamikor minden népnél a vallás alapja volt s hogy Európa őslakóinál is feltalálhatjuk ezt az egyetemes vonást. Teutonok, germánok, svédek, gótok, skandinávok és gallok egyaránt átmentek az értelmi fejlődésnek eme korszakán.⁸⁹

Ősvallásunk kérdéséhez e szempontból *Czógler Alajos* tanár szólott tüzetesebben.

„Nálunk, úgymond, nagyon forgalmas a hisztorikusainktól elterjesztett az a nézet, hogy ősaink a napot, holdat, tüzet stb. *tisztelték* ugyan, de azért *imádni* csak „egy-istent“ imádtak. Ez bizonyára ama keresztény-nemzeti szellemű jóindulatnak a kifolyása, amely ősainket jobb színben véli feltüntetni, ha vallásuk lényegét egy-istenimádásban valónak bizonyítgatja, de (a csillagászati hiedelmekkel ismerős) elfogulatlan olvasó alig lesz hajlandó, hogy ősainket az asztrolatria korszakán egészen túl voltaknak képzelje.

Ipolyi, midőn az ősmagyar „isten“ szónak nyelvészeti fejtegetéseibe bocsájtkozik, felsorolván ama véleményeket,

melyek szerint ez a szó Hesztia-val, vagy Herodotosz Hiszti-ével, a római Vestá-val, a khaldeus está-val, a héber es-sel, a perzsa jizdán- vagy jesthán-nal stb. volna összefüggésbe hozandó: a dolgot az ős csillagászat világánál tekintve, bizonyára a helyes nyomon jár.

Teofilaktosz szerint: „a turkok (magyarok) a tüzet tisztelik legelől.” *Abulfeda* azt mondja, hogy „a magyarok, török nemzet, . . . tüzet imádnak”; *Menander* pedig az avar khánt a „tűzistenre” esküvőnek mondja. Mivel pedig a tűztiszteleteknek, amint tudva van, a Nap-kultusz az igazi szubsztrátuma, kétségtelen, hogy az ősmagyarok még az asztrolatria korszakában voltak.

„A magyarok, mondja *Ipolyi*, folytonosan vándorolván, de már ázsiai ős-székükön is, vallásukra befolyással lehetnek a zénd-áriai, manichei és a budhai egyes tanok, szertartások,” továbbá, hogy a magyar nép „mindjárt Ázsia végszélén Európába nyomultával érintkezhetett már a keresztény, mohamedán, sőt zsidó elemekkel.” Ezt elfogadva, bizvást föltehetjük, hogy az asztrolatria, miként más népeknél is, mindinkább egy pont felé, a Nap-kultusz felé s innét a monotheismus felé irányult. Úgy látszik tehát, hogy az igazságnak legjobban megfelel az a föltevés, hogy a magyarok a vándorlás, a honfoglalás és a vezérek korában az asztrolatria (csillagimádás) korszakában, és pedig ennek utolsó, monotheismusra vezető útján voltak.“⁹⁰

Es csakugyan az ősbetűkkel írott *Karacsai-kódex*-ben található „*Táltos imádság istenről*”, melyben „*Kádár táltos istent imágya*”, daczára, hogy az ősvallásnak kereszténykori becses emléke, — lényegileg Napkultusz: a nap jótéteményeiért való hálálkodás.

Te vagy mindennek ős élet fája,
Te izzó tűz örök forrása (= forrása),
Kiből erőd mendet (= mindent) alkota,

— — — — —
— — — — —, kívül minden terem,
Kitül ármány éjele retten
Kihez tér a világon minden“ stb.

E kérdés sarok-igazsága a magyar hitregetannak. Ne vegye megbotránkozással a szives olvasó, hogy megvitatása céljából annak egész kiskatéját adtuk.

XI. Az ősvallás isten-hagyományai.

Az ős menny-isten. Személyesítése. A finn Ukko. Ukkon-pohár. Ukko magyar istenségének kérdése. Isten-szavunk az ősvallásban. Köznévi használatának nyomai.

I. Az ős menny-isten.

Nem lehet rajta csodálkozni, hogy a hagyományban már semmi nyoma, miután még a történelem előtti korra tehető, hogy a mi *felső egünket*: Numi Taromunkat letaszítá a perzsa *isten*-szó a mindenhatóság magas trónjáról. De kétségtelennek tarthatjuk, hogy az istenségnek mértékét, miként a rokon népek, a magyar is a látható legnagyobbtól: *az égtől kölcsönözte*; hogy az ég (menny) annak idejében nálunk is kettős értelmű volt, jelentvén levegő eget és teremő szellemet. Azt azonban nem vitatjuk, sőt valószínűnek sem tartjuk, hogy a magyar mythologia a nyers természetimádáson kezdődött volna. Nem kezdődött azért, mert fajunk a nyelvi nyomok után indulva, az ural-altaji nagy családfának nem legelső hajtása s föltételezhető, hogy mire nemzetté nőtte ki magát a magyar, a szomszéd atyafi népek már kibontakoztak, még ha bele lettek volna bonyolódva is, a nyers természetimádás kezdetlenségéből.

A mordvaiak, miként láttuk, *menel*-, *menil*-nek mondják az eget; a lappok *muenjé*-nek hívják az istent. Mindkettő a mi *menny*-szavunknak felel meg. Volt volna tehát más nép is, melynél a *menny*-szó istent is jelentett!

Néhány szólásforma mindössze, mit e korszak gyakorlatából fölmutathatunk; de ezeken sem látszik meg az őskornak nemes rozsdája.

Szokás mondásunk: „Égre-földre esküszik . . . Az égre kérlek . . . Bár adnák az egek! . . . Szent ég! . . . Nagy ég! . . .” stb., melyek közül melyik a kölcsönzés, melyik az őshagyomány, bajos lenne végére járni.

Azt azonban még sem mondhatjuk, hogy semmit sem tudunk róla, miután hasonlatosnak kell tartanunk a vogul mondák Numi Taromjával, a kiről tudjuk, hogy:

„hét hajfonadékú“ öreg vala, kit háromszoros lábaihoz való borulás illetett meg, mit ő fejhajtogatással fogad; ki „napfényes szent asztala mellett ülve“ kormányozza a *szeleket*, időjárást, „küldi a havat“;

nem bőbeszédű s hirtelen elhatározású és csak nagy vártatva „nyitja meg tíz fogú száját“ a szólásra vagy tanácsadásra.

„Ezüst rúdú hét hajlékban“ lakik, melynek tehát tartója, oszlopa ezüst lévén, ezüst a „szarufája,“ ezüst volt bizonyosan a mestergerendája, sőt többi része is. Neveztetik aranyhajléknak is.⁹¹

Van istállója s abban állnak lovai; a hét lakatú hajlék-nak udvara, aranyos, virágos pázsitja is megénekeltetett.

Az ő mennybéli udvara után más égi udvarok és hajlékok következnek, melyek falvakat és városokat alkotnak, de a melyeknek sem nevééről, sem lakóiról mit sem tud a vogul hagyomány.

Keveset törődik az ég-isten családjával is, Numi Tarom-ról magáról azonban tudja, hogy szeretett vadászni, az el-ejtett zsákmányt maga czipeli haza, törött vagy megtompúlt baltáit, fejszéit maga javítja ki, maga tatarozza hajlékát.⁹²

Megszólítása: atya, vagy: atyácska volt. Szokás volt imádása és dicsérete közt emlegetni boldog fejedelem-voltát: *Fejedelmi Tarom, áldás közben boldog Tarom, gazdag Tarom atyácska! Boldog Tarom, őszfejú nagy.* -- Fülét dicséretéhez tartozott *vízi tők-nagyságú*-nak vallani, szemeit a *tó-virághoz* hasonlítani. Az volt az imádkozó szokásos ohajtása, hogy Numi Tarom ereszködjék le, füleit ereszsze le, szemeit fordítsa le.⁹³

Vele egészen bizodalmas lábon lehetett lenni s voltak hivei, kik bizodalmaskodtak vele, így szólván:

Numi Tarom atyám, hallgass meg!

Numi Tarom öregem, hallgass meg!

Ilyen *ezüst-gombú öves* öreg volt a voguloknak mennyistene s lehetett a magyaraké is.

Vajjon nem innen van-e még kölcsönözve a népmesék isten-alakja, kivel *szép őszhajú és szakállú* öreg képében találkozik a szegény ember s nyer tőle ajándékot, ki tudná ma már megmondani?

2. Ukkó, az öreg isten.

Mythológiánk második korszakában *Ukkó* vagy *Ukkon* néven tisztelék a magyar az ég istenét, ki a fellegeken trónola, nem messze a naptól. Ő volt az eső, hó és viharok ura. Aszálykor és viharban leginkább lőn hangoztatva neve.

Ő tekintetett a hamisság megtorlójának is, miért is adás-vevés, anyagi vagy erkölcsi alkú-kötések, magán vagy törvényes esküvés rája való hivatkozás nélkül nem estek meg.

A magyar hagyomány veszendőbe hagyta menni emlékezetét; de ki-mivoltát megállapíthatjuk azért a Kalevalában fönmaradt finn mythológiából.

A nyelvtudósok egyhangú ítélete szerint Ukkó annyi, mint *agg* vagy *ük*.⁹⁴ Az öregség tisztességét mindenek fölött becsülék az őskor még isteneiben is.

A „Kalevala“ úgy állítja elénk Ukkót, mint az ég istenét, a levegő királyát, ki a mennyég közepén, a felhők fölött székel.⁹⁵

Annak, a mit Csengery mond, hogy a szivárvány alkotja Ukkó kezijját s azzal lövi tüzes nyilait, — a Kalevalában nem akadtam kifejezésére. De az igaz, hogy ő intézi a fellegek és szelek járását, hogy ő ura a dörgésnek és villámlásnak.

Ukkó minden nagy hatalma daczára mód fölött kegyes és nem tudtak a Kalevala szereplői olyat kérni tőle, mit meg nem adott volna.⁹⁶

Ha villámlott, azt szokta volt az Ukkóval jóismerős finn mondani félkomolyan: Ukkó tüzet üt (miként a régi emberek szokták — — tűzközből).

A menny-istent minden pátriarchális jósága mellett félelmetessé tették nyilai: „a tüzes isten-nyilak.“ Már ennél: üssön meg a tüzes isten-nyila! nem volt a finnek között nagyobb ellenséges kifakadás. És nincsen a magyarban sem.

E részben ugyanis nem vagyunk magunk sem az őshagyománynak minden nyilvánulása nélkül.

Ismeretes, hogy a villámot nem csupán mennykőnek, hanem *Isten-nyilának* is nevezi a nép, mely nem csupán tud az Isten veréséről, hanem átkozódó szólásként haragitóját, mint a finn vereti a tüzes isten-nyilával ma is. Messze nyúl-ezen szólásnak gyökerei: az őskorba, midőn a két népet nagy távolságok még nem választották el; midőn közösen azért tartották volt istenöket mindenhatónak, mert hatalmas volt arra, hogy nyílveesszőként tüzes villámokkal lövődözzön.

Ez az Ukkó isten kora volt.

Van nyoma annak is, hogy csakugyan volt idő, midőn az ég imádott istenét Ukkó néven tisztelik és félek magyar eleink, ha ugyan ezen felfogásban nincsen tévedés.

Ennek pedig régi írásaink szolgálnak bizonyosságául, és a mai napságig rejtegetett s bujdokolása daczára veszendőbe nem ment „*Ukkon-pohár*.”

Sokak buzgólkodásának eredménye, hogy többé nem titok előttünk, hogy mi volt az Ukkon-pohár, vagy más szavakkal: a bizonyság-pohár, tudomány-pohár, áldomás-pohár, kötő-pohár; de még is úgy esik mondanunk, hogy *Hunfalvy Pál: öreg istenünk áldomás-poharának a feltalálója*. Neki ötlött először szemébe, hogy a hegyljai szőlőeladási oklevelek gyakran emlegetik az „Ukkon-poharat,” mire figyelmezteté majd a nyelvészeket, majd „magyar mythologiai töredék” czímen a történet-írókat. Révész Imre ő ellenében úgy vélekedék kétszeres felszólalásában, hogy ez ha nem összerántott latin szó (ucconis = usucapionis), akkor annál inkább a német *Urkunde* szótól származik, mert a mindig szaporodó okiratok emlegetnek *Urkon-pohárt*, vagy általában *bizonyság-poharat*, *tudomány-poharat* is. A többi fölszólalások mind a feledésbe ment „*öreg isten*” javára ütöttek ki s ma már azt is tudjuk; hogy a Hegyalján még ma is iszszak az Ukkó poharát Réthy László tr. értesítése szerint.⁹⁷

A finnek „ha elvégezték a tavaszi vetést, az Ukkó poharát itták”; de itták az áldomásnak sok más alkalmával is.

És Ukkónak Hunfalvy által „fölmutatott” ezen pohara

kellően alig megbecsülhető mythologiai töredék, mert hitelesen áthagyományozza nekünk ősvallásunk istenfejedelmének 1555—1668 közt még széltében hangoztatott nevét s mert biztosakká teszen bennünket, hogy a ma is szokásos *áldomások* annak idejében az *öreg isten* dicséretével járó áldozatok voltak. Kérdés marad azonban, nagy kérdés: hogy Hunfalvy „Ukkó pohara“ csakugyan istenpohár-e?

3. Isten-szavunk az ősvallásban.

Az előbbi fejezetben vitattuk, hogy *isten-szavunk* kölcsönzés s épen azért nem volt tulajdonnév; mint köznév csupán hordozója volt a fogalomnak, nem pedig egyszersmind személyesítője is. Amit másnak adott, nem adhatta magának, hogy Isten legyen.

Maga ez isten-fogalom is, a mennyiben a rokon népek épebb mythológiája után tájékozódhatunk, sokkal kisebb körben forgott, hogy sem Ipolyival megengedhetnők, hogy „az *úr, örök, élő, édes, szerelmes, boldog, teremő, nagy, való, bizony* jelzőknek mindenike megillette volna őt az ősvallás szellemében és felfogása szerint.

Láttuk, hogy nem valami magasabb jelentőségnek örvendett *isten-szavunk*, mint perzsa „izdán,“ a saját szülőföldén sem, levén husznál több *ized* részint férfiu-, részint nőszellemek: a víznek, tűznek, az első világosságnak, a víz égi forrásának, bőségnek *izedje*. az ég, a mélység, a törvény szelleme, a fegyverek *izedje*, a minden jók adója, a hold, az isteni ige *izedje*, a királyokat lelkesítő tűzszellem, az idő- és égforgásnak, a tartós gyönyörűségnek szelleme, az igazság és egyesség *izedje*, az eső csillaga, a szél szelleme, az üdvöt adó csillag, a föld *izedje*.

Használatának kezdetén tehát *isten-szavunk* részben csak annyit fejez ki, mint a tögyökeres magyar „tündér,“ részben ennek föléje kerekedik ugyan; de csak emberfőnyi magasságra.

Természetes azonban, hogy ennek ma már a hagyományban semmi, vagy alig-alig fölismerhető némi nyoma van csupán.

Árpádkori okiratainkban találkozunk „*Deus*“ és gyé-
rebben „*Isten*“-nevezetekkel, melyek személynevekként for-
dúlnak elő. Talány, mely elül a történettudomány azt
„*Dics*“-nek olvasva, az utóbbit *ragadvány*-névnek értelmezve,
tért ki. A helyes értelmezésnek az látszik, hogy a keresz-
ténység fölmagasztosult s egyeduralomra jutott *Isten* fogalma
mellett sokáig föntartotta magát a nép tudatában azon
mythologiai alsóbbrendű *isten-fogalom* is, mely kisebb mére-
ténél fogva vonatkozásba hozathatott egészen jelentéktelen
dolgokkal is személy, hely, állatok és növények jellemzésére.

Az *Isten*-személynevezetekkel másutt már foglalkoztunk.

Hely-nevek közül előttünk csupán a következők ismer-
tesek:

Istenhegy puszta Nagy-Dobos mellett Szatmár megyében.

Istenkassa (Istennek kas-ja) gazdag, gabonatermő hely,
két hegy nyulása közt Egerbegy mezőváros mellett Torda
megyében.

Istenkassa (Isten-kas), nagyobb mélyedés a Vöröserdő-
ben Vereb falu mellett Sz.-Fehér megyében.

Istenkútja puszta Osgyán mellett Gömör és Kis-Hont
megyében.

Istenmezeje Heves megyében kővé vált szőlőjével, falu.

Istenútja, régi köves szekérút Bajóth falu mellett Esz-
tergom megyében.

Istenútja erdőrészt Bátorkeszi mellett Esztergom me-
gyében.

Istenfia útja szekérút Arács falu mellett Zala megyében.

Istenfia útja határrész Felső-Örs falu mellett Zala me-
gyében.

Istenjónap, szőlőhegy Kőbőkút falu mellett Esztergom
megyében.

Istenfa-oldal nagyerdő a Mátrában Szurdok-Püspöki
falu mellett Heves megyében.

Isten tava vagy Istentó Ipolyi szerint Erdélyben.

Isten lova Ipolyi szerint: sonipes, quo sacerdes utitur,
dum. ad infirmos defert sanctissimum.

Isten madara, avis paradisea.

Isten lova.

Isten üdője (isten tehene), cantharis rubra stb.

Isten fája, artemisia abrotanum officinalis.

Isten haragja, gratiola officien.

Isten kegyelme fü, gratiola officinalis. A népnél gyógyító.

Isten lova farka, asparagus officinalis.

Isten nyila, orobanche.

Isten pohárkája, parietaria offic.

Isten szakála, arun maculatum.

Isten táskája, thlaspi, capsella bursa pastoris.

Isten korsókája, sium.

Isten kenyere, chenopod. botrys.

Isten átkozta tövis, eryngium vulgare.

Isten papucsá stb.

XII. Mythológiánk isten-családai.

Az istenek családja, udvartartása. Napfiuk. Holdleányok. Hajnal szemé-
lyesítése. Szélkirály. Szélanya. A víz Öregje és családja. Fejér szakálás
haltündér. Halak királya. Vízi leányok. Földanya. Tápió családja.

A mennyire a megfogytakozott hagyományból még ki-
vehető: az ősvallás isteneinket *családjak* és *udvartartásuk* sze-
rint csoportosítá. Minden isten-család élén patriárchális tekin-
téllyel a család öregje, *gazdája* áll ezüst fűrtű feleségével,
a család *gazd'asszonyával*, kiket fiuk és leányok vesznek körül.
Természetesen, hogy többé már nem a hagyományból, mint
inkább a rokon népek vallási hiedelméből lehet csupán fo-
galmát adnunk az ős isténtan ez ágazatainak, a nélkül azon-
ban, hogy az egyes isten-családok magánügyeivel, melyek
talán annak idején sem jöttek számba, előhozakodhassunk.

Igy Ukkó családja egészen ismeretlen marad előttünk.
Családjáról, udvartartásáról mit sem sejtet a finn Kalevala sem.

Annal több mondható azonban a *napról*, *hold-* és *csilla-
gokról*, melyeket mindmegannyi őrző szellemek vagy istenek
lakóhelyének tekintettek.

Hogy a nap és hold ugyanannyi *égi lakás*, e felül biz-
tossá teszen a finn hős költemény, mely szerint Wäinämö,

a fő-hős nem egy ízben oly zenélést és éneklést vitt volt végbe, hogy az elhallatszott „a hold házába” s „a Nap várának aklakába,” melyet hallgatni és csodálni leszáll az egyik a házából, a másik meg várából, mikor is rabúl ejtődnek mind a ketten.⁹⁸ A magyar néphagyomány is úgy tudja, miként a mesékből kitetszik, hogy a „napnak” van „barlangja,” „kicsi háza,” vagy más mesének tudása szerint: „aranyháza, gömbölyű aranykapuja, belőle hőség áradoz,” melynek felvigyázója egy öreg asszony: „az izzó vörös arcú napanya,” kit éjjelre hazajövő fia tisztességgel köszönt, ez meg viszont hűsítővel fogadja „a tüzes képű” érkezőt.⁹⁹

Hasonlóképen a hold háza, csak hogy ez „ezüst meredek hegy ormán, körülvéve magas árnyas fákkal áll” s nem arany-, hanem ezüst-hajlék. Ennek szintén öreg asszony az őrzője: a hold anyja.

A napkirály és holdkirály családját fiuk és leányok egészítik ki. Valának *napfiúk* és *leányok*, valamint *holdfiúk* és *leányok* is.¹⁰⁰

A finn hitregék szerint *Panni* (a földi tűz) a Nap *fiának* mondatik, meséink meg gyakorta megemlékeznek a „nap urfi”-ról.

A napfiak- és holdfiaknál nagyobb kelendőségűek voltak a *nap- és holdleányok*, kiket a szépség, ügyesség és szorgalom mintaképeinek volt szokás tekinteni.

Az ős felfogás nem tartá lehetetlennek, hogy földi halandók nejeivé legyenek. Ezért a dicsekvő vogul közmondás: ha napleány kell, a nap leányát vesszük; ha holdleány kell, a hold leányát vesszük (nőül).¹⁰¹

A *nap- és holdleány*-ok a földre leereszkedve is orsót pörgetnek, fonnak, szőnek; de leginkább a szivárvány szélén, az ég piros fellegén ülve szokta mégis „a bájos szűz, a *Holdtündére*, a szorgalmas *Naptündére*” szőni az aranyvásznat, hímezni az ezüst gyolcsot, melyeket közönségesen kis lányoknak vagy boldog aráknak ajándékoznak, ha arra fölkértenek.¹⁰²

A szép női munkának ez volt a dicsérete:

„Szép, mint a Holdlány szövése.”

„Olyan, mint a *Kuntar* (Holdlány) szőtte,

A *Päivätär* (Napleánya) ujjá műve.¹⁰³

Szép apotheosisa a munkának!

A vogul mythos szerint a *nap-istennek* atyja Numi Tarom, a felső ég, anyja Numi Taromnak a felesége, nevelő anyja pedig, a ki őt a földön elhagyatottságában fölnevelte volt és a világ fényességévé teszi, — a *hajnal istennője*: *Kaltész asszony* vala.

A *nap* (eredetileg náj-pi = nőfia) hitregei viszonyban állana tehát a *Hajnal*-lal (vogul nyelven: khoj-nál = hajnal-nő), levén a nap-isten nevelő-anyja.¹⁰⁴

A Hajnalról sem a finn rege, sem a magyar hagyomány nem tudja már azt, hogy ő volt a nap nevelő-anyja. Különben ez nehezen is fogott ősi felfogás lenni.

A finn hősköltemény úgy mutatja be *Hajnalt, mint az Éj feleségét*, de csak azért, hogy a jó Anikki (szürkület) lányukat szüleiben ismertetvén, éberségét, munkásságát dicsérje. Bajos volna ma Anikkiakra akadni, levén ő: késő éjjig ébren levő, kora reggel már fölkelő. *Anikki a zord éjszak Nauzikáá*-ja, amennyiben úgy találkozunk vele, amint kora reggel „épen ruhát sujkol vala, fejérműt mosogata, piros hidnak a fejénél.”¹⁰⁵

Szép Anikkivel nem, de Éjféllal és Hajnallal találkozunk a népmesében is.

Találkozik *Éjféllal* a királyfi, köszöntötte illendőképen: Adjon Isten jó estét bátyám uram! Merre tart, ha meg nem sérténém? „Én bizony, fiam, a fekete havasnak tartok, ez van most soron.” — Alljon meg édes bátyám uram, ne menjen tovább, a mig én vissza nem kerülök, kérte Éjfélt a királyfi. Nagyott kaczagott Éjfél erre a beszédre. „No, hallod-e, megvénültem, azt sem tudom, hány ezer esztendeje járom a kerek-világot, de még ezt nem kívánta tőlem senki fia.” — No már pedig innét egy tapodtat sem megy bátyám uram, erősödött a királyfi s a hogy ezt mondta, hirtelen jó szijjas héjat rántott le egy növendék fáról s az Éjfélt megköttözte egy vastag bükkfához. Mérgelődött, rugdalózkodott az Éjfél, de hiába, nem tudott a gúzsából kiszabadulni. A királyfi meg tovább ment nagy vigan. De alig haladt

egy puskalövésnyire, szembe jó vele a *Hajnal*. Kérte ezt is, de milyen szépen kérte! hogy állapodjók meg, a míg vissza kerül, de a *Hajnal* akkorát kaczagott, hogy zengett belé az erdő. Noha úgy, monda a királyfi, mindjárt megtanítlak emberségre. Megkötözte a Hajnalt is jó erősen, de úgy, hogy mozdulni sem tudott.

A királyfi haramiákra bukkan, ezek *Feketeegyszárosba* czipelik magukkal, hogy nyújtson segítséget nekik elrabolni a királykisasszonyt, meg a királynak minden kincsét. A királyfi elveszíti a haramiákat s találkozik a királykisasszonynyal s visszatérvén meg sem állott a fekete havasig. Itt a Hajnalt is, az Éjfél is eloldozta, jó utat kívánt mind a kettőnek, a hol sár nincs. No szaladtak is azok, mikor megszabadulhattak, de olyan sebesen, hogy mikor a királyfi a testvéreihez ért, már árkon-bokron túl volt az Éjfél is, még a Hajnal is. Az idősebb királyfik aludtak mint a bunda s mire fölébredtek, patogott a tűz, mit az ösesük csinált. De bezzeg eltátották szemüket, szájukat, mikor elmondta, hogy hol-merre járt az éjjel. Az éjjel! Volt az három éj is egy végben.¹⁰⁶

Az újabb finn mesék már a napleánynyal azonosítják a Hajnalt ilyen körülírással élván: *Páivátár* a vörös szalaggal megjelent, hogy a napbikát legelőre vigye.

Sőt nekünk is van mesénk (Világ szép Nádszál kisasszony), melyben a Hajnal szintén a Nap leányának mondatik

„Hát ahogy keresztülment a vaskapun a királyfi, nyiladozni kezd a sötétség, s mit látnak szemei? Jön elébe egy szépséges szép lány, aki nem vala más, mint maga a Hajnal, a Napnak legszebb, legkedvesebb leánya. Megtetszett Hajnalnak a királyfi, maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörűséges szép tartományokon keresztül. Először levitte a *rézerdőbe*. Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat, rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüsterdőbe*. Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél szebb nótákat s az ezüst-fák háromszor egymás után meghajlottak Haj-

nal előtt. Ezüst-erdőből az *aranyerdőbe* vitte. Csengett az is az aranymadarak énekétől s Hajnal előtt a fák egymásután háromszor meghajoltak.

Ennek az aranyerdőnek a közepén van a Hajnal kertje, ennek a kertnek a közepén van Hajnal gyémánt palotája. s hogy megérkezett Hajnal, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett Hajnal, leszállott a levegőből biboros *fellegekocsi*, biboros fellegekocsiban volt arany-lóca, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mígnem fölértek a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott Hajnal egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, most már mehetsz, megtalálod világ szép Nádszál kisasszonyt.¹⁰⁷

Szép az est- és regg-(pirkadat)-hajnal találkozásának regéje is, csak hogy ez, miként az olvasó figyelmeztetés nélkül is rájönne, nem geniusunk sugalmazata, nem a délibábok hazájának terméke.¹⁰⁸

Az ég alsó részét: a *levegő-eget* a vallási őshiedelem a *Szélisten* családjával népesíté meg.

A finn Kalevala *Ilmarinen*-t ünnepli a szél és időjárás urául. Neve a vogul *Elmpi*-vel, a magyar *Ember*-rel vethető össze még leginkább. Egyike a Kalevala czeremestereinek s különösen mint kovács mivel nagy dolgokat.¹⁰⁹

Ilmarinent, miután ő a finn mythologia *Vulkán*-ja, úgy vélem, a levegő és szelek urává nem lehet tenni. Jogosabban lenne helye a *Tűz* (Napisten) családjában s hogy a finnek kedvező szép időt kértek, vártak volna tőle, annak nincsen nyoma a Kalevalában, sőt ellenkezőleg Väinämöinen énekével forgó szelet és nagy fergeteget támasztván ragadtatja őt el a messze *Éjhonba*.¹¹⁰ Máskor meg egy tengeri veszedelem alkalmával nem a jelenlevő Ilmarinen, hanem megint csak Väinämöinen kérleli meg a szeleket.¹¹¹

Eteletür-t, a bájos déli *szél-tündért* soha sem találjuk szülői körében. Nem ismerjük *terhenetür*, a *köd*, *pára* tündérének és társnéinak állandó tartózkodási helyét sem.

A szél-tisztelet nyomára ráakadunk a magyar hagyományban is. A *szélkirály*-ra, a *szélanyá*-ra még emlékeznek

népmeséink, s *fiai*-ról is gyakran van azokban emlékezet, miként arról e töredékek után is meggyőződhetünk.

Gaál egyik meséje szerint:

a *Kék hegység* ormán lakik a *légtündére*: a *szélanya* kék ruhában ülve, számtalan kapuval bíró kék háza előtt, melyeken fiai, a *szelek* ki- s bejárnak; midőn a vándor mondahős hozzá betér tudakozódva tündérkedvese után, elvezeti őt a jószívű öreg nő fiához, de egyikök sem akar tudni a kérdezett felül. Két fia: a *déli* és *éjszaki* szél még nem jött volt haza s tőlük várja még a kedvező választ. Mire a déli szél érkezik, süvölt a rengeteg, a sziklák megingatva hulladoznak, haragosan utasítja el a tudakozódót ez is. A legkésőbbben hazajáró szél: az *esti szél*, az anya kedvence ellenben szívesseggel fogadja; ő tud a tünderről s útba is igazítja.¹¹²

Másik mesénk meg úgy tudja, hogy a Napkirály birodalmához esik közel a *Szelek királyának* lakása, kinek fiai megjárják a világot.¹¹³

Szíves készségű a *szélanya*. Ilyen a *Szélkirály* is; ha tud segíteni a hozzá fordulónak baján, nem mulasztja el soha, hogy ne segítsen rajta. Nem csak fölvilágosítást ad, mi előbb Naptól, Holdtól nem tellett ki; hanem van eset, hogy hátára véve a tudakozódót, juttatja el keresett céljához.¹¹⁴

A *szélanya* torzalakjának, idegenből vett kölcsönzésnek nézem a mese azon másik leírását, mely szerint:

számtalan hegyeken és völgyeken túl, száz napi útnak utána érkezik a vándor egy sziklák- és patakoktól elzárt völgybe. Ezredéves tölgyek veszik körül a szirt-barlangot, melyből folytonos zúgás és fújás hallatszik. Bent ül a *szélanya*, egy undorító, haragos, hordó vastagságú nő, borzas szállongó hajjal, számtalan ránczú szoknyában, mely mozgására folytonosan zúg s pezseg; hangja mint a fúvó hangja. Megtámadva fenyegeti az érkezőt, hogy hegyen-völgyön átfújja s fejét-hasát szétrepeszti. De végre is enged s leviszi lakába, hogy talán érkező *fia*, a *szél* fog tudni tanácsot. Hatalmas zúgással jó meg ez, dühösen kiáltva, hogy emberszagot érez.¹¹⁵

A néphagyomány azelőtt fogta hangoztatni a *Szél-király-kisasszonyt* is, miként ezt meséink gyaníttatják.¹¹⁶ És a *Szél-fiúra* emlékeztet azon szintén mesebeli *Fívó*, ki mikor megfújta magát, kerekedett rettentő nagy forgó szél s elfujta a katonákat lovastól, mindenestől.

Nem egy mesénk tudja azt, hogy a Nap, Hold, Szél ugyanazon királynak leányait rabolják el, s veszik nőül, de ezek kölcsönzött mesék lévén, magyar mythologiai elemet nem igen foglalnak magukban.

Kinos török népmeséi közt a „szél-dev” érdemel figyelmet.

*

Nagy családja volt a finn mythotogia szerint *vesi*-nek (=viz) is. A víz öregjét *Ahti*, szintén öreg feleségét *Vellamo*-nak (*Hullám*) nevezik a rúnók. Ahti is, Vellamo is indógermán kölcsönzés.

Ahti-t fűszakálú alacsony, izmos öregnek rajzolá a finn képzelet, a víz gazdasszonyát pedig nádruházatúnak. Leányaik s családtagjaik valának:

a nádtündérek, kik a verőfényen fészülködnek;

a kacsaleányok, vagy vízi leányok;

a hullám tündére, hableányok;

a zuhatag, szüze (kosken tyttö.)

Férfi alattvalóik valának: a *tengeri óriások*, a nagyerejű *vízi törpék*.

A finn hajósoknak az volt a kívánsága, hogy a sziklán ülő folyamszúzek és hableányok karjaik közé szorítsák a hullámokat. Az öreg vizanya mellét szegezze a hullámoknak és szedje össze a habokat! A víz gazdája változtassa mohhá a sziklákat, nehogy a hajót összetörjék! A vizesés mellett lakó *sellők* sodorjanak lenkötelet, mely a hajót lassan lejtse!¹¹⁷

A halászok azon esenkedtek, hogy a nedves szakállú öreg jöjjön velük halászni; a hullámok aranykirálya hozzon nekik sok halat! A hullámok királynéja, a szigorú isten-asszony hozzon nekik lakóhelyéről, a tenger fenekéről halakat.

Väinämöinen azzal kecsegteti, hogy inget cserél vele.¹¹⁸

A rokon népek mythológiájából rámutathatunk a *fejér szakálú haltündérre* („Ak-Szakal özais“-ra), ki a halászat pártfogója volt, miként később még látni fogjuk.

A magyar hagyományban mód fölött elhomályosodott vizisteneink és nemtőink emlékezete s csupán a népmesék tudnak még róluk valamit.¹¹⁹

Úgy látszik, hogy a vizi istenek tekintetében az egység nem volt meg az ősvallásban, hanem minden folyóvíznek, tónak, lápnak, sőt kútnak is megvoltak a maga tündér, vagy állatalkatú „vizi lányai” és „sellői.”

Az „*ezüst szukálu vizatyus, a selyemhaju vizanyus*” ma már nincsen emlékezetben.

A mese a tenger-víz alatt való tündérbirodalom urának a *halak királyát* vallja. nejének pedig a *világ szép asszonyát* ismeri.¹²⁰ De van a *Dunának is királynéja*, kinek leányát szerelemre gerjesztik Javor halászegénynek szomorú dalai.¹²¹ Különbben minden tó egy-egy kis tündérbirodalom, sőt a kútnak is megvannak a magok „vizi lányai,” kik a kútból néző gyermekeket szeretik magukhoz csalogatni.

A víz olykor hasznos, máskor kártékony elem. Szellemei is majd jó, majd ellenséges indulatuk.

Nádszál-kisasszony, „nádtündér” jó indulatú.¹²²

A *dallos tengeri kisasszony* sem rossz szándékú.

A Garam folyó béka-szelleme, kinek komája lett a szegény asszony s házában ráakadt két gyermekének visszatartott lelkére már nem egészen jó indulatú.¹²³

Mellékesen legyen mondva a víz-isten népségét szaporítják az állatokká varázsolt tündérek és halandók is, kiket az egyes mesék hősei oldanak föl a végzetes ígézet alul.¹²⁴

A *föld-anya (vén föld, föld gazd'asszonya)* szintén külön istenesaládot alkota, melylyel azonban sem a finn monda, sem a magyar hagyomány nem ismertetnek meg minket. L'érje a finn mythológiában a *dörgés istene*. Gyermekeiül az *óriásokat* tekinthetjük, meg a *hegyi törpéket*.

A népmese úgy tudja, hogy mélyen a föld alatt egy barlangban lakik, mely drágakövek fényétől nyeri ragyogó világát. A földanya mogorva asszony, ki az országába betörő vándorlót azzal fenyegeti, hogy soha többé nem lát napvilágot, hanem *jóltevő anyának* neveztetve mégis megkérlelődik s kőinget ad neki, hogy a tűz országának égető hőségét kiállhassa.¹²⁵

A népbabona nem egy bajban a földhöz fordul segélyért. Így a kecskeméti néphit szerint: a kinek a torka fáj, térdepeljen le a földre és egymásután háromszor mondja: „*Édes anyám, föld, neked mondom, torkom fáj*“ s annyiszor *csokolja meg a földet*, azután térdepelve még egy miatyánkot mondjon.

Nagy családja, nagy becsülete volt a régi finneknél az *erdő és vadászat istenének*. Ez Tápió vála „az erdő deres szakálú örege famohából készült ködmönben, süveggel, mely olyan mint a tűlevelű fák koronája. Ő vála, ki a fákat lombruháikba öltözteti, erdeiben mézet nevel, gondját viseli a vadaknak s a vadász útjára terelgetve, szerencsés vadászatot ad.“ Számos oselédje van, férfi és nőszemélyekből álló, kik mind az erdő közepén, Tápió udvarán laknak. Ennek kapui sugárzanak az aranytól, benne az istencsalád jó hajlandóságú tagjai laknak. Lakásuk is három van: a *fa-*, *csont-* és *kővár*. Családjukhoz tartoznak a fenyő-, a boróka-, berkenye- és zelnice-fatündérek.¹²⁶

Tápiónak fia és két édes leányát ünnepli mindenek fölött a Kalevala.¹²⁷

Tápió-helyneveinket Pest-Pilis területén ezen erdei főistenre szokás vonatkoztatni. Az „erdők leánya“ meséinkben még előfordul.¹²⁸

És itt talán helyén lenne, hogy az isten-családok tekintetében némi pihenőt tartsunk.

XIII. Boldogasszonyok.

A néphit *két* Boldogasszonya. Nagyboldogasszony. Kedd asszonya. Szülő Boldogasszony. Szép asszony. Szép asszony vászna.

Kálmány Lajos érdeme, hogy ősvallásunk istenasszonyáról: a *boldogasszonyról* határozottan szólhatunk.¹²⁹

Szerinte: a *néphit több Boldogasszonynak hódol, a Nagyboldogasszonynak azonban egyiket sem teszi elébe*. Ő volt az anya-istenasszony.

A nép, legalább Szeged vidékén úgy tudja, hogy *hét Boldogasszony van, a kik közé nincsen belefoglalva a Kisasszony, a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya*.

(Szőreg.) Hogy kik azok, erre nézve a néphit nem egyezik meg, hanem az elszámlálásnál a gyertyaszentelő Boldogasszony, a gyümölcsoltó, a sarlós, a körülírás nélkül emlegetett Boldogasszony és a Nagyboldogasszony soha se hiányzanak.

A hagyomány tehát még ma is tudja a különbséget, mely az ős hit szerint a közönséges Boldogasszony és Nagyboldogasszony között létezett; tudja még a félkeresztény, felpogány korból, mely az új vallást, a hol lehetett, kiegyeztetni igyekezett az ősi meggyőződéssel.

És ezen kiegyeztetési törekvés teszen bennünket biztossá, hogy az ős vallásnak volt: Kisasszonya, Boldogasszonya és Nagyboldogasszonya a többek közt. E háromnak neve átmént ugyanis a magyar kereszténységbe és tisztességek a Mária-cultusban nyert mintegy folytatást.

Szeged népének hagyománya szerint, miként *Kálmány* tudja, a Kisasszony a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya, kinek soha, semmiféle gyermeke sem volt.¹³⁰

A magyar kereszténységben úgy látszik, hogy Mária lépett az ős vallás Kisasszonyának örökébe. Egyik ünnepe ma is „*Kisasszony ünnepe*” nevet visel.

Máriának Kisasszonynya lett ezen elkeresztelésében érvényesült ugyan az egyháznak tanítása az örök szűzről („*semper virgo*”); de ha már Mária csupán Kisasszony, kérdés marad: a Nagyasszony székébe kit kelljen ültetni? Szent-Gellért vevé észre, hogy elejét kell annak venni, hogy a nép maga válaszson, ki legyen a kereszténységben az, ki a pogányságban Nagyboldogasszony vala. Csakugyan attól lehetett tartani, hogy a keresztény vallás lényegével ellentétben kerül valaki az egyoldalú elnevezés következtében a Megváltó anyja elé.

Szent-Gellértről mondja a legenda: „És az ő tanácsának intéséből akkoron *kele föl*, hogy az szűz Máriát ez Magyarországon Bó'dog-Asszonnak, avagy ez világnak nagyasszonyának hívják.”¹³¹ A nemzeti genius ekkor azonban már határozott s ezen elhatározásától nem tért el azóta sem.

A babonás néphit az őshagyomány folytonosságánál fogva ma sem Máriát tartja Nagyboldogasszonynak, illetőleg mikor Nagyboldogasszonyról van szó, nem Máriára gondol.

Kálmány biztosít bennünket, hogy Szőregen; Ó-Szent-Iványon, Klárafalván, Oroszlámoson és a többi Szeged népéből keletkezett községekben a *Nagyboldogasszony* senki más, mint *Szent-Anna*.¹³² Hasonlóképen Eger vidékén és a palócok közt, s csak a kereszténységet kiválóan ismerő és nagyon *könyves* hivek szerint Mária. Persze, hogy ez csupán a nép alsó rétegének magán hiedelme, s itt is kiválóan az asszonynépség az, mely az ős Nagyboldogasszony kultusát keresztény kiadásban nagy odaadással űzi és hagyományozza tovább.

Nagyboldogasszony volt az ős vallási meggyőződés szerint az áldott állapotban levőknek a pártfogója, s fogtak hozzá folymodni a magtalanok is, legalább e tekintetben most Szent-Annának, a Mária anyjának van meg a nagy tisztessége, kinek tiszteletére az anya-jelöltek az öregebbek tanácsára *kilencz keddet bőjtölnek pünkösöd után.* (Szőreg.)¹³³

A Nagyboldogasszony volt a *kedd asszonya*, s e tekintetben is Szent-Anna lőn a magyar kereszténységben a nagy-asszony örököse.¹³⁴ A kedd országSZerte nem is annyira napja, mint ünnepe, melyen ha csak teheti a tiszavidéki asszony, misét hallgat. (Eger.) Keddi napon a Nagyboldogasszony szegedi asszonytiszteői nem végeznek erős kézi munkát, még varrniok sem szabad. A Nagyboldogasszonynak tett fogadalmak teljesítésének is kedd a napja, milyen az áldott állapotban levőknek, hogy szerencsésen szülhessenek 7 keddi bőjtje.

Egész sora van a keddi babonáknak, melyeket népünk asszonyai, hogy a Nagyboldogasszonynak kedvében járjanak, szorgalmasan megtartanak.¹³⁵

Nagyboldogasszony volt az ősvallásban *az életetadó istenasszony*. Mint a szülő anyák láthatatlan segítője, Szülő Boldogasszonynak tiszteltetik.

Ha a szülés megtörtént, a Nagyboldogasszony, mint az asszonyok pártfogója gondoskodik tovább is az újszülöttről és az anyjáról az által, hogy két angyalt küld oda, egyiket, hogy az anyát őrizze, másikat, hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.¹³⁶

Ez a Boldogasszony, mert ő küldi, nem egy a nagy-asszonynyal, hanem a Nagyboldogasszonynak a leánya, kinek tisztét a kereszténységben Mária teljesíti.

A Boldogasszonynak az ős vallás azt tette volt nemes kötelességévé, hogy a gyermekágyasok őrzője és a családnak gondviselője legyen.

És e czímen a Boldogasszonyt a nép részéről a kegyelet egész sora veszi körül. Tisztelete a Mária-cultus védelme alatt napjainkig fönmaradhatott. Nem így a Nagyboldogasszony többi leányai, kiknek a kereszténységben neve is feledékenységre ment vagy egyikök-másikuk oly torzalakat öltött, mely az ősvallási meggyőződésnek tetőtől-talpig a visszája, mint a „*szép asszony*,” ki a népképzeletnek ma réme, holott egykor talán eszményített alakítása volt.

A hagyomány ma és bizonyára már századok óta úgy ismeri a Szépasszonyt, mint gyermek-ijesztőt és az éjjek rémét, ki a gyermekágyas asszony megrontására törekszik, gyermekét kieseréli és máskülönben is ártalmas szellemet.¹³⁷

Már neve: a Szépasszony elegendő, hogy mythologiai ős vonásait a mai hagyományétól, melyben Kálmány is sok idegen kölcsönzést ismer föl, elütőnek tartsuk. Népünk erkölcsi józansága nem tűri azon ráfogást, hogy szépnek nevezzen egy erkölcsileg rút személyt. Miként a mesékből meggyőződhetünk az erkölcsi szörnyetegek rendesen kinézésre is utálatosak és visszataszítók. A Szépasszony szép nevezetét tehát méltán annak bizonyosságául vesszük, hogy a hagyománynak *Szépasszonga* koránt sem az, a ki az ős vallásban volt.¹³⁸

Vannak közvetítő adatok, főleg a *székelységben*, melyek őt „*Czifraasszony*“-nak és mulatónak vallják.¹³⁹

A róla szóló adatokat leginkább azon a czímen nem valljuk sajátjának, mert ezek, legalább Erdélyben nem a *Szépasszony*-, hanem a *Szépasszonyok*-ról szólnak:

„Ha a beteget éjjel valaki szólítja, ki ne menjen, mert a *szépasszonyok* elviszik.” Ha több forgó szél jár egyszerre, azt mondják: a *szépasszonyok tánczolnak*. Ilyenkor néha a boglyákból a szénát is széthordja a forgószél. Erre is azt mondják: a *szépasszonyok hordták széjjel*. Ha a tehén teje véres: a *szépasszonyok fejték meg*.“ (Ethn. VI. 300.)

A szépasszonynak egyes voltára és egykorú előkelőségére még leginkább abból lehet következtetni, hogy az

égen csillaga van. *Antáresz*, a Skorpió legnagyobb csillaga a *Szépasszony csillaga*; de az egek országútja (= a tejút) sem egyéb egy székely változat szerint, mint a *Szépasszony vászna*.

A nagymagyarországi monda szerint a Szépasszony férjes. Férje a talyigás „*Sánta Koldus*.”¹⁴⁰ A nép úgy tudja, hogy valamikor boldogul élt a Sánta Koldus a Szépasszony-nal, hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, oda van a boldogsága. Sajnálja a feleségét, megy utána, de haszontalan minden sietése, mert a Talyigá-t nem akarja elhagyni, maga után huzza, s így a Szépasszony, a kinek nincsen terhe, nála jóval előbb jár.¹⁴¹

A székely monda emigyen tudja a Szépasszony esetét: „A Szépasszony hűtlen lón kedveséhez. Ez arcúl csapta őt s letűnt a feneketlen kristálytóba, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A Szépasszony most kedvesét ezer esztendő óta várja. Ejelenként kiterigeti *vásznát* (ez nem más, mint az Országútja, a tejút), estve-reggel a kristálytó vizével öntözgeti azt, mi aláperegven, szüli a *harmatot*.”¹⁴²

Mindezeket összevetve, azt vélem mondhatni, hogy a Szépasszonyban őseink a magyar Venust, a szerelem hatalmas istenasszonyát tekintették, mit igazolhat az is, hogy a nemi visszaélés áldozatairól azt mondják, hogy a Szépasszony ágyát fekszi.¹⁴³

A nép tudása szerint a Szépasszony az „ördöngös vénasszony leánya,” adatainak javarésze szerint azonban kétségtelen, hogy az őshit ennél magasabb származásáról volt meggyőződve, vagy amint hiszem, egyike volt a Boldogasszonyoknak, a Nagyboldogasszony leányainak.

A nagyasszony nem lett volna Nagyboldogasszony, ha fiakat és leányokat is nem nevelt volna.

XIV. A magyarok istene.

Nem egy az öreg-istennel. Párhuzamok. Neve. Az ógiekkel való rokonságunk.

A természetimádó népeknél a *vitézség és az önbizodalom megismerésében jelentkeznek rendszerint az elvont fogalmak első istenségei. A hadak istenében önön vitézségének áldozott*

minden nemzet és bajos lenne népre hivatkozni, melynek saját *nemzeti védő istene* ne lett volna.

Ilyen vala őseinknél „*a magyarok istene.*“

A magyarok istene felül hallgat a hagyomány. A tudósok pedig, miként láttuk, őseinket egyisten-hívőknek tartván, úgy tekinték e kifejezést, mint a hogy az *mā* használatik, sovínista nagyítással, az „egy isten“ helyettesítőjének. De a magyar ősvallás többisten-hívésének föltételezése sem szüntet meg minden ellenmondást; mert mindig kérdés marad: egy volt-e az öreg-, a nagy istennel, avagy vele nem azonos, sőt neki egészen alárendelt kisebb isteni alak?

Barna sokat emlegetett mythologosunk nagy érvet lát abban, hogy a nép nyelve szerencsétlenséget fejez ki ezen kitétel: „az isten meglátogatta.“ A főistennek elzárkozottsága, minélfogva az emberiség sorsát közvetlenül soha sem intézi s az emberekkel, kivéven a gonoszság megtorlását (látogatását) csakis alattas istenségek közvetítésével érintkezik, — nem engedi föltételeznünk, hogy védő, óvó, pártfogoló istenségül olyat néztek volna ki maguknak, kinek látogatását annyira végzetesnek vallották.¹⁴⁴

Az is bizonyos, hogy e tekintetben is az lehetett az ős hit, a mi a többi rokon népeké, kiknek egyikénél sem a „nagy,“ az „öreg isten“ viseli a *nemzet istene* czimét, hanem *kedvenez fia* vagy *unokája*.

Igy a *vogulok*nál „*Nu.ni Tarom kisfia*“ (Numi Tarom väsi pi), másként *arany-fejedelem*, ki Taromnak legkisebbik fia s azért legkedvesebbje. Őrzi az egész vogulságot, kerülvén vogul országot. Minthogy a vad lúd röpkülését nagyon sebesnek és tartósnak hiszik vala: vad lúd képében repül köröskörül. Azért hívják ludfejedelemnek is. Lakását is *lúd-várnak* mondják. Van egy monda, mely szerint az Ob folyam volt neki fő tartózkodó helye, mert az Ob felső vidéke volt volna eredeti hazája.¹⁴⁵

A *mordvák nemzeti istene* „*Pirgine Páz*“ (a *mennydörgő isten*) volt, ki vérszerint való rokonságban volt pártfogolt népével, miután közülök házassodott.¹⁴⁶

Maga *Pirgine Páz* a nagyistenasszony unokája volt.

A *szuomiaknak* vagy *finneknek nemzeti istene* Kaleva

óriás fia: Väinämöinen vala, a Kalevala főhőse, ki e hős-költeményben a békének, rendnek és összhang után való törekvésnek, meg az önzetlen áldozatkészségnek képviselője s személyesítője.

Ezekhez fogott hasonlatos lenni az egyrészről sokat emlegetett, más részről teljesen elfeledett magyarok istene is. Őt a mondottakhoz képest az „öreg istentől” különbözönek, nálánál kisebbnek kell gondolnunk; de a ki, miként Barna mondaná: elég hatalmas volt, mint istenfi arra, hogy kedvelt népét világrendítő csatákra vezesse s az ellenség kardja és nyilai ellen megvédje.

Nevét haszon nélkül kérdezzük az őshagyományok megszegényült örökösétől: a néptől. A magyar kereszténység az ő emlegetését kirekeszteni nem tudván (vagy adatok hiányában úgy esik mondanunk, hogy meg sem kísérelte), türtelmegettetését, miből utóbb a kereszténység megszilárdulásával szabadalmi vélt előjog származott, noha a gyakorlat által öntudatlanul föntartott nevezet nem annak szólt, a kire lassankint és utóbb egyetemesen mindenki által értelmeztetett.

Pedig neve volt, s ha nem csalatkozom föl van írva az égre is. Vajjon nem a Gönczöl hordozója-e nevének?

Egy részről bizonyos, hogy a mordvák nemzeti istene „mennydörgő isten” volt, más részről a néphiedelem, miként vele később (az ősmagyar csillagos égnél) leszünk beszámolandók, úgy tudja, hogy a Nagy Gönczöl szekéren hordódik a villám, vagy hogy istennyilákkal van sorjában tele rakva. Vajjon nem volt-e egyszersmind dörgő isten a magyarok istene is; vajjon nem az ő neve vagyon-e föntartva a Gönczöl-, Dönczöl-, Dönczö-, Dönczör- és a palócz Kincsó-nevezetekben? —, ma még eldönthetőnek nem látszik.

Kálmány ismert mythologiai írónk úgy vélekedik, hogy a Dönczöl-elnevezés nemzetünk bölcsőkorából származik, nem kölcsönvett, hanem eredeti név. Dönczöl közönséges halandónál nagyobb személy volt.¹⁴⁷

A magyarok istene volt-e egyszersmind a hadak istene is? — biztosan ma már meg nem mondható. A voguloknál meg a mordvúknál külön isten áll a hadak élén.¹⁴⁸

A vogulok istene, miként láttuk, vadlúd képében röpülte körül a vogul földet. Ilyennek vehető nálunk a mondák „*turul*“-ja.

A magyarok istene ős hiedelem szerint vérrokonságban állott-e szerette népével, miként a mordvák mennydörgő istene (Pirgine Páz)? — fölösleges lenne kérdezni is, ha nem tudnók a hagyományból, hogy pogány őseink erősen tarták a Nagyboldogasszony sok gyermekével vagy unokájával az atyafiságot.

Előbb láttuk, hogy az átmeneti magyar imádság a szép, ragyogó Napot „*testvér*“-nek tiszteli, a Holdat „*asszony-nénénk*“-nek, a Csillagokat „*hugaink*“-nak, a Szelet „*süviink*“-nek, sógornak, a Vizet „*ágyikánk*“-nak, a Tüzet „*urunkbátyink*“-nak, a Földet „*nagyasszonyunk*“-nak.¹⁴⁰

Nem lehet kétséges, hogy ezen nagy és fényes rokonsághoz a magyar nem juthatott másként, mint a magyarok istenével való vérrokonsága révén.

XV. A Nagyboldogasszony családja.

A mordvaiak anya-istenasszonya. Négy fia és négy leánya. A leányoktól származott fi-unokák. A Nagyasszony lakása, tövékenysége és szeretetreméltó volta. Szülő Boldogasszony. Feledésbe ment vonások. Állatai és növényei.

„Letarolták már a rétet,“ melyen az isten-mythoszok virágait lennének szedegetendők. Alig teng még itt-ott egy-két vad hajtás. Nem így az atyafi népeknél, kiknek földén az ősiség ezeréves avarja még emberemlékezetre is megvolt, s megvan helyenként most is.

Ezúttal a mordvaiak földére esik tekintetem, hol az ősisenek még emlékezetben vannak s a pogány szokások és hiedelmek még csak most vannak átalakulóban. És mert ősvallásunk Nagyboldogasszonya e népnél még él, méltán fordulunk hozzájuk tájékoztatás végett.

A gyufa világuralma előtt szokásban volt tüzet a szomszédságból kérni kölcsön; adása szomszédok között viszonyos készség vala. A mordvák valaha szomszédaink valának, s talán a Nagyasszony szent tüze tekintetében csak a köl-

csönt adják vissza, midőn ez alkalommal tájékoztatásért hozzájuk fordulunk.

Cšám-Páz a mordvaiak őregistene, kinek első teremtménye, miként már láttuk, Šaitán. Utána Cšám-Páz leánya látott napvilágot: *Ange-Pat'ai* (Ange-Pátyáj) az anya-isten-asszony, a *Természet istenasszonya*, az élet, gyermekszülés és a föld termékenységeinek forrása, kit a mordvák úgy dicsőítének, mint örökké fiatal szüzet; erővel, szépséggel és élettel teljeset és a világ élete fentartóját. E szüziesség természeténél fogva ő tartaték a szüzek és szemérem oltalmazójának. De egyszersmind anya is vala: Istenek anyja, s mint ilyennek ótalma alatt állottak az asszonyok; az anyák és újszülöttek élete fölött ő örökdedék s végre ő visel vala gondot a házasságra is.¹⁵⁰

Ange-Pátyáj ellentéte Šaitánnak, kivel állandó háborúságban van. Ő oltalmazója minden teremtmény életének és boldogulásának mindazon „rosszak” ellen, melyek Šaitántól származnak, miben fiai, leányai és unokái vannak támogatására.

Ange-Pátyáj négy istent és négy istenasszonyt szült:

1. Niški-Páz, a legöregebb; az ég, a nap, a tűz és világosság istene. Ő nála az égben tömérdek lakóhely létezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek.

2. Szvat-Wereski-Welen Páz. Földkormányzó s az emberi nemzetségek alapítója.

3. Názárom-Páz, a tél, éj és hold istene. Ő fogadja be a maga birodalmába a megholtak lelkeit. A jó jámbor lelkeket Niški-Páz, testvéréhez küldi, a rosszakat a Šaitán hatalma alá űzi.

4. Woltszi-Páz az állatok istene, a halászok, vadászok pártfogója.

1. Niškende-Tewtär, az anyaisten-asszony legöregebbik leánya. A méhek pártfogója, a sors istenasszonya. Midőn ember születik, az anyaisten-asszony az újszülött sorsának elintézését ezen leányára bizza.

Purgine-Páz (mennydörgő isten), a mordvák nemzeti istene.

Ange-Pát'ái gyerme-
kei és unokái:

2. Norrowa-Aparucsi, az anya isten-	} Másztir-Páz
==a földnek
istene.
asszony második leánya, a földmivelésnek
istenasszonya. Ennek fia:	
3. Pakszü Pat'ai, a szántóföldek,
rétek és veteményes kertek oltalmazója.	} Wed-Páz=
vizi isten.
Az ő fia:	
4. Werjä-Pat'ai, az erdők, ligetek,
fák istenasszonya. Fia:	} Warma-Páz, a
szél és lovogó
istene. ¹⁵¹

Ez mordva felfogás szerint az istenek családfája, melyet azonban a magunkénak a hagyomány javasló biztatása nélkül nem vallhatunk.

Már előbb vitattuk, hogy az anyaistenasszonynak megfelelő Nagyboldogasszony székébe Máriát ülteté a magyar kereszténység;¹⁵² de a nép asszonyai még ma is *Szent Annától* várják azt, a mit ősanyáink a Nagyboldogasszonytól szoktak volt kérni.

És a hagyomány is sokban igazolja ezt. Érdekes tudnunk, hogy őseink milyen képét rajzolták maguknak, milyennek képzelék a *Természet nagyasszonyát*. kiben egyesítve látták, tudták mindazt, a mi csak a női tökélyhez tartozik.

„A mennybeli lakásán Ange-Pátyáj fiatal és szép. Midőn a földön jár, leginkább erős mivolta mutatkozik. Itt olyan ő, mint a vas. Midőn jár, inog alatta a föld, s ha kőre lép, ott marad a lába nyoma. Néha látni is őt a földön, hol nagyszerű aranyfarkú madár alakjában, mely arany-orrával a mezőkön és réteken magvakat hinteget, hol hófejér galamb képében, mely a magasságból virágot hint alá a *méheknek*, hogy mézet gyűjthessenek, és szemeket az ő *kedves tyúkjai* számára. Sokszor csak az árnyékát látják az emberek ennek a jóakarató istenasszonynak, mikor a szántóföldeket látogatja. Nyáron át világos nappal lehet látni déltájban a mezőn egy finom lebernyegfélét a földeken nagy sebességgel átvonulni, a nap mellett pedig alig lehet észrevenni némi kis vékony fellegecskét. Ez az Ange-Pátyáj árnyéka. Ilyenkor az istenasszony megy láthatatlanul a földeken át, kedves állataiban és növényeiben gyönyörködve, a földet pedig megtermékenyítve. Minden csecsemőnek kirendelve a maga

őrszellemét (Ange-őzaisz), maga Ange-Pátyáj is gyakran faluról-falura megy az apró alvó gyermekekhez s nyájas-kodik velök. Midőn tehát az alvó csecsemő álmában mosolyog, tudni való, hogy az istenasszony czirogatja.¹⁵³

A kereszténységben az ős nagyasszonynak ezen legendái jobbára épen úgy feledésbe mentek, mint a többi ural-aljai népnél ráhatás következtében módosultak és más alakot öltöttek, főleg származás tekintetében. Sokat mondó azonban azon körülmény, hogy az ezeréves kereszténység dacára felismerhetőbb az ős nagyasszony alakja és családja a mi hagyományunk világításánál, mint a számánizmusban megmaradt atyafi-népek egynémelyikének vallási hiedelméből.¹⁵⁴

A *mordvaiak* felfogása szerint Ange-Pátyáj: *mind a mennyben, mind a földön él*. Fenn a felhők mögött van *az ő háztartása*, telied s teli a még születendő emberek lelkeivel és gabnanemű növényekkel, melyekkel tápláltatnak mind a házi, mind a vadállatok. Emé lakóhelyéről árasztja a földre az éltető erőt, hol reggeli harmat, hol eső és hó, hol északi fény képében.

Tudott még erről emberemlékezetre is a hagyomány, én legalább arra értelmezem „az ősmagyar csillagos ég”-en még ismert „*Boldog-asszony*” csillagát, a *Tündéraszony palotáját*, s az ő *tűrszekerére* leszek értelmezendő a *Kis-Gönczöl-Szeke*-et.¹⁵⁵

Az istenszülő „leszállván a földre behat a *Föld-isten* (Masztir-Páz) lakására is és a földnek termékenységi erőt ajándékoz.”¹⁵⁶

A *Földunyáról* már volt szó és mivel még a következőkben is leszen, azért az ide vonatkozó hagyományra elegendőnek látszik a figyelmet csupán fölhivnunk.

„A földre, úgymond folytatólag *Barna*, Ange-Pátyáj a szolgálóit küldi, de a gyermekszüléseknél láthatatlanul maga is jelen van.”¹⁵⁷

Erre nézve már ismerjük a néphagyományt, mely a nagyasszonyt e czimen *Szülő-boldog-asszony*-nak szereti mondani.

Megjegyeztetik Ange-Pátyájról, hogy gondjaihoz tartozik az is: serények-e a nők? s különösen nagy gondja van arra, hogyan fonjanak. Ő maga is fonó. Menny-égben egy

ezüst-hegy hátán aranyguzsajon fonja a fonalát. A mezőkön ősszel látható fonalak az istenasszony fonása.

E tekintetben a szóbeli hagyományt a vele egyenlő értékű *összokással* helyettesítve, méltán hivatkozhatunk népünk asszonyainak fonási buzgalmára, a költők által megénekelte „fonók”-ra, a keddi fonás tilalmára. A *palócoknál* különösen erény-számba jön a fonási ügyesség.

Természetes azonban, hogy a kereszténységben a Nagyboldogasszony sokat veszített hatalmában, szeretetreméltóságában s bizodalomban. Szent Annát a keresztény legenda oly viszonyok között szerepelteti, melyeket a népnek sok tekintetben bajos vala az ősmhythosz nagy asszonyával meg egyeztetni. Ezért van aztán, hogy az istenasszonynak sok vonása feledésbe ment, másokra ruházta és cultusának más része a rávonatkozás jelentőségét veszítette el.

A szegedi néphit szerint: a tyukot Szent-Péter vitte fel az égre, hol csirkéket költött s Krisztus urunktól való szabadon bocsájtása óta kapar, legel az égen (Fiasztyuk).¹⁵⁸ Pedig a tyukok Ange-Pátyájnak voltak kedves állatai termékenységek miatt. Tyukot és tojást szoktak volt neki áldozni, miként látni fogjuk. Feledésbe ment, hogy a mai husvéti piros tojás használata régibb a magyar kereszténységnél, a mennyiben Ange-Pátyájnak nyári ünnepén szoktak a mordvák tiszteletére tyuktojást festeni fokhagymával, úgy hogy barna-sárga színt kapnak. Ezeket ők — miként Bar-nánk tudja — elteszik, tűzvészkor a lángok közé dobják oltás és a lángok megfordítása végett, erdőn a fába teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön s a csibéket is azokkal etetik, könyörögvén Ange-Pátyájhoz, hogy majd megnőve, annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kis korban meghaltak, maga eszik. Midőn a nyájban és a házi állatok s különösen a juhok közt marhavész pusztít, össze-törlik és az istállókban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyáját pedig a tojás hajával és foghagymával füstölik.

Elenyészett az ősmonda, melyet a mordvák még regélnek: miért szereti Ange-Pátyáj a *tyukot* és átkozta meg a *kakukot*?

„Világ kezdetén meghagyá Ange-Pátyáj minden nőnek és szaporító állatnak, hogy mindennap szüljenek. Ebbe azonban nem egyezének bele, azt mondván, hogy az nagyon terhes és kínos volna; csak a tyuk egyezék bele az istenasszony akaratába s ezáltal az istenasszony legkedvesebb állatjává lőn. A tyukon kívül csak még egy madár egyezék bele az istenasszony kívánságába, és közel járt hozzá, hogy ő is választottja legyen az istenasszonynak, de utóbb beleuna a mindennapi szülés fájdalmaiba. Ez a kakuk volt, melyet Ange-Pátyáj szintén házi állatnak szánt vala. Most tehát megharaguvék a kakukra, kiüzé az emberi lakhelyekről az erdőre, s még csak azt sem engedé meg neki, hogy ezentúl saját fészket rakhasson magának, hanem meghagyá neki, hogy ennekutánna másnak a fészkébe tojjék. Igérete megszegésének emlékezetére Ange-Pátyáj a kakukot himlőhelyessé s a tojásait is tarkává tévé. Ez időtől fogva kakukkol bánatában a kakuk az erdőben, siratván az emberi lakásokat, a hol olyan jó dolga volt.”¹⁵⁰

Nagyon szórványos adataink vannak rá, hogy a magyar Nagyasszonynak épí úgy, mint a mordva Ange-Pátyájnak a növények között a *köles*, *len*, *fokhagyma* és *vereshagyma* fogtak legkedvesebbek lenni, valamint az emlős állatok között a *juhok* és *sertések*.

Kevés hagyományos maradvány örökíti a Nagyboldogasszony- egykori nagy tisztességét; de gyermekeiről majdnem még kevesebb az, mit fölmutathatunk.

XVI. A Nagyasszony gyermekeinek hagyományai.

A mordva Ange-Pátyáj. Kedvencze. A Nap a vogul hagyományban. Etymológiája. A had (család) istene. Az éjjel istene. A vadászat, halászat istene.

I. A mordva ősi világnézet szerint az Anya-istenasszonynak legöregebb fia „Niški Páz” = *Napisten*, az ég, a nap, a tűz és világosság istene volt, egyszersmind a méheknek is legfőbb védelmezője. Nála az égben tömérdek lakóhely

van, melyekben a jó emberek lelkei élnek s mint a méhek úgy környezik Niški-Pázt.

Az Anya-istenasszony maga szokott a földekről lent szedni s ebből aztán ezüst guzsalyáról fonalat fon „áldott újjával” a maga gyermekeinek. Minden fejér juhna a gyapjából kitép egy szálát, s az így gyűjtött fonalat megfonja, a fonalat megfesti *azég kékjében, a nap biborában, a hold és hajnal aranyárga színében* s mordva szokás szerint az istenek ingeibe szegélyeket és váll-czifrázatokat himez. De talán egyiknek sem szebbet, mint elsőszülöttének. A „szivárvány” a Napisten (Niški Páz) *inge szegélye*, melyet neki Ange-Pátyáj, az édes anyja varrt.

Vajjon vagy-e ennek nyoma a magyar hagyományban? De lássuk előbb a *vogul hagyomány* hozzászólását.

Egy vogul imádságban a nap anyja „hét istenszülő anyasszony”-nak mondatik, kitől kapott ruháját és övét veszi magára, midőn útjára indul, melyet nyerges lóháton teszen meg. Anyja öltözteti és felesége simogatja fürteit. Anyja *hét istenszülő*-nek mondatik; de tudnunk kell, hogy vogul beszédmod szerint *hét* anyi mint „sok,” tehát hétnél több is érthető alatta.¹⁶⁰

Itt anyjának Kaltës, vagyis a hajnal mondatik, ki néhol úgy fordul elő, mint testvére, s itt a vogul néphagyomány valószínűleg eltért az eredeti felfogástól és Kaltës-t „Kälteš”-szel zavarta össze.

Kälteš az istenek anyja, így Sarnuater-nek, a vogulok *nemzeti istenének* is egyik Kälteš (nőóriás) vala az édes anyja.¹⁶¹ Mert többen voltak az óriás nők.

Különben mondánk a hajnalt a nap nem valóságos, hanem csak nevelő anyjának érti. Ő öltözteti s a magyar mese is azt tartja, hogy tehetetlenné vált a Nap, midőn a királyfi a Hajnalt fához kötötte.

Magyar hagyományainkra térve, a mythoszi morzsálékok összeszedegetését mindjárt a „nap”-szón kezdetjük. „Ki sejtette volna, kérdjük Vikár Bélával, hogy ebben a rövidke szóban egy mythoszi felfogás lappang? A nap-szóval eddig sehogyse voltunk tisztában. Csak azt tudtuk, hogy a régi magyar nyelvben így hangzott (tájszólásilag ma is így

hangzik) *náp*; de nem bírtuk kimutatni biztos rokonságát a finn-ugor nyelvekből, még kevésbbé sejtettük, hogy mi volt az eredeti jelentése. Munkácsi mind a kettőnek rájött a nyitjára. Kimutatja, hogy ez a szó eredetileg összetétel és annyit jelent: „*nő fia*”. Ugyanis a vogulban az asszony, különösen előkelő asszony neve: *náj* kicsinyítő alakban: *näl* a magyar *fi*-szó pedig vogulúl: *pi*. Ebből a két szóból: *näl* vagy *náj* és *pi* van a magyar *náp* (eredetileg nálpai vagy nájpai) összealkotva. Ezt az etymológiát és egyszersmind ennek igen nagy jelentőségét is azonnal megértjük, ha tudjuk, hogy a vogul mythológiában a napnak legközönségesebb jelzője: *asszonyfia*, vagy vogul gyöngédséggel szólva: *fiucska*.¹⁰²

Én a nap-szóból még az anyja nevét is kiolvashatónak tartom, miután a semmit sem mondó: *asszony fia* az előkelőség föltüntetésével így látszik módosítandónak: „*a nagy asszony fia*”

A magyar hagyomány is tudhatta még ezelőtt valamikor, hogy a nagyasszony fon, sző a maga isteni gyermekeinek. Lugossy Józsefnek még megtudták mutatni a „*Boldog-asszony motollája*” nevű csillagot és ha tudjuk, hogy a palócok „*Bába bukrü*”-nak nevezik köztudomásulag a *szívárványt*, — azon kívül, hogy az istenek egyik jelentős nevével jövünk ismeretségbe a „*Bába*” szóban, egyszersmind nálunk is fentartottnak kell mondanunk a közös ősvallás azon állítását: hogy a szívárvány a napisten ingén édes anyjának varrata, áldott keze munkája.

A népmesék is emlegetik a Napanyát, csak hogy ezek nem örökké fiatalnak, erővel, szépséggel, étellel teljesnek, hanem vörös arcú öreg asszonynak mondják. Oda a tündér-birodalma, nem hiába, hogy megöregedett! Fiának azonban még mindig nagy a becsületje a nép előtt. A munkások déli pihenéskor mindig a napnak fordulnak arcukkal.¹⁰³

II. A mordvaik Nagyasszonyának második istenszüllötte az emberek hadának (családjának) ura, békében és háborúságban való gyámolítója vala. Inkább békeszeretőnek, mint vérontást kedvelő *Mursnak* tekintendő és ha eleinknek is annyira kedvök tellett a pártoskodásban, méltán helyén volt, hogy mindjárt a Napisten, „a minden jónak teremő apja”

után foglaljon helyet. Kérdés: nem inkább a nyugalomnak volt-e istene, mint a háborúnak?

Még többet mond, hogy a hét szent napja: a *péntek* neki, *Páz-Velen-Páz*-nak volt szentelve.

A magyar hadistennek legalább olyan tisztessége, mint volt a kétszer *Páz* (nagy-isten) mordva *Velen*-nek, méltán föltételezhető. Hogy most már a hagyományban emlékeztének se hire, se hamva, azon ninesen mit csodálkoznunk, ha a *hadak istene* ezzel azonosítandó, hogy: *nemzetségek istene*. Ezen értelemben véli Barnánk, hogy a „*hadak útja*“ csillagnév őspogánykori töredék, mely nem annyira „*hadseregek*,” mint a magyarral rokon népek, *nemzetségek* szétoszlásának őrizi az emlékeztétét, vagyis a „*hadak istene*“ *nemzetségek istenét*, a „*hadak útja*“ pedig a *nemzetségek útját* jelentette.¹⁰⁴

A *had*-szó a régi magyar nyelvben s a palócz szó-járásban, miként a szives olvasó tudja, mindig *nemzetséget* jelent.¹⁰⁵

A mordva *Velen-Páz* ma, mint a *falu istene* tiszteltetik, és talán hadisten nem volt más azelőtt sem, mint falu-védelmező.

A kereszténység a községet az egyház védő-szentének oltalma alá helyezte és ünnepén *vásárnapot* engedett. Vajjon a *bücsük* (egyházi védő szentnek ünnepe) falun azon értelemben, a hogy a népnél mutatkozik, nem a hadisten ünnepének keresztény kiadása-e kezdettől fogva? — nem vagyunk hivatottak eldönteni.

III. Következik, hogy *Názárom Páz*-nak, a tél, éj és hold istenének magyar hagyományait keressük. Arra már nem igen fogunk találni adatot, hogy ő fogadja birodalmába a megholtak lelkeit és a jó jámbor lelkeket *Niski-Páz* testvéréhez küldi, a rosszakat a Šaitán hatalma alá űzi. A halál birodalmának kapukulesát a kereszténység nem hagyhatta a pogány isten kezében.

A finn mythologia olyképen személyesíti a *Telet*, hogy testvéréül a *Hideget* vallja. Ezeket azonban, miután szüleiket ismerjük, nem tarthatjuk a Hold családjához tartozónak.

Az *Éjt* a magyar mese az *Éjfé*l-ben személyesíti; de családjáról nem ad számot.

A *Hold anyját* azonban ismerik meséink s habár őt őregnek és indulatosnak regélik is, de egyszersmind jóindulatúnak, mi elegendő arra, hogy benne a Nagyasszony ezerév előtt való tündérszép vonásaiból a legszebbikre: *jóságára* ráismerjünk.

IV. *Voltszi-Páz*-nak, a vadászok, halászok pártfogójának magyar hagyományai lennének itt sorosak a Nagyboldogasszony érdekében, miután benne negyedik isteni fiáról van szó. De nevére és egyéniségének jellemzésére úgy látszik, keveset számithatunk a hagyományra.

Még meséink sem emlegetik a vadászok erdei istenét, ki a finneknél *Tápió*-néven családjával együtt olyan nagy tiszteletnek örvendett, a halászok meg nem pártfogoló, hanem ellenséges lényekről beszélnek, *Kálmány* szerint:¹⁰⁰ *Holt ember, meredt testű vízi lány, fekete gyermek, veres sipkás*, kikkel e helyütt már azért sem boldogúlhatunk, mert vízi szellemeknek kell tartanunk őket.

Különben talán a Nagyasszony negyedik isten-fia inkább az állatok ura volt s mert vadászok és halászok csak engedélyével pusztithaták birodalma népségét, lett *fentartó istenséggé*.

A hagyomány, legalább a mennyire előttem ismeretes, nem tud róla semmit.

XVII. A Nagyasszony leány-gyermekei és unokái.

A négy Boldogasszony elseje. A gyermekvédő. A magyarok istene. Kard-tisztelet. A földanya és fia. A harmadiknak vélt nyomai. A „Szélanya.”

V. *Niskende-Tewtär*, legidősebb leánya Ange-Pátyájnak. Midőn ember születik, az újszülött védelmét és sorsa intézését az Anya-istenasszony ezen leányára bizza, hogy sorsát intézze, ki aztán egy őrző tündért rendel melléje, az Ange-Ózaiszok közül.

A kereszténységben hagyományaink szerint a közérzet a Nagyasszony e leányát a *boldogságos szűz Mária*-val helyettesíté.

Nagyboldogasszonyunk is, mint Ange-Pátyáj, csak addig van a gyermekágyas körül, míg meg nem történik a

szülés, ezért viseli, miként láttuk a „szülő boldogasszony“ szép címét; de mint az asszonyok pártfogója, gondoskodik tovább is az újszülöttről s az által, hogy a szőregi néphit szerint két angyalt küld oda, egyiket hogy az anyját őrizze, másikat hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.¹⁶⁷

Hagyományaink Nagyboldogasszonya tehát azonkép bizza leányára, a boldogasszonyra a gyermekszülő anyát és magzatát, mint a mordva Ange-Pátyáj.

A nagyasszony kívánságához képest főleg a gyermek megőrzésében és fölvidámitásában foglalatos ősvallásunk ezen boldogasszonya. Miként láttuk, e végre két angyal van mellé rendelve a Nagyboldogasszonytól. Az egyik angyal, miként *Kálmány* a hagyományból tudja, a kis gyermeké, s kötelessége a gyermeket őrizni, hogy a *Rosszak* ne bántsák s vele játszani, mit arról lehet megtudni, hogy a gyermek nevet. Ha *álmában nevet* a gyermek, közönségesen azt mondják, hogy *az angyalával játszik*. Ilyenkor a gyermeket nem szabad bántani, háborgatni. Mondják azt is: *az angyalát látja*. Ha a gyermek nem alszik s *ujjára nézve nevet*, akkor is: az angyala mulat vele, de már ekkor nem csak azt mondják, hogy az angyalával játszik, hanem hogy *az arany almával játszik*, vagy: a *kis Jézus arany almájával játszik*. (Szőreg, Ó-Szent-Iván.)¹⁶⁸

Mintha csak a mordva mythologia e helyét olvasnók: „Ha a gyermek nevet álmában, az istenasszony, Ange-Pátyáj czirogatja.“

Hol a lényegtelenekben oly nagy az egyezés, a lényeg tekintetében sem igen lehetett eltérés.

Niškende-Tewtär, a magyar Boldogasszony cultusa tehát még most is megvan s miként alább tapasztaljuk, majdnem teljes épségében. Ezen Boldogasszonyt nevezetben mi különböztette meg a többi boldogasszonyoktól, nem lehet tudni. Lehet, hogy őt is *Szülő Boldogasszony* néven ismerte a pogány előkor, miként anyját a Nagyboldogasszonyt.

Ha a párhuzam teljes a mordva és magyar mythologia között, ezen Boldogasszonynak fogott fia lenni „a magyarok istene,“ miután a mordvaiaknál is Niškende-Tewtär-nek volt vála a fia „*Purgine-Páz*,“ a menydörgő isten.

A magyarok istenének hagyományairól már volt szó.¹⁶⁹ Itt hozzáadólág úgy kívánunk még megemlékezni róla, mint a *háború istenéről*, ellentétben a *hadak* (nemzetségek) *békés istenével*.

Nem ismerjük eleink csatakiáltását, mely bizonyosan az ő nevének segítségül való hívása volt, de a dolog természetéből következik, hogy a válságok idején tőle kértek és vártak segítséget mindenek fölött. Ilyen szelleműek közmondásaink: „Él még a *magyarok istene!*“ („Jaj annak, a ki föltámad ellene!“) „Megemlegeted a *magyarok istenét.*“ „Nem rövidült még meg a *magyarok istenének keze.*“ „Él még a *régi isten!*“

Annyi hit, bizodalom és önértzet vagyon ezekben kifejezve, a mennyivel egy hadakozó nép csak győzelemre vezető istene iránt yeiseltethetett.

Őt illette tehát a *kard tisztelete*, a fegyver- s nevezetesen *nyíl cultus*, melyek azonban a tárgyalás anyagául csak később lesznek előveendők s itt csupán fölemlitenünk van helyén.

VI. Narrova-Aparucsi az anyaistenasszony második leánya, a földmivelés istenasszonya. Melyik Boldog-asszonynak tiszteltetett őseinknél? — a hagyományból nem tapasztalható ki, mivel a keresztény Mária-cultus úgy látszik, hogy magába olvasztotta az ősvallás minden boldogasszonyainak tiszteletét. Ha számba vesszük, hogy a földmivelés istenasszonya volt, méltán gyanakodhatunk, hogy a magyar kereszténység az ősmýthosz ezen boldogasszonyának emlékezetét vette át a „*sarlós-boldogasszony*“ ünnepnek magyar és az ünnep tárgyával: Mária látogatása, semmi vonatkozásban nem álló elnevezésével.

Nem lehetetlen, hogy a nép legalsó rétegében és a mese birodalmában ezen boldogasszony a maga nevéen is emlegettetik még, illetőleg hogy nem más, mint a mesében sokszor előkerülőkőző „Földanya.“

Tudjuk immár, hogy a mordváknaál a nagyasszony ezen leányának a fia: *Mastir-Páz*, „a föld istene“ vala. Őt nem, de anyját gyakran emlegeti a népmese. Ennek panasolja el baját még ma is a felpogány votják.¹⁷⁰

Ange-Pátyájról tudjuk, hogy leszállván a földre, behatol *Mastir-Páz lakására* is és a földnek termékenységi erőt ajándékoz; de ezen nézet föntartását a hagyománytól nem várhatjuk.

VII. Pakszä-Pátyáj vala a mordva nagy-istenasszony harmadik leánya, a veteményes kertek oltalmazója. Mintha ezen magyar Boldogasszonynak a keresztény „*Gyümölcsoltó Boldogasszony*“-ban maradt volna fön némi emlékezete.

Fia *Wed-Páz* vizi isten. *Wed-Mastir-Páz* „eső isten“ előfordúl a népies mondákban mint „viz-anyá“ is.

A mesék regélnek „erdő-zöldítő és mező-virágoztató királykisasszonyról.“

VIII. Werjä-Pátyáj negyedik leánya, a mordva anya-istenasszonya, az erdők, ligetek, fák istenasszonya. Mint az ősmagyar Boldogasszonyok egyike, egészen feledésbe ment, mint *Warma Páz*-nak, a szél és levegő istenének anyja azonban, sajátlag mint „*Szélanya*“ a mesék országában még mindig él.

XVIII. A magyar Olympus.

Volt-e magyar Olympus? A finn Ég. Numi Tarom lakása. A nap háza a magyar mesében. Az ég ország-útja. Tündérek és hadak útja. A finn mennyországba való jutás egymásutánja. A Gönczölök. A mesében „az igazak szigetének“ leírása.

A Nagyboldogasszony családjának gyér adataiból is kitetszik, hogy megbecsült isteneink és Boldogasszonyaink jobbára a *földön* honoltak vagy a *föld alatt*. Még a *föld fölött* való istenek is, mint *Nap*-, *Hold*-, *Szél*- és *Esőisten*, a földhöz valának kötve a hivatás és működés egyik vagy másik czimén. Csak az *öreg isten*-nek volt meg mindenek fölött álló fönségénél fogva azon tiszteletben tartott előjoga, hogy a fellegek mögé visszavonuljon és mindentlátó néző helyéről tekintse a világ folyását.

Faji mythológiánknak ezen jelensége azon kérdést koezkáztatja velem: vajjon volt-e „*magyar Olympus*?“ Vajjon a rokon mythoszok gondoskodtak-e róla, hogy az ég öregjének tágas birodalma, kényelmes udvartartása legyen; tud-

nak-e róla, hogy ott néhanapján ünnepségek, zajos összejövetelek tartattak, vagy oly sivár magányosság volt a túl komoly öreg mellett az ég, a milyennek a földről látszik?

A finn Kalevala, az egyetlen fönmaradt faji éposz, nem tartat a félelmes Mennydörgővel égi zsinatot, miként ezt Homér teszi vala. Ezen hiány azonban nem lenne egyenlő azon tagadással, hogy a mythológiánkban az *istenek Olympusa* a főistennek mogorva elzárkozottságánál fogva meg nem engedhető. Több adat bizonyítja, hogy fajunk hitében megvolt az *istenek mennyországa* és hogy ennek hazájává a magas eget tette volt.

Hogy milyennek képzelék és hívék őseink az ő isteneiknek hazáját, azt haszon nélkül kérdezzük hagyományainktól; az őshitnek azonban e részben is megtaláljuk még némi foszlányát a velünk atyafi-népeknél.

Ha a finnek Kalevalája a szomszédos éjszak hitregéje által nincsen megvesztegetve, akkor velök együtt őseink is hívék, hogy a finn-ugor istenek Olympusa a felső égen volt, a kéklő égbolton felül. A kéklő égbolt szilárd alkotmány, mert vasmunka volt, Ilmarinen kovácsnak, „ki az eget kovácsolta, tarka boltját reá rakta, Kalapácsa nyoma nélkül, Fogójának jele nélkül,¹⁷¹ — remeke vala. Ennek a szilárd szerkezetnek erős tartói a földben gyökereztek.¹⁷²

A mythosz azonban ezzel csupán azon hiedelméről teszen hitvallást, hogy az istenek országa a maga alkotmányai-val és természeti járulékaival nem lebegő minéműség, hanem alapokon álló szilárd talaj.

Numi Tárom égi birodalma a vogul énekekből ítélve, miként már láttuk is, a vogulok földével hasonlatos a faluk, erdők, vadászó és halászó helyek változatában.¹⁷³ Numi Tárom nagy belsősége és birtoka után egy végtében a Nap házát, a Hold udvartartását sejtetik a vogul hagyományok.

A nap házának olyan, a milyen leírását írásban is birjuk. „Szent háza az égen nagy kiterjedésű, sok lakású, sok asztalainak lába is arany-ezüst, ládái is arany-fedelűek.“¹⁷⁴

A kik leírásból ismerik a vogul földet, ismerik, csak aranyos kiadásban kell venni, az istenek mennyországát is.

Mennyire derültebb- és verőfényesebbnek kellett lenni az ősmagyar Olympusnak!

A Napnak a vára finn felfogás szerint sem a földön van, s ha a Nap, mint egyik isten hajléka után tájékozódunk az istenek hazája körül, láthatjuk az alapeszme azonossága mellett a vogul és magyar éghajlat és lelkület között való különbséget.

A magyar mese mondja:

Megtetszett *Hajnal*-nak, a Nap legszebb, legkedvesebb leányának a királyfi; maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörűséges szép tartományokon keresztül. Először levitte a *rézerdőbe*. Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüst-erdőbe*. Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél-szebb nótákat s az ezüst fák háromszor egymás után meghajoltak *Hajnal* előtt. Ezüst-erdőből az *arany-erdőbe* vitte. Csengett az is az arany-madarak énekétől s *Hajnal* előtt a fák háromszor egymás után szépen meghajoltak. Ennek az arany-erdőnek a közepén van a *Hajnal* kertje, ennek a kertnek a közepén van *Hajnal gyémánt palotája* s a hogy megérkezett *Hajnal*, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett *Hajnal*, leszállott a levegő égből *bíboros fellegekocsi*, bíboros fellegekocsiban volt arany-lóca, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mig nem fölértek a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott *Hajnal* egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, most már mehetsz, megtalálod¹⁷⁵ stb.

Majdnem gyanakszik az ember, hogy a mese ezen élénk leírásában nem is a nemzeti genius beszél hozzánk és ha igen, sajnálja, hogy az egész isten-hazát meg nem ismerteti vele.

Gondot ad: hogy a csillagoktól kérdezősködjünk-e az ősmagyar istenek *Olympusa* felül; vagy a földi emberektől? Azok a helyhez esnek közelebb, ezeknél, ha még ki nem száradt, a hagyomány forrása ajánlkozik.

Kérdezzük ki elsőben a *szomszédokat*: a csillagos eget, s csak azután vallassuk ki a földet, a földi hagyományt. A mint e kettő vallja, olyan lehetett hozzávetőleg az ősmagyar mennyország, melyen pogány eleink annyi ragaszkodással és talán annyi költészettel csüggték volt.

Nyoma van annak a csillagokban is, hogy volt és *az ég volt a magyar istenek Olympusa*.

Ismerjük még istenek e honja „*ország-útját*.” A tudósok s a hittérítő barátok után a nép „*téj-út*”-nak nevezi; de nevezte, sőt ma is: „*tündér-út*”-nak, „*fejér-köz*”-nek, „*fejér-árok*”-nak. A csallóköziek tudják talán még ma is, hogy: a téjúton éjjel tündérek járnak; az ő *országutjok* az, melyen az egész világ körül járnak.

Talán még most is folytatják az énekes játékot: Tündérek érkezének, *fejér közön jövének*. Hozzánk beszállának, szép leányt keresnek. Térülj, fordulj, bújj, bújj! Meg ne kerüljenek!

Nyomon vagyunk tehát az istenek háza felé. Az ősök szellemei is ezen az úton, a „*hadak útján*” jöttek végig, midőn az eget elhagyva szorongatott véreiknek a földre segítséget hoztak.

Csakhogy merre haladjunk: jobbra-e vagy balra? Ezen országútról hol térjünk le; az *Isten „kerek udvar-“*a ezen „*barázdájá*”-nak mely részén keressük a kaput?

E kérdésre megfelel a Kalevala, melyben a gyógyító írnek lehozására vállalkozó méhnek ilyen utasítás adatik:

„Könnyű neked oda menned, gyönyörűség ott röpkedned. A nap alatt, a Hold fölött, égen levő csillagok közt: Első napon fogsz röpködni *Kutamoinen* halántjára, másodikon tova szállasz vállára az *Otává*-nak, harmadikon emelkedel a Hetevény derekára. Onnan csak kis útdarabot kell aztán még meghaladnod a szent isten hajlokáig, boldogságos ő lakáig.” A méhecske fölröppene, döngicsélve megerede, piczi szárnyát rezegetti, útját az ég felé veszi. Tarta a Hold udvarának. a Nap fényes tányérának. Száll vala a Gönczöl vállán. Hetevénynek a a derekán. Száll Teremtő kamrájába, Mindenható tárházába.¹⁷⁶

Tehát a Gönczöl táján vala ős hiedelem szerint az ég kapuja, a *magyar Olympus bejárata*, melynél kapusnak Szent Pétert tudja a nép, hanem az ősvallásban bizonyosan más fogott e tisztségben eljárni.

A két Gönczöl-szekér közül az egyiket már „a magyarok istene szekerének” vallottuk. A másikat a Nagyboldogasszony részére leszünk később lefoglalandók.

A magyar Olympus azonban ma már nem csupán, hogy elhagyatott, hanem végképen elpusztultnak is mondható. A következőkben s különösen „a magyar csillagos ég” cím alatt leszünk az olvasót arra figyelmeztetendők, hogy az ősmagyar csillagos eget s benne a *magyar Olympust elveszítettük* és szép Boldogasszonyaink s a magyar istenek égi várát már csak a *Sánta Kata*, a *Koldus*, a *Halász*, a *Csigány* stb. után ismeri fogyatékosan a nép.

Isteneink nagy családját (a Napot, Holdat némileg kivételbe tehetjük) a keresztény vallás száműzé az égről, emlékeiket megdönté az idő.

A képzelődés szülte isteneknek atyjok: az idő elpusztítója is.

Azon kérdésre: *van-e a hagyományban nyoma az ősmagyar mennyországnak?* — a feleletben akadozók vagyunk. Bajos lenne *nem* et mondani, az *igen* még nehezebb a szép keresztény mennyország közel ezeréves hirdetése és hódítása mellett.

Még talán legközelebb áll az istenek országához az igazak szigetének mesebeli leírása.

„ Először is ért a *réz-erdőbe*, a hol csupa réz-madarak énekeltek; onnét az *ezüst-erdőbe*. Ott meg ezüst-fejű madárcák énekeltek szép, vidám nótákat. Ezüst-erdőből ért az *arany-erdőbe*. Ottan arany-madarak énekeltek olyan szép nótákat, hogy a herczegnek a szive felvidúlt belé. Ment tovább, és ért a *selyem rét-re*, a hol arany-kaszával vágta a fűvet, arany-villákkal és gereblyékkel gyűjtötték a puha selyem szénát. Selyem-rétről ért a *virág-erdőbe*, hol arany-méhek döngicséltek a legszebb virágokon. Ennek a virágerdőnek közepén állott az *igazak királyának* a palotája. *Hétszínű szivárvány* volt ennek a palotának a bolthajtása s annyi ablak rajta, a

hány nap az esztendőben. S ím elébe jöttek a világvándora herczegnek az igazak, szépen karonfogták s úgy vezették fel a palotába. Ottan balzsamos fürdőben megfürdették, arany-törülkövel megtörölték, arany-haját szépen megfésülték, adtak reá biboros bársony-köntöst: úgy vezették a király — — — királyné színe elé.¹⁷⁷

A mese, a miben szintén ős vonások látszanak, nem csinál nagy dolgot a mennyországba való menetelből. Ha egy táltos ló van kéznél, nem nagy munka megjárni a mennyországot gyermek elbeszélései szerint.

Térjünk mi is a földre vissza számbavenni a mennyire tudjuk, a *kis istenek*-et is.

Talán azonban mielőtt ebbe belemennénk, nem ártana, ha futólag legalább, számba vennők az öreg Herodotosznak, a történetírás atyjának feljegyzését a *szkithák isteneiről*.

Hagyományunk fogyatékos és a faj nemzeti szivósságára vall, hogy csak ennyivel is rendelkezhetünk. A rokon népek útján sem juthatunk többé tiszta, meg nem zavarodott kútfőhöz.

Nem lehet érdek nélkül való tehát; de vitatása is nehéz dolog, hogy mi volt közel háromezer év előtt vallási meggyőződése a népcsaládnak, melynek minket tagjául vall a történelem.

XIX. Herodotosz a szkithák isteneiről.

Herodotosz a szkithák tűz, ég, föld, nap isteneiről. Az égi Venusról. Tengerről. Herodotosz e helye Nagy Géza tudósuink világításában.

Nem valami sok, a mit *Herodotosz*, a „történetírás atyja,” a szkithák isteneiről mond; de arra azért mégis méltónak látszik, hogy néhány sorát jegyzékbe vegyük s azt vitassuk a szkithákról szólván, hogy ezek isteneiben az ős magyar vallás isteneinek is első, mert legrégibb hiteles bizonyágát birjuk.

A legrégibb történetíró ennyit mond: „..... Csupán ezen isteneket szokták engesztelni: *Hestia*-t (Vestát) kiváltképen, azután *Zeus*-t (Jupitert) és a *Föld*-et, hívén, hogy a

Föld Jupiternek a felesége. Ezek után *Apolló*-t, az *égi Vénus*-t (Afrodité Urániá-t), *Hercules*-t és *Mars*-ot (Ares-t). Ezeket az összes szkithák tisztelik. A királyi szkithák pedig *Poseidon*-nak (Neptunus-nak) is áldoznak. Szkitha nyelven Hestiának *Tábiti* a neve; Zeusnak az én véleményem szerint igen helyesen *Papāos*; a Földnek *Apiá*, Apollónak *Ōtosyr*; az égi Vénusnak *Artimpasa* (vagy Argimpasa); Poseidonnak pedig *Thagimasadas*.¹⁷⁸

Herodotosz korában tehát már nemzeti családunkban leginkább tiszteltetett „a tűz,” azután pedig „az ég,” „a föld,” „a nap,” „az égi szeretet istenasszonya,” a Herkulesselel személyesített „nemzetségi űs” és „a hadak istene.”

A szkithák vallásában ehhez képest szakasztott azon istenekkel találkozunk, a kikek eddigelé a magyar űs vallás isteneinek vitattunk. Némely nehézségek elűl azonban ki nem térhetünk: így, hogy ugyancsak Herodotosznál *Hestia* (Vesta) mondatik a *szkithák királynéjának* és az istenek nevének talányszerű hangzása látszanak utánnézendőknek, mielőtt a szkithák és magyarok űsvallásának azonosságát történeti igazságként kimondanók.

Herodotosz maga tájékoztat bennünket, kit-mit kelljen a szkitha istennevek alatt értenünk:

Tabiti = Hestia, Vesta = *tűz*;

Papāos (Papaiois) = Zeus, Jupiter = *ég*;

Apiá = *föld*;

Ōtosyros (Oitosyros) Apolló = *nap*;

Artimpasa (Argimpasa), más néven *Apaturê* = Afrodité

Urann = *égi Vénus* = *égi, tiszta szeretet istenasszonya*;

Thagimasada(s), *Thamimasada(s)* = Poseidon, Neptun *tenger, víz stb.*

Világos, hogy e vallás a természeti erők cultusa volt és látszatra azonos azzal, melyet ősmagyar vallásnak vitattunk látszatra, mivel az elhárítandó nehézségnek nem vagyunk hiányában. Így a szkithák hitének vallja, hogy a Föld Zeusnak a felesége, alább pedig (IV. 127.) Idanthysros szkitha királylyal azt üzenteti Dáriusnak, hogy urainak egyedűl Zeust, őmet egyikét és *Hestiát a szkithák királynéját* tartja.

Az altaji űs mythosz nem a tüzet vallá az ég hites

társának, hanem különbséget tevéen *felső és alsó Ég* között, ezeket házasítá össze. Herodotosz tehát, úgy esik mondanunk, hogy vagy rosszul értesült e részben, vagy értesülése helyes volt ugyan, hanem félre értette, mi megtörtént vele a perzsák vallásánál is.

Mythológiánktól elütő azon állítása is, hogy *Hestiát királynéjoknak vallják a szkithák*.

Hogy a tüzet „leginkább” tisztelték volt a szkithák, azt nem mulasztja el fölemlíteni Herodotosz sem, ugyanezt vettük jegyzékbe külön-külön íróktól a régi turkokról, magyarokról és a mai jakutokról. A megegyezés e tekintetben a mily föltűnő, annyira fontos is. Azonban annál nagyobb a bökkenő abban, hogy míg Heródotosznál *nő-nek*, királyné-nak mondatik, addig a velünk atyafi-népeknél mindig férfinak személyesítetik. Ismeretes példa. Bajánnak, az avarok kágánjának esküje: „ut Deus Ignis, qui in coelo est, irrueret.”¹⁷⁹

Királynak fogták tehát tisztelni a szkithák is, nem pedig királynéjoknak, vagy meg kell tagadni őket, hogy nem rokonok.

Vajjon ez eltérést nem lehetne-e megszüntetni és a különbséget elenyésztetni?

Nekem úgy tetszik, hogy Herodotosz csak Hestia (Vesta) kedvéért irt király-nét. Hestiának a görög mythológiában nőistenasszonyi szerepe levén, s a szó magában véve is nő-némű levén, a történeti igaz sérelme nélkül vélt a nyelv geniusának eleget telhetni.

Különben azoknak ősei a szkithák, kiknek nyelvéből isteneik kimagyarázhatók!

E tekintetben annál könnyebb pedig boldogúlnom, mint-hogy Csengery A. és Nagy Géza tekintélyes ethnographusunk után indulva, járt uton haladhatok.

a) *Tabiti* = *Hestia, Vesta, Nagy Géza*, „a magyarországi néprajzi társaság” kiváló tagja szerint a tűz (istennőjének) istenének ural-altáji névmagyarázatúnál számbavehető:

a) az ostyák: „tüget,” „tüt,” „tut,”

b) a vogul: „taüt,” „toat,” „tat,”

c) a török-tatár: „ot,” melyek mind „tüz”-et jelentenek.

Helyes tudósunknak azon érvelése, hogy míg e szavak alatt

az érintett nyelvekben tűz és tűzisten egyiránt értendő: addig a Tabiti-nevet sem tűz, sem tűzisten jelentéssel nem találjuk meg az iránoknál, de még a többi árja népnél sem.¹⁸⁰

b) *Papaios, Zeus, Jupiter.*

Csengery a „Die Hellenen im Skythenlande“ írója után: *Babai*-nak értelmezi.¹⁸¹

Nagy Géza a következő hivatkozásokkal védi ezen szó-nak ural-altaji voltát:

a mongolban: „babai“ = atya, ur,

a törökben: „baba“ = atya, ős,

a bolgároknál „baba“ az uralkodóknak volt ezime.¹⁸²

c) *Thagimasadas, Poseidon, Neptun* Origenes verziója szerint: *Thagesmana*. Nagy Géza ezen isten-nevet, az „thamimas“ -- „thagimas“ alakjában egyszerűen corrupált leírásának tartja.

Neumann szerint összetett szó, mely a mongol: *dügäs* vagy *tügäs*, töröktül *tengis* (tenger.) A szó végtagja pedig a mongol: *sadu* (jó, kedves barát.) Nagy Géza helyesebben a név utórészét a török „ata“, a magyar „atya“, az akkád „adda“ szóval helyettesíti és ezen értelmet hozza ki: „a tenger atyja.“

d) *Apia, Api* Neuman szerint gyümölcsöző, termő.

e) *Argim pasa (Artim pasa) Afrodité Urania, égi Venus.* Neuman szerint ebben is mongol gyökök rejlenek. Mongolul: „*ergim bäsä*“ = jeles alak. Kun Géza gróf szerint: „*artimpasa*“ a (török) „*erdem-pasa*“, vagyis: az erény feje. Nagy Géza azt mondja, hogy „számba vehetni még a kun „*erdeng*“ (szűz) szót is tekintve, hogy a finn mythologia szintén szűznek mondja a Afroditének (égi Vénusnak) többé-kevésbé megfelelő Ilmatär-t, sőt a Tündér szűz Ilonában nálunk is fennmaradt valami homályos emléke egy ilyenforma mythikus alaknak, míg a név utórésze a mordvin „Páz“ = isten elnevezés nyújthatna felvilágosítást. E magyarázat szerint az Artimpasa-név azt jelentené: „a szűz isten-nő“¹⁸³

f) *Otosyrus* (változataiban: *Goitosyrus, gongosyrus*) = *Apolló*. Neuman szerint: *Ot-utsir* a mongol nyelvben: *évek oka*. Ebből *Otosyr*-t csinált Herodotosz.

Nagy Géza e részben is többet és kincsesebbet keresgél, midőn írja: a szkitha Appollót Herodotosz „*Oitosyros*“-

nak, Heschius „*Goitosyros*“-nak, „*Origenes Gongosyros*“-nak nevezi, egy Rómában talált emléken pedig, melyet a szkitha eretütü M. Ulpius Flocamus emelt, — „*Oitoskyros*“ — alakban található. — — — — —

A szumir-akkad „*ud*“, régibb alakban „*gud*“ annyi mint *nap*; a „*sara*“ pedig annyi, mint *király*. A szkitha „*Oitosyr*“, „*Goito-syr*“, s a szumir-akkad „*ud-sara*“, avagy „*gud-sara*“ e szerint annyit jelent, mint: „*nap-király*.“¹⁸⁴

És ha a szkitha istenek, jobbára az éles ítéletű *Nagy Géza* kimutatása szerint, ural-altáji istenek, akkor ezek egy-szersmind a mi ős isteneink és a magyar mythológiához a legelső történetíró szolgáltatja az első és a nagy kornál fogva az alapvető adatokat.

A mi azonban a kételkedés legutolsó gyanuját is eloszlatja, az: hogy nem hiányzik a szkithák vallásában „a nagy-istenasszony“ sem, kit Herodotosz égi Venusnak nevez, kit imént *Artimpasa* neve után majd „*az erény kútfejének*“, majd „*szüz istennőnek*“ láttunk értelmeztetni.

Artimpasa nagy bizonyosság ősvallásunk lényege mellett, mit „*Apature*“ *az égatya-gyermeke* — mellékneve is bizonyít.

Herodotosz, miként látni fogjuk, e néhány sorával az ős vallás kérdését épen a legnehezebb pontjában világítja meg.

— — — — —

KIS-ISTENEK.

XX. A sámánismus: a daemonok cultusa.

A sámán-szó jelentése. A sámánismus éjszaki hazája. Vogul bűbajos lob. A bűbájlás többi eszközei. Igéző mondás. Ráolvasás. A néphit szellemei.

Bálint Gábor az uralajtaji s így a fajunkbeli népek közös ősi vallásának tartja a *sámán* vallást, mely a sámán-szó körül mozogván, egyiránt jelent *papot, bűvölőt és gyógyítót*.¹⁸⁵

A sámán „tudós” abban, hogy hol, kiben, miben van a bajtokozó szellem és mi módon tehető ártalmatlanná. Ő a *barölés-bájlás* embere és gyakorlója.

A *Kalevala* után tájékozódhatunk a sámánismus mibenlétéről s arról, hogy a magyar ősvallás lényegében nem volt egyéb, mint az igézetekben való vak hit; ezt a nép babonás hiedelmei ma is kézzel foghatóvá teszik.

Majdnem minden vidéknek megvannak a magok tudós emberei és asszonyai, kiket a nép messze vidékről is megkeres, hogy ügyes-bajos dolgaikban segítségüket kérje. A néphit valóban tartja azt is, hogy vannak *látó asszonyok*, kik a halottakat látják, velök beszélnek és kívánságukat tőlük kitudhatják.

Ugy vélem, hogy ősvallási hagyományos gyakorlattal nagyon bennök dolgoznak.

Északi nyelvrokonainknál a sámánismusnak még észrevehetőbbek a nyomai. *Lapföld* például még ma is hazája az ilyen tudósoknak vagy bűvészeknek.

Érdekes ezeknek leírása *Lönnrot*-nál (1837): „A bűvész, miután megtudta, hogy mi végett jött el a segítséget kereső ember, énekelni kezd s addig folytatja, míg az éneketül elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek

nak, Heschius „*Goitosyros*“-nak, „*Origenes Gongosyros*“-nak nevezi, egy Rómában talált emléken pedig, melyet a szkitha eretütü M. Ulpius Flocamus emelt, — „*Oitoskyros*“ — alakban található. — — — — —

A szumir-akkad „ud,“ régibb alakban „gud“ annyi mint *nap*; a „sara“ pedig annyi, mint *király*. A szkitha „*Oitosyr*,“ *Goito-syr*,“ s a szumir-akkad „ud-sara,“ avagy „gud-sara“ e szerint annyit jelent, mint: „*nap-király*.“¹⁸⁴

És ha a szkitha istenek, jobbára az éles ítéletű *Nagy Géza* kimutatása szerint, ural-altáji istenek, akkor ezek egyzersmind a mi ős isteneink és a magyar mythológiához a legelső történetíró szolgáltatja az első és a nagy kornál fogva az alapvető adatokat.

A mi azonban a kételkedés legutolsó gyanuját is eloszlatja, az: hogy nem hiányzik a szkithák vallásában „a nagy-istenasszony“ sem, kit Herodotosz égi Venusnak nevez, kit imént *Artimpasa* neve után majd „*az erény kútfejének*,“ majd „*szüz istennőnek*“ láttunk értelmeztetni.

Artimpasa nagy bizonyosság ősvallásunk lényege mellett, mit „*Apatüre*“ *az égatya-gyermeke* — mellékneve is bizonyít.

Herodotosz, miként látni fogjuk, e néhány sorával az ősvallás kérdését épen a legnehezebb pontjában világítja meg.

KIS-ISTENEK.

XX. A sámánismus: a daemonok cultusa.

A sámán-szó jelentése. A sámánismus éjszaki hazája. Vogul bűbajos lob. A bűbájlás többi eszközei. Igéző mondás. Ráolvasás. A néphit szellemei.

Bálint Gábor az uralajtaji s így a fajunkbeli népek közös ősi vallásának tartja a *sámán* vallást, mely a sámán-szó körül mozogván, egyiránt jelent *papot, bűvölőt és gyógyítót*.¹⁸⁵

A sámán „tudós” abban, hogy hol, kiben, miben van a bajtokozó szellem és mi módon tehető ártalmatlanná. Ő a *barölés-bájlás* embere és gyakorlója.

A *Kalevala* után tájékozódhatunk a sámánismus mibenlétéről s arról, hogy a magyar ősvallás lényegében nem volt egyéb, mint az igézetekben való vak hit; ezt a nép babonás hiedelmei ma is kézzel foghatóvá teszik.

Majdnem minden vidéknek megvannak a magok tudós emberei és asszonyai, kiket a nép messze vidékről is megkeres, hogy ügyes-bajos dolgaikban segítségüket kérje. A néphit valóban tartja azt is, hogy vannak *látó asszonyok*, kik a halottakat látják, velök beszélnek és kívánságukat tőlük kitudhatják.

Ugy vélem, hogy ősvallási hagyományos gyakorlattal nagyon bennök dolgoznak.

Északi nyelvrokonainknál a sámánismusnak még észrevehetőbbek a nyomai. *Lapföld* például még ma is hazája az ilyen tudósoknak vagy bűvészeknek.

Érdekes ezeknek leírása *Lönnrot*-nál (1837): „A bűvész, miután megtudta, hogy mi végett jött el a segítséget kereső ember, énekelni kezd s addig folytatja, míg az éneketül elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek

lelké kiszabadul testéből s elmegyén azokra a helyekre, amelyek felé a bűvös éneklés közben elméjét irányozta volt. Felébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mond mindenfélét s így hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstől való elalvását *elragadtatás*-nak nevezik. Az elragadtatásba eső lappról mondják, hogy soha sem eszik sót, mert a sós étel megfosztaná bűvös erejétül.¹⁸⁶

A vogul bűbájosokról tudjuk, hogy mű-szerszámjok a *bűvész-dob*, melynek verése által helyezik magukat elragadtatásba és veszik az isteni kijelentést. Az elragadtatás a test reszketésével jelenti ki magát.¹⁸⁷

A vogul nép élő hagyományából tudjuk, hogy a bűvösök hányféleképen bűvölének.

Idézének szellemeket. A mesében czen szellemidézésnek még akadunk némi nyomára. A mese úgy tudja, hogy nevének említése elég az ördögnek, hogy láthatóképen mutakozzék, és szolgálatait felajánlja.

A kincskeresőket mondhatjuk még most is meglevő sámán papoknak, mint akik sok titokzatossággal eszközlik bizonyos hagyományos éjjeleken kincskereső virasztós vadászataikat.

A babonás vélekedésben és eljárásban méltán keresünk és látunk mythologiai töredékeket.

Más volt a *dobbal* és más volt a *késsel való bűvölés*. Az elsőnek utolsó nyomaival a boszorkány-perekben találkozunk. A késnek, olykor a *fejszének* baj-elhárító hatásáról igen érdekes adatokra találunk az élő néphagyományban még ma is.¹⁸⁸

Más volt a *távoli*, más volt a *közeli bűvölés*. Utóbbi esetben a bűvölés alanyának személyes vagy közvetített jelenléte kívántatott meg, mint körme, hajaszála, ruhadarabja.

Igazat kell adnunk Hunfalvynak, midőn az igézés egyik fő és egyszersmind a legszellemiebb eszközének az *igéző mondás*-t vallotta. Ebben állott a sámánizmus lényege és a bűbájosság tudománya, hogy tudni állította: micsoda szók birnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, amit kívánunk.¹⁸⁹

És különös e tekintetben sámán eleink felfogása, mint akik a Kalevala runói szerint azon hitben éltek, hogy ha valaminek az eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy felett uralkodni is tud; és hogy nem elég nekem például azt tudnom, hogy micsoda fűvek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mikor alkalmazom a fűveket, *mert a szók ereje, nem a fűvek ereje gyógyít.*

A *ráolvasások*-ban kisebb-nagyobb mértékben mindig megtaláljuk az ősvallás igézeteinek ezen jellemvonását, a mennyiben azok közönségesen egy ősmondának keresztény kiadású rövidletével kezdődnek, és nem csupán az *igéző jelek* nivoltát körülírják, hanem a velejáró mondókát: az *igézet* *igéit* is megszabják.

A ráolvasásokban előforduló igéző igék előadása a Kalevala után tájékozódva, énekszóval történhetett. Innét a sokat mondó vogul közmondás is: „ének embere, monda embere.”

A *népbabonák* is egészben véve ősvallási töredékek, hányódó lapjai azon *szertartási könyv*-nek, melynek szét tépése és szélnek bocsátása még a szent-királyok idejében történt.

A babonák „a magyar ó-törvény” és „ős világnézet” apró tükördarabjai, melyeket a néphit a művelődés minden térfoglalása mellett úgy tartogat, mint boldogulása kipróbált, biztos talizmánjait.

Elmosódva ugyan, és öntudatlanul még mindig ad az ő-vallás életjelt magáról a nép között, melynek képzelete szerint még most is jó és rossz szellemektől népes az ég, a víz, a földnek minden zuga, a nappal és az éjszaka.

Az ég a kereszténységben sem szűnt meg félelmes lenni, a *vízi lányok* most is berántják a vízbe tekintő gyermeket, a *boszorkányok*, *rosszak* garázdálkodnak még mindig. Rontásaiktól most is úgy tart a nép, mint tartott még pogány korában s jobbára ugyanazon eszközökkel is védekezik.

Nagyon foglalkodtatta a sámánizmus a maga hiveit, nem csoda, ha annak egyes hagyományai annyira belevésődtek népünk emlékezetébe.

A sámánizmus nem csupán az állatokat, fákat, növényeket és elemeket rakta meg barátságos vagy ellenséges szellemekkel, hanem neki szellem volt a jó kedv hiánya: a szomorúság, a betegségek, melyek *igézet* (ráolvasás) által voltak aztán távozásra kényszerítendőek.

A sámánizmus szellemi birodalmának azonban még ezen is túl van a határa, miután még emberi mivek is, mint *kard*, *nyíl* s a babonának sok más eszköze is szellemmel bírónak tartattak és tartatnak ma is a babonáskodás nem egy esetében.

Talán az ős vallásnak tudható be az is, hogy nyelvünkön annyira otthonos a személyesítéssel járó képletes kifejezés, s annyira zamatos a nép nyelve.

A magyar sámánizmus hagyományaira később még vissza fogok térni.

XXI. A sámán kis-istenek kétfős tábora.

Látszólagos dualizmus. A hagyománnyal való elbánás. A vogul teremtési-monda módosulása. A Kalevala átmeneti kora. A mordvaiak Nagyasszonyának szolgálatában álló özaiszok. A sátán.

A sámánizmus a *jó és rossz szellemek* fejletlen dualizmusának látszik. Látszik: mert sajátlag nem kétfélék, hanem miként *Georgi* nyomán Kálmány Lajos írónk helyesen jegyzi meg: csak *egyfélék*; jók és egyúttal rosszak, kik áldanak és vernek is, a miért szeretni és félni valók.¹⁹⁰

Könnyebb azonban ezt állítani, mint vitatni azon oknál fogva, mivel ezen állítást hagyományaink nem vallják és az atyafi-népek hiedelmét is inkább csak kivételesen lehet bizonyosságnak beszólitánunk.

Ha azonban mindennek meg van a maga oka, meg van ennek is, mit abban gondolok kimagyarázhatónak, hogy a rokonnépek vallási hagyományaiban sem hiányzik az *idegen elem*, hogy úgy mondjam; az áradásszerű ráarakódás, minek épen a mi őshagyományunk volt leginkább kitéve.

Igy állván pedig a dolog, hagyományainkról első sorban a kereszténység hozzáadása (módosításnak kellene mondanom) távolítandó el, azután az izlam hatásának rétegülése

hámozandó le. A mi mégmarad, az az ősi hagyomány. Hanem ennyi hámozást összeomlás nélkül kevés hagyományunk tűr meg. Bajos az eligazodás!

Azon népekhez fordulva pedig, kikre az előzmények után öntudatos a hivatkozás, nem találjuk meg az ős sámánismust, mert ezeknek mythológiájában (nem ó-perzsa, hanem az izlam hatása következtében) már némileg dualismusra találunk, olyanféle dualizmusra, hogy Xul'atër, Sántán-, vagy Keremet s az altáji tatár Erlik-néven jobban félik a *rossz kútfejét*, mint félik az istent. Valóságos *ördög-cultus*, melyet az ős sámánismus alig ha vallott hitének.

Érdekes észrevétele az, tudós Nagy Gézá-nak, hogy a szkitháknál semmi nyoma sincsen a perzsa dualismusnak.¹⁹¹ Pedig bizonyos, hogy ha a sámánismus dualistikus irányban indult volna ki, mintául a mindig fejlettebb árja mythológiát vette volna.

Tudnunk kell, hogy (szerencsés igazolásunkra) a vogulban két teremtetési monda van. Az egyikben, melyet immár ismerünk, *Xul'atër* még mint a halál jóltevő szelleme hozatik le, hogy eszközölje legyen az emberek megélhetésének. A kereszténység terjedése által módosult változat meg már úgy tudja, hogy az öreg isten ellene fölingerülve lábánál fogva hajította le az égből, hanem ő ígésző ígéje által kerülte ki a neki szánt sorsot.

A Kalevala már szintén nem ment az idegen (skandináv) hatástól, midőn a Halál vak lyánya, *Loviatar* szülötteinnek vallja: a Nyilalást, Csikarást, Csonthasogatást, Szaggatást, Kelést, Himlőt, Ragadványt, Nyavalyát, Rontást;¹⁹² de az is igaz, hogy a Kalevala-hősök (a jók) Éjszak asszonyával (kitől a rosszak származnak), félig-meddig barátságos líbon állnak. És az a körülmény, hogy innét vágnak nőül is, sejteti, hogy e hősköltemény sámánismusa még olyan látszólagos, nagyobb erkölcsi háttér nélkül való dualismus, milyennek fönnebb jellemeztük.

Több a kíváncsiságnál tudnunk, vajjon a *mordvaiak*, kiknek mythológiájával fönnebb, a nagy-istenek tekintetében egységet vallottunk, — mit hisznek a kis-istenek felül?

Már korábban láttuk, hogy a mordvák a világ terem-

tésére nézve az uralaltaji népség, vagyis a törökség hitét vallják. Félik a *Sátánt*, ki már bibliai alak és sámánismusok tehát már nem az eredeti, hanem a *jónak és rossznak egymással szakadatlan tusában álló kettős tábora*.

A nagyasszony áll a jók élén, a rosszaknak sátán a vezére. Mindkettő egyenlő a hatalomban és egymással kibékülhetetlenek. Táborukat *védő és ellenséges szellemek* alkotják, kiknek születését így adja elő a rege:

„Ange-Pátyáj a nyolcz gyermekét megszülvén, mihamarább igyekszik vala az egész világot betölteni jó istenségekkel, úgy hogy az emberről nem is szólva, minden fának, növénynek, fűnek meglegyen a maga jó szelleme, a ki az öreg isten teremtményeit védje a sátán incselkedései ellen. Ezen óhaját nyilvánítá atyjának, a mindenség legfőbb urának. Csám-Páz *aczélt* ada neki, a fia: Niški-Páz (a Nap) meg *kovát*. Ange-Pátyáj csiholni kezdett, és azon arányban, a mint a szikrák hullottak, termettek elő a jámbor *Özáisz*-lények.¹⁰³ Sátán észrevevé, mit csinál Ange-Pátyáj, felvön tehát ő is a földről két kovát (aczélt azonban nem tudott keríteni, mert az istenek anyja a magáét az égből magától Csám-Páztól kapta) s elkezdte ő is kiütni. A hány szikra szétpattogott csiholás közben, ugyanannyi gonosz szellem támad vala. És ez időtől fogva Ange-Pátyáj és Sátán folyvást csiholnak, ekkép szaporitván mind a jó, mind a rossz szellemeket, a szerint a mint az emberek, állatok és növények szaporodnak.”¹⁰⁴

Immár tudjuk, hogy a nagyasszonynak szolgálatára állanak az ő szülte istenek és istenasszonyok abban, hogy ellensúlyozzák a sátán beláthatatlan szellemi táborának gonosz agyarkodását, és hogy az ő teremttette *Özáisz*-ok hiven és hathatósan segítik, hogy ótalmazhassa minden teremtménynek életét és boldogulását.

De viszont meg minden rossznak kezdete és okozója a sátán. Az ő gonosz szellemei hoznak mindenféle, betegségeket az emberekre és állatokra; a szántóföldeket ezek töltik el férgekkel, sáskákkal, a méheket nem mások, mint ők ölik meg s pusztítják el a méhrajokat s juttatják a medve tor-

kára. Az ő szellemei hoznak rossz időjárást, tesznek kárt a vetésekben s csábítják az embereket gonosz cselekedetek elkövetésére.

Méltán lehet szó: a *sámán kis-istenek kettős táboráról*.

Kapcsolatos ezzel az ősmagyar vallás sámánismusának mivolta.

XXII. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánismus?

Kettős sámánismus. Ördög-cultus a votjásoknál. Tering. Ördög. Az Ördög-szó atyjafiai a rokon népeknél. Nem őseredeti fogalom bordozója. Parz hatás, s ennek nyomai. Sámánismusunk ugor jellege.

Kétféle sámánismust vitatunk. Az egyik szerint az istenek nem erkölcsi személyek még, hanem például az időváltozást tekintve, jó vagy rossz kedvök szerint támasztanak szép vagy rossz időt, áldozatokkal kiengesztelhetők, sőt fenyegetéssel meg is félemlíthetők.

Ilyen volt a *vogulok* sámánismusa a közlött teremtési monda korában (mikor még a rossz *Xul'atër* a teremtés munkatársa.)

Mikor még a *mordvák* mythológiája nem volt ismerője a *Sátánnak*.

Mikor a *votjások* még nem rettegtek annyira *Keremet* cselvetéseitől.

Mikor még a *török-tatár* mythosz *Erlík*-et jó indulatúnak ismerte.

Mikor a *magyar hagyomány* még nem ismerte, vagy nem a mainak ismerte az *Ördögöt*.

A másik fajta sámánismus az, melyet az Ural-melléki félkeresztény rokonaink vallása föltüntet, kik között a votjások látszanak sámánismusok tekintetében a legérdekesebbnek.

Náluk — *Barna* szerint — a rossz istenek között *Keremet* a fő.¹⁰⁵ Ez a földön él és mindenütt lakhatik: erdőben, vízben, üres házakban; még lakott házakba is beveszi magát, a honnan minden évben ostorral és tűzzel kell kiűzni. Kedves foglalkozása az emberek nyomorgatása.

Vannak erdei, pusztai és vízi rossz szellemek is, a kikkel félelmetes a találkozás.

Minden rossz, a mi a földön van, Keremettől származik, miért is a votjások minden bajaikban legelőször is őt igyekeznek megengesztelni.

Eleintén Keremet is jó isten volt, de később gonoszszá lett, dühös bosszuálló. Tőle vannak a betegségek és mindenféle nyomorúságok is.

Inmár jó és kegyes isten, *Keremet* pedig gonosz és ármányos szellem. Inmár nem tehet az embernek rosszat és a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat. Keremet, a rossz istenség ellenben, az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomorúságot bocsátván, állandó és buzgó engesztelést kíván. Inmár megelégszik a pusztá imádsággal s nem kíván s nem is kap valami nagy áldozatokat, miután a közkönyörgések, főleg járványos betegségek, dögvész, rossz termés idején Keremetet illetik. Keremetet illeti az engesztelés a házi szerencsétlenség, például betegség alkalmával is stb.

A votjások vallásos hiedelmeinek csak ennyiben való idézése is meggyőzhet bennünket arról, hogy kiindulásában egészen más a sámánizmus, mint kifejlődésében, mely nem egyéb, mint a rossznak istenítése.

És ez így lévén, kevés azt tudnunk, hogy a magyar ősvallás a szellemek tiszteletében állott; hanem azt is kutatnunk kell, hogy ezen tiszteletben a jó vagy rossz szellemek kerekedtek-e felül?

a) A magyar sámánizmus hagyományos nyomai.

Az ősvallás legrégibb rossz szellemének *Tering*¹⁹⁶ mutatkozik, ki mellett a vogul és magyar hagyományok egyiránt bizonyosságot tesznek. Teringnek örökébe a sámánizmus nagyobb fejlődésével az *Ördög* jutott.

Csak hogy mi sem nehezebb, mint az *Ördög* eredetén és mythoszi mivoltán eligazodni.

A névből kiindulva Vámbéry nem kevesebbnek, mint *Erteng*, az alvilág legfőbb istensége megfelelőjének ismeri a *kirgiz* szó hagyománya nyomán.¹⁹⁷

Kálmány jónevű mythologikus írónk az osztják *Örtik*-öt a vogul *Ortik*-ot látja benne.¹⁹⁸

Ugyanő nem annyira név-, mint inkább a személy-azonosság czimén hivatkozik a török-tatár *Ertik* (közönségebbi nevén: *Erlík*), a többivel azonosnak látszó mongol *Erliing*, *Erlík* khán mythologiai nevezetekre,¹⁹⁹ melyek csakugyan nagy valószínűség szerint nem csupán azonos jelentésű nevek, hanem egyszersmind ugyanazon hitregei szerepléssel fölruházott mythológiai alakok.

Nem lehetetlen tehát, hogy mythologiai tekintetben is az a magyar *Ördög*, ami az osztják *Örtik*, a vogul *Ortik*, a török-tatár *Ertik* (*Erlík*); hanem az már más kérdés: vajjon „a kereszténység hatásának kelle tudnunk, hogy az Ördögöt rossznak, *diabolusnak* festjük;“ vajjon nem lehetséges-e, hogy ő a mi mythológiánkban soha sem szerepelt úgy, mint „jótevő lény, mint az öreg istennek a kégyeltje és minden ügyben hatalmas közbenjáró,“ nem levén egyéb, mint jövevény, ki nálunk az ural-altáji (török-tatár) sámánismust meghonosította és a „*boszorkány*“-szóval a bennök való hitet is elterjesztette közöttünk?²⁰⁰

Ördög-szavunk első sorban is a magyar vallás samanismusa mellett bizonyít s nem a mellett, hogy a kereszténység hatása előtt jótevő lény lett volna.

És hogy ezen tisztelete a szellemeknek nem kis mértékű sámánismus volt, eléggé igazolják a nép előítéletei, babonái és védekezései az ősvallás rossz szellemei ellen.

A népszokások nem egyikében megczáfolhatatlan bizonyosságát bírjuk ennek.

b) Sámánismusunk eredete és rokonsága.

Megengedem Sebestyén Gyula tudornak, hogy: a létért való küzdelemben örökké foglalatlos lélekre először az ártalmak daimona nehezedett;²⁰¹ de nem merném ezen állítást tovább szőni azt vitatván, hogy ezen állat-ember rakta le kuruzsló sámánismusunk alapját. Nem ő találta ki a féltelmes szellemeket, melyek bölcsőnktől a sírig rossz akaratúlag kísérik lépteinket és lesik az ártalom alkalmas pillanatát;

hanem az *árja parzokkal* való közvetett vagy közvetlen, de minden esetre őskori érintkezés okozata az.

Kétszeres érintkezés is megállapítható nyelvemlékeink nyomán a *parzok lakta Iránnal*. Vannak *perzsa* szókölesőnzések nyelvünkben, melyek a keleti ugarságban is megvannak.²⁰² Ellenben vannak *perzsa*-szavak, melyek tekintetében a török-tatársággal vagyunk közös birtokosok, mint: isten (ize, jezdä) bálvány, sárkány, vásár stb.²⁰³

S az is valami, hogy sámán isteneink közül nem egyik neve az irán nyelvből magyarázható jelentősége tekintetében, mint: *Manó* = rossz lélek; *Íz* = bővölő, rontó.²⁰⁴

Helyesen jegyzi meg Vámbéry, hogy az iráni miveltség világa még a parzismus köntösében messze behatott Turánba.²⁰⁵ S hozzá tehetne volna, főleg istenei tőnek ott nagy hódítást.

De míg a finn-ugor népeknél inkább csak alárendelt szerepben maradtak: addig az ural-altajiak sámánizmusát egészen átalakíták.

Mythologiánk az a sámánizmus tekintetében is, a milyen a nyelvünk: *finn-ugor*. A finn-ugor népcsaládból való *votjakok* vallásán erősen meglátszik a török-tatár hatás, nem így a *cseremiszekén* és *mordvákén*.

Az utolsó szót méltán engedhetem át Barna jeles finnistáknak, ki a *votjakok* és *cseremiszek* vallási hiedelmének összevetése után nem áttállá mondani:

Az itt elszámolt rokon népek pogány vallásai közül a pogány magyarok vallásához leghasonlóbbnak találtam eddig a mordvinok vallását, melynek nem egy vonása a magyar népnél még maig fennmaradt babonákkal annyira egyezik, hogy ily körülmények között egyszerűen lehetetleneknek tartom azokat pusztán véletlen találkozásnak, a vak eset játékának tulajdonítani.²⁰⁶

És ezekben talán eléggé jellemeztük ősvallásunk leglényegesebb sajátosságát: a *sámánizmust* s hozzáláthatunk *kis-isteneink* csoportosításához.

Helyén van a *kis istenek* kifejezésre nézve jegyzékbe venni főleg azok megnyugtatóására, a kik jobb szeretnék; hogy „fél-isteneikről” szóljak, hogy a magyar szólásmód ismer

„kis isteneket“ és hogy az *isten* szó a maga iráni parz eredeti mivoltában a nyelvtudósok szerint távolról sem fejez ki emelkedettebb fogalmat, mint a mai „szellem“-szó.

XXIII. A Nagyasszony és tündérei.

A nagyasszony-cultus párhuzamai. A mordva hitregék védő őzaiszai. Idevonatkozó hagyományaink. Tavaszi határkerülés. Első csorda-hajtás. Szt.-György éjjelének és napjának babonái. Gergelyjárás. Luczanapi palázulás. Koledálás.

Nagy tisztessége mythológiánknak, hogy annyszer szólhatunk, sőt kell szólanunk a Nagyasszonyról. Eddig leginkább mint a mordva *Ange-Pátyáj*-t ismertettük, hátra van, hogy bemutassuk őt úgy is, mint

a szkitha *Artimpasá*-t,
a finn *Ilmatár*-t,
a cseremis *Jumo-ergije* *pjur*-t (*gyermekadót*),
a magyar *tündér-királynét*.

A szkithák, miként már tudjuk *Artimpasá*-nak, „szűzistennő-nek“ nevezték volt, az „égatya gyermekének“ (*Apatüre*.) Mintha csak *Ange-Pátyáj* mordva dicséretét hallanók: „a nagy isten, a nagy uralkodó nagy leánya.“

Ezen névnek illetén értelmezése *Nagy Géza* tudósunknak érdeme, ki azt első vitatja a kun „*erdeng*“ (szűz) és „*Par*“ (a mordváknál: isten) összetételének.²⁰⁷

Nagyasszonyunknak habár legkorábbi emlékezetét Herodotosz adja is, de adatok tekintetében mégis fontosabb a Kalevalának azon helye, mely *Ilmatár*-nak (a levegő leányának) nevezvén őt, megénekli szüzanyaságát. Kezdeté:

Van egy szűz, lyánya légnek, *Tündére a természetnek*,
Éle hosszas nagy szentségben, Mindenkoron szüzességben
A lég hosszú udvarain, Egyenletes sivatagin
Az idejét unni kezdé, Életmódját idegenlé,
Egy's egyedül maga lévén, Szűzi módra éldegélvén
A lég hosszú udvarain, Elhagyatott sivatagin.
Ő tehát most lejjebb szállott, A habokra bocsátkozott
A nagy tenger nyílt hátára, Kiterjedett síkságára stb.²⁰⁸

A cseremiszeknél *Jumo-ergije-pjur*-ban (a *gyermek-adó istenasszony*-ban) ismerünk *Bába-Nagyboldogasszonyunkra*.

Hogy úgy mutathassuk be a Nagyasszonyt, mint a tündérek fejedelem-asszonyát, a mordva hitregéhez kell visz-szatérnünk, mely úgy tudja, hogy az anyaistenasszony (a „főtündér“) nem csupán folytonosan teremti a jóindulatú „özaisz“-okat, hanem azok szolgálatát is olyképen szabja meg, hogy őrizet és felügyelet nélkül nem marad sem a család, ház, udvar, sem a házi állatok, sem a termőföld, gyümölcs- és gabonaneműek, sőt a fák sem.

Legnagyobb gondja azonban a *családra* és a *háza* vagyon és minden újszülött mellé lányát s két más tündért rendel, minek keresztény alakban hagyományainkban is van nyoma.

Külön osztályt alkotnak a *gyermek-védő tündérek* (Ange özaiszok).

Minden lakó helynek meg van intézkedéséből a maga *udvar verem tündére* (*kardaszjärko-özaisz*), ki a rajta lakó emberek és állatokat oltalmazza, a családban a békét, jó egyetértést és csendességét fentartja, a telek vagyonosságára felügyel. Lakóhelye az udvar közepén a kő alatt levő veremben vagyon. Alárendeltjei:

a *házi tündér* (*Jurta özaisz*), ki a gazdának minden-nemű, helyiségeire ügyel; ő a „házi isten“;

a *Nyirfa-tündér* (*Kjöl-äla-özaisz*), a ki a telek nyáját, különösen az anyaistenasszony kedves állatait: a juhokat és tyukokat őriz. Kikhez járulnak még felvigyázása mellett:

„*Rew-özaisz*“ a juhokra,

Angar-özaisz a lovakra,

Lizman-özaisz, a csikókra,

Taun-özaisz, a sertésekre felügyelő s nagy tiszteletben álló házi nemtők.

Voltak minden háztartásban *méhkas-tündérek* (*Niski-özaisz*-ok), kiknek az állott tisztében, hogy a méhkasokat oltalmazzák s a Nagyasszony legöregebb leányának voltak alárendelve.

A Nagyasszony második leányának: a földmivelés isten-asszonyának szintén megvoltak a maga hű alárendeltjei, mint „*Szuavtuma-özaisz*,“ ki a szántásra-vetésre ügyelt;

„*Paszt-özaisz*,“ ki a magvakat férgek, mezei sáskák s más kártékony bogarak ellen védte;

„Keret-öznisz“ meg a földmivelési eszközökre és szerszámokra ügyelt.

Még a víz-isten („Ved Páz“) és az erdei isten: *Virgü-Páz* lelkes szolgálattevőit érintjük.

A vízisten jobbágya volt a *fejérszakálú haltündér* („Ak-Szukał özaisz“), ki a halászat pártfogója volt.

Az erdei istentől függött:

„Kjölu-özaisz“, ki a nyireseket őrizte;

„Pitsze-özaisz“, a fenyvesek gondozója;

„Tumon özaisz“, a tölgyesek felvigyázója;

„Keren-özais“, a szilfák és hársfák felügyelője.²⁰⁰

Még cseremis, finn stb. hasonlóságokról lehetne szó; de ezuttal nem ártakozom bele, életbevágóbb lévén mindezeknél az a kérdés: van-e a mordva mythologiai rokonságnak e tekintetben bizonyága a magyar élő néphagyományban?

Nincsen. Hogyan is lehetne egyéb okok mellett már csak a kereszténység hazai, annyi százados egyeduralmánál fogva is. De más részről meg a népszokásokban, babonás hiedelmekben, hogy a meséket ne is említsem, annyi elmosódott, alig észrevehető nyomára akadunk, melyek egyértelműek a teljes és nyílt tanuságtétellel.

Sok érdekes népszokásra bukkanhatunk országszerte, melyeket csak a mythologia szempontjából tekintve lehet értelmeznünk. És különös, hogy e szokásokban legtöbbször azon kis-istenek vagy tündérek cultusára kell ismernünk, kikkel a mordva mythologia a házat, udvart és udvartartást benépesíté.

Őseink az évet úgy vélem, hogy tavasztól számították (márczius 20); innét indulhatunk tehát ki az avult népszokásokban mythologiai adatokat keresni.

Egy 1551-iki följegyzés mondja a finnekről, hogy, ha elvégezték a tavaszi vetést, az Ukkó poharát itták.²¹⁰ A mordvaiakról tudjuk, hogy a gabnaneműek elvetése után tavaszünnepeket tartottak a Földanya tiszteletére. Ennek nyomát látom a többi közt az erdélyi Nyárád-vidéki husvét szombatján este tartatni szokott *határkerülésben*, melyet a falu legénysége nagy rendtartás mellett hajt végre. Ezt a szertanú a következőkben írja le:

„A faluból kivezető út végén elkezdik a zsoltáros énekeket (péld. Te benned biztunk eleitől fogva, vagy: Határt rendelt az ur Isten stb.) és szép harmóniában énekelnek mind (40—50 legény). Egy-egy darab-út megtevése után pihenőt tartanak, amikor aztán felváltva a jobb szónokok hálaímádságot mondanak, a miért a határt és községet eddig is megóvta Isten minden veszedelemtől s egyuttal kéri, hogy áldja meg a határt bő terméssel, távoztasson el onnan és a községről, annak lakóiról minden veszélyt, óvja meg tűztől, víztől, jégesőtől, rossz ember szándékától, a barmokat dögvésztől. A lakosságnak adjon erőt, egészséget a mutatkozó termés betakarítására stb. Az út további folyamán még kétszer-háromszor tartanak pihenőt, amikor mindig (előző énekek után) más meg más határkerülő mond hálát és kéri az Isten segedelmét. Mikor aztán elérnek a szomszéd község határához, itt mindkét község határának jó terméseért imádkoznak. Rendesen késő éjféltkor térnek vissza, a mikor a falu lakossága már javában alszik.²¹¹

Szent György napja fogott lenni az ősvallásban a Nagybaldog azon tündéreinek ünnepe, kiknek tisztében a lábas jószág oltalmazása állott. Erre mutatnak legalább a naphoz kötött hiedelmek és babonák.

Göcsej némely részén a marhák első kihajtása egészen sajátos és ősvonású szertartás kíséretében történik:

„A rendes kihajtást megelőző napon a csordás a legelő elején, mely rendesen a község végén van, a kerítés mellé tüzet rak s ott két magas *nyírfadagat*²¹² tűzle, melyeknek ágait felül összeköti, hogy kapuvá alakuljanak. E nyírfakapu alatt hajtja át minden gazda a legelőre járandó szarvasmarháját. A nyírfakapu tövében a csordás térdelve s kalapletéve imádkozik s a mellette elhaladó marhák mindenikét szentelt vízzel meglocsolja. Midőn már minden darab marha átment, azokat a csordás bojtárjával födetlen fővel egy csoportba tereli s a csordát egy fazékba vitt parázsszal háromszor megkerüli. Ezután a csorda közepébe áll s ott puskaport robbant

fel, hogy a csorda nyáron összetartsa, ne kóboroljon szanaszét. Ezután a marháját ki-ki hazahajtja.²¹³

Ipolyi úgy tudja, hogy a *juhászok* Szent-György éjszakáján bizonyos ágakból (nem mondja: nyirfagalyakból-e?) tüzet raknak, mi által mindazon hasznos füveknek ekkor kell kijönni, melyek sóval keverten, a juhoknak adva, a dög-től megmentik.²¹⁴

A *gősejiek* Szent-Györgynap előtt való estén *nyirfa-ágakat* tűzdelnek a ház kerítésére, kapuja- és ajtajára, hogy a boszorkányok és a „luczfér”-ek a ház lakóihoz: az emberekhez és állatokhoz hozzá ne férközhessenek. Más változat szerint: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyirfaágakat* tenni az ablakba, ajtó-szárfába, istálló elé, trágyakupóczba stb., sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól.²¹⁵

Nem csoda, ha ilyenkor nagy az elővigyázat, mert a szathmármegyei néphit szerint a boszorkányoknak is ekkor van nagygyűlésök a *Szent-Gellért hegyén*.

Márczius 12-ikét, sajátlag *Gergely-napját* nem egy czímen emlegeti a hagyomány. A régibb világban „*Gergely-járás*” néven a gyermekek ünnepe volt. Ipolyi még úgy tudja, hogy *Hontban* a gyermekek Gergely napján *aczélt és tűzkövet* tartva kezükben köszöntenek bé a házakba, mondván: „*aczélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek,*” mire az aczélt akkép veti a földre, hogy az egy ideig forogjon. A kova és aczél a közös hitregénél fogva az ősvallás Nagyasszonyának lévén jelképei, méltán látunk benne ősvallási vonatkozást.

Lucza-napján, decz. 13-ikán, melynek ünnepi voltát számos népszokás örökíti, behavazott fővel, szalmába burkolva, esőrgő béklyóval lábaikon, de egyszérszintén a Nagyasszonyra emlékeztető *aczéllal és kovával* járnak a gyermekek *kotyolni* (más helyi kifejezéssel élve: *palázulni*).

A *tyukokra* és *disznókra* ügyelő tündérnek ünnepe volt, neve helyett Lucza említettik.²¹⁶ Vagy tuskóra ülve, vagy a földre átlalok elhintett kevés szalmán letelepedve történik a kívánság előterjesztése, hogy a tyukjok, ludjak ülősek legyenek; akkora ordája legyen a keetek disznájának, mint a

mestergerenda. Annyi csibéje legyen keeteknek, mint a fűszál a réten, csillag az égen stb.

A szétszórt *szalmát* a gyermekek távoztával a gazdasszony gondosan fölszedi, hogy majd a kotlós tyukja (ludja vagy kacsája) fészkebe tegye, mert attól jobban és szaporábban kél a baromfi. A *tuskót*, ha azt hoztak magukkal, a gazdasszony nem engedi tovább vinni, mert ha elvinnék, a kotlóstyukja nem ülné meg a fészket.²¹⁷

Leggazdagabbak azonban mythologiai részletekben a karácsonyi újévi népszokások, melyekben vajmi könnyű a mordva szokások szemmeltartása mellett az ős vallás Nagyasszonyának és házi-tündéreinek ünnepi cultusára ráismernünk!

Annak idejében látni fogjuk, hogy népszokásaink mennyire egyezők a kihalóban levő mordva ősi hitélettel; most elég legyen egy-két azonos vonásra rámutatnunk.

Minden ünnep egyuttal Ange-Pátyáj ünnepe a mordvánál, hasonlóképen lehetett ős vallásunk a Nagyasszonnyal, miután jelképeik, a legendájokra közösen emlékeztető aczélkova, nyirág (májfa), tojás, fokhagyma, köles (kásának) kell lenni lakadalom és keresztelés alkalmával, disznótor („kásás hurka”) szerepelnek népünknek úgy ünnepi szokásaiban: mint kereszténytelen babonáiban.

A „*koledálás*,” illetőleg ünnepi házról-házrajárásban már a Mátyás kortársa: *Galeotti* pogánykori vonatkozást és eredetet látott s csakugyan a nyelvtudósok szerint nem egyéb az, mint a morva „*Kjöl-üda*” őzaisznek, az „arany szakálú Nyirfa tündér” nevéből²¹⁸ faragott magyar szó. Tehát, habár a koledálók már régen nem az ő „érkezésének” hírnökei, de bizonyos, hogy őseink ismerték a tündért, kire a Nagyasszony a telek nyáját s kedvelt állatait: a juhokat, sertéseket és tyukokat bízta.

Hogy vallásunk csakugyan nem nélkülözte a tündéret, eléggé igazolják beszédes *meséink* is.

XXIV. Meséink tündérei és tündérbirodalma.

A regék tündérországa. Mostani földalatti tanyáik. A székelység tündértelepei. *Tündér-szavunk*. Jellemzésök a mesékben. Kedvtelésök. Elvárásolt tündérek és szabadítóik. Tündérkirálynék. Tündér Ilona mythoszi alak-e? Tündérország messzesége. Tündér-lakás és kert.

Meséink tündérei az *aranykor* hagyományának föntartói a népies világnézetben.

Rege-mondáink még ismerik azon kort, midőn hazánk területe és nevezetesen a szépséges *Erdély tündérország volt*; midőn a patakok *aranymosók* voltak, a tavakban fürdő tündérleányok *aranyszálakat* fésültek ki hajokból; midőn a tündérek terített asztalánál akárki helyet foglalhatott és kedvére lakozhatott, míg az emberek hálátlansága, vagy elbizakodott vakmerősége őket el nem riasztotta s a boldog állapotnak vége nem lett.

A népmondák nagyobb része azonban már csak *föld alatt* való tündéri tanyákról beszél. Ezeknél ilyenforma történeti bevezetés értetik alattomban: mikor a kereszt Istene Magyarországot hatalmába kerítette, magyar földön, tehát a vizeket ide nem érte, megszűnt a tündér birodalom. A tündérek közül sokan „nagy tündérországba“ (az ős hazába) tértek vissza; az ittmaradottak közül a vakmerőbbek vagy kíváncsibbak sziklává, *kőbálványnyá* varázsolódtak, más részek megközelíthetetlen szirtek közé vagy hegyek rejtekébe tette át lappangó lakását, nem gyűlölven, hanem inkább csak kerülven a kincseikre áhítózó embereket. Vannak *kővé vált tündérek*. Vannak *földalatti tündér-lakások* és fejdelemségek, vannak *elsüllyedt tündér-várak* telidesteli kincsekkel és pénzértékkel.

Földalatti ezen lakóhelyeik, mint a székel néphiedelmet jól ismerő *Kozma* mondja, nem kevésbé fényesek, tündöklők, mint a melyek egykor a székel sziklacsúcsokat ékesítették. A *firtosi* (Udvarhely) péld. egy arany-oszlopos palota, a *turtódi és Rapsonné* fényes palotáját aranylánczon függő emberfő nagyságú három gyémántgolyó világítja. Az utóbbiakban felhalmazott kincsek: roppant aranyrudak, kárbunkulus szemű *arany-oroszlanysok*, *aranykotló* fiaival és arany-hordók, telve arany-pénzzel.²¹⁹

Szóval már a mondák nyomán két tündéri korszakot kell megkülönböztetnünk: a *boldog arany-* és most is tartó *vaskorszakot*, mely tündéreinknek más teendőt nem enged meg, mint hogy kincseiket *reménytelenül* őrizték.²²⁰ Kevés monda tudja, hogy a hegy tündérei (mint a székely *sámson-diak*) még ma is lejárnának holdvilágos éjjeleken *fürdőzni* a tóba.²²¹ A tánczos szellemeket a legtöbb vidék néplite „*Szépasszonyoknak*” nevezi ugyan; de már „*rosszak*”-nak vallja.

Meséink tündérei inkább ezen korszak jellegével bírnak; mert az előforduló tündér királyságok már az „*operenciás tengeren is túl*” fekszenek s nagyobb részét már elzárkóztaknak és komoraknak tapasztaljuk. Mindent összevéve azonban annyi egyöntetű vonást találunk bennök, hogy méltán tartjuk őket mythoszi személyeknek; az ősvallás Nagyszonyfiainak, leányainak és szolgálóinak.

Leszámítva a kopást, meg a túlszínezést, annak rajzát látjuk bennök: milyenek képzelték őseink a kis-isteneket.

Akár azt tartjuk *Hunfulegyal*, hogy a „tündér” szó annyi mint *tün-tár*²²² (tün-leány,) akár *Vámbéryval* a töröktatár „*tiünger*,” nek vegyük,²²³ nem teszünk bennök olyan kárt, mintha *Borovszky* tudósnak véleményére hajolva, azt *német* szónak ítéljük.²²⁴ E nézetének azonban aligha ígérhet hosszú életet a t. szerző, miután már akadt ellenmondásra és e felfogás lehetetlenné tenné, hogy mythológiánk jó szellemenek hagyományával számolhassunk, mint a magunkéval.

A tündéreknél első bírálói minden esetre a *nyelvészek*, kiknek vitáját azonban csak érintheti, vagy megállapodásában használhatja föl rövidebb mythologiai munka.

Azon bizonyosságban, hogy a tündérek hitrege-tanunk *eredeti alakjai*, minek vitatásáról nehezebb lemondani, mint arra kiterjeszkedni, — kíváncsi, hogy a mesék tündéreit s a mesés tündérbirodalmat mythologiai tekintetből figyelemre méltassuk.

A mesék tündérei ősvallásunk kis-isteni alakjai, miután annyira egyértelmű gyöngédséggel és előszeretettel foglalkoznak velök regéink, meséink, a milyennel egy nép csak

a maga szellemi szülötteit dédelgetheti. De továbbá a tündérek szépek is, meg jók is, ennek mértékét pedig minden nép a mythológiák tanúsága szerint önmagáról szokta venni.

Ők az ős vallás őrző szellemei, kiket a kereszténység angyalai helyökről és munkakörükből kiszorítván, szépeknek megmaradnak; de jóságukból már csak a romlatlan jókedv az, a mi érvényesülhet; hanem csak éjnek idején, *kakas szó-lásig* ez is.

Érdekes, hogy a tündérekben milyeneknek vallják meseink a magyar hitregetan őrző szellemeit, a Nagyasszony e kedves teremtményeit.

Meseink tündérei mindnyájan nők. Vannak ugyan férfi-tündérek is (királyok és királyfiak); de ezekre nem nevezték, hanem bűvös-bájos tetteik után ismerhetünk rá.

Tündéreinket jellemzi az *örök fiatalság*, a közmondásos *tündéri szépség*, a fehér ruha, a sarkát verő *arany-haj*, a nyulánk, *karcsu termet*, lihegő *hókebel*, a dalolásra és kaczagásra egyiránt kész ajkak, a nefelejcsset megszégyenítő *kék szemek*.²²⁵ Vannak *rózsát nevető, gyöngyöt síró* királykisasszonyok, királynék, vagyis tündérek is.

Tündéreinket azonban nem csupán a külső szépség, melynek népies eszményképeik teszi ajánlatossá; szépek ők *belsőleg* is. Nem hiában fürdenek *tej tó*-ban, és szeretnek *hattyu- és fejtér galamb-alak*-ot ölteni magukra.

De ez nem akadályozza őket abban, hogy az énekben és tánczban kedvöket ne találják. Hozzáférhetetlenebb helyeken, milyen péld. a székelységben *Makfalva*, éjjelenként most is lehallatszik a tündérek éneke, midőn zeneszó mellett lakóhelyöket (a várhegyet) körül tánczolják. Tánczolnak *hegyen-völgyön* pajzán jókedvükben; talán innét származik a „*hegyen völgyön lakadalom*“-féle közmondásunk is. De regéink nem csupán azt tudják, hogy minden éjjel *elnyúnek egy pár sarut*, hanem azt is, hogy: éjjeli tánczaikban lépteik nyomán *virágok nyílnak* és ha ilyenkor valaki feléjük közelít, széles jókedvükben azt is megtánczoltatják.

A *gondtalan boldogság* megtestesülései ők, kiknek még az élet jobbik része jutott osztályrészökhöz: a bővelkedés s a segíteni kész részvét.

Meséink tündereit ábrándos természetök és gondatlan jóhiszeműségök, majd meg kíváncsiságuk *kalandokba keverik*. Ha felsőbb erő következtében *kővé, kigyóvá* vagy *vízi szörnyeteggé* varázsolódnak (hogy a *lilomot, rózsát, rozmaringot* ne is említsem) mindig egy önfeláldozó hős kíváztatik hozzá, hogy az *átok* alól feloldódjanak.

Tündereink különben szerelmökkel *tartózkodók* s fensőbb mivoltukban elbizakodva, játszanak az Ámor-nyilakkal nagy könnyelműen; de ha ez megsebezte őket, (a mesék nyelven szólva: *ha választottak*) híven és határtalanul szeretnek. Rendszerint ők segédkeznek a szeretett hős javára ellenfele legyőzésében s van eset rá, hogy a *tündér elárulja atyja varázsszerét* kedveltjének, hogy az élet-halálra szóló küzdelemből győztesen kerüljön ki.

Pedig tudhatták, hogy a kik közülök szerelmöket közönséges halandókra pazarolták, azok mind szomorú sorsra jutottak.

Van ugyan rá nem egy eset, hogy a tündér a mese lovagját mindjárt első látásra miért, miért nem „*erősen megszereti*,” de közönségesen mégis csak *cselvetéssel* keríti őt hatalmába a hős; vagy végül a tündér azért lesz iránta halálra kötelezett, mert élete kockáztatásával szabadítója volt.

Mi mindezekben a mythosz és mi a későbbi hozzáadás? — annál bajosabb meghatározni, mivel meséink kereszténykoriak, midőn már számkivetésben vannak s *bűbajos voltuknál* fogva nem a tiszteletnek, hanem inkább a tartózkodó félelemnek tárgyai lettek.

A néphagyomány eredeti mivoltukban számos okoknál fogva nem szerepeltetheti őket: mert a keresztény világnézet állásukból kiszorítva őket, arra kárhoztatta, hogy világosságot és embereket egyiránt kerüljenek. *Kővé* kell válnia azon tündérnek, kit a hajnal (*a kakas-szólis*) útközben talál. Ekként hivatásukból kiesvén, nem marada egyéb foglalkozás számukra, minthogy az időt fürdéssel, lakomával, énekkel és pajzán tánczezal vagy épen szerelmi kalandokkal töltsék. Az sem volt hagyományunkra hatás nélkül, hogy más népeknek mythologiai hasonló alakjai, például a szlávok „*fejér asszonyai*” a *vándor-mesék* és mondák közvetítésével belefakadtak hagyo-

mányunkba és módosíták az ősvallás védő szellemeinek kinézését és cultusát.

Leginkább észrevehetjük a kalandor tündér-hercegnékon azon változást és átalakulást, melyeken az ősvallás hanyatlásától kezdve általmentek napjainkig a mesék tündérei.

Az bizonyos, hogy a tündérkirályné a főtündéreknek, az ősvallás *Boldogasszonyainak* képviselői a mesékben és mondákban, melyek őket közönségesen *Tündér Iloná*-knak nevezik.

Bajos vitatni, hogy tündér nagymatyáinknak *Ilona*-nevők eredeti nevezet volna; de bajos azt tagadni is. *Ilona*, mint „Tündér Ilona” lehet, miként erre *Nagy Géza* tudósunk figyelmeztet a finn „*Ilma*” változata;²²⁶ de lehet, hogy kölcsönzött név. Annyi bizonyos, hogy hagyományaink a mellett állanak, hogy e tündér-nevezet nem beszármazott névalak, hanem *eredeti* nevezet, miként *Nagy Géza* véli: a finn *Ilma*-tar magyarosítása.

Sok rábeszélés kellene hozzá, hogy valaki elhitesse, hogy a keresztény legendák egyik hősnője hogyan és mely ezimen adhatott volna nevet az ősvallás számkivetésbe került *Nagyasszonyának*? s még inkább megistenült leányainak?

Azon monda, mely beszéli, hogy az „aranykert,” a mostani Csallóköz, volt a tündérek hazája, beszéli azt is, hogy a Dunaágban Tündér Ilona *hattyú alakjában* uszkált.²²⁷

Miként *Nagy Géza* sokat emlegetett tudósunk megjegyzi, a nyitravölgyi *kolonyi* leányok Szent Iván éjjelén tüzet rakva, „selyem sárhajó (azaz: sáraranyhajú) *Magyar Ilonához* fordultak, hogy férjhez menetelükben legyen segítségükre.”²²⁸

„*Erdély*” *Ipolyi* tudása szerint *Tündér Ilonának a hazája*. A kovásznai Várhegy *Tündér Ilona laka*; a csik-szentdomokosi Vársarka *Tündér Ilona vára*; a mikházi vár *Tündér Ilona laka*; a köszvényes-remetei Várhegy a *Tündér Ilona leányának vára*. Van vára *Tündér Ilonának a kebele*i tetőn is.²²⁹ A Firtos alján pedig egy kocsi alakú csoportot *Tündér Ilona kocsijának* neveznek, ezen kocsikáztak ki ugyanis Firtos vár tündérei holdvilágos éjjeleken. Egyszer magukról megfélemedkezve addig mulattak, míg a *kakas megszólalt* s a kocsi kővé változott.

Nagy tehát a valószínűség, hogy a mesék Tündér Ilonája egészben véve *egyeses hagyománya az ősvallásnak* és a sülyedt felfogás daczára is a *Boldogasszonyokra* ismerhetünk bennök.

És erre még vissza kell térnünk.

Érintenem kell még *tündér-országot*. Hogy valamikor a magyar föld s különösen a sok várral biró Erdély *tündér-ország volt*, beszélik a mondák; hogy van most is tündér-ország, *innét messze, messze*, igaznak vallják meséink. Csakhogy ennek fölkeresésére más, mint mese-hős nem vállalkozhatik, miután nem csupán heted-hét ország ellen van; de túl az „Operenciás tengeren“ is. Oly nagy messzeségre, hogy ha a hősnek tátos lova nincsen, míg odaér, három rendbéli három éves csikó vénül meg s dől ki alóla s ő maga is megdől s utóvégre sem érhetne oda, ha valamelyik repülő madár-király nem lenne segítségére (sas, „sánta harkály“).

Egyik úgy látszik éjszaken van az üveghegyeken túl, a másik meg keleten, túl a Kaspi-tón (operenciás tenger).

Némely mesék lakásaikat, mások pedig annak tájékát vallják elragadóan szépeknek. Különben hogy az elbeszélésekben, melyek *hatemeletes* arany- vagy gyémánt-kastélyokról regélnek, eredetiséget nem kereshetünk, fölöslegesnek látszik bizonyítani.

A *tündér-lakról* magáról különben mindig kevesebb meséinknek a mondókája, mint annak *tájékáról és kertjéről*.

Meséink úgy mondják: tündérország, mely olykor „se-lyemrét“ néven fordul elő, túl van a *rézhidon*, túl az „*ezüst-hidon*,“ sőt az *aranyhidon* is, és elébb az *éktelen magas üveg-hegyen* is keresztül kell törtetni, a mire tátos ló nélkül *lehetlenképes* az ember.²⁸⁰

Rétjén aranyvirágok nyílnak, aranyszőrű paripák legelésznek, a fákon arany-almák, körték, szilvák s mindenféle drága gyümölcsök, s köröskörül a hegyek mind gyémánt-hegyek. Határán orosz lányok, sárkányok őrködnek s akadályozzák a hozzájutást.

És ilyen *tündérországok*, melyeknek királyát, királynéját, vagy leányát szerepelteti a mese, nem csupán a föld hátán vannak, hanem a föld belsejében, sőt a vizekben is.

Látni való, hogy istenünk és istenszónyunk Intragéinek érdekes töredékeire találunk a humanitathun eredeti magyar tündér-mesékben. Ezek szolgálhatnak forrásként a következő fejezetnek is.

XXV. Meséink állatkirályai.

A király-szó értelme. Az állat-királyok bűvös ajándékai. Kácsa, Bóka a vogul mondában. Méh a Kalevalában. Kigyó. Táltos ló. A medvecultus hagyományai a rokonnoknál. Sas stb.

Meséinknél tovább időzve, az úgynevezett állatkirályok is magukra vonják figyelmünket. Ezek óriások vagy óriásszónyok, kikhez állatjaik, péld. a csúszó-mászók, madarak hálásra járnak. Ezen óriás-állatkirályok egymástól is messze ugyan, hanem egy végben laknak a Nap-, Hold- és Szél-királylyal.

Annak igazsága, hogy valamikor a hitregék korában a király szó helyén „isten“ állott, — alig vehető gyanúba.

Még különösebb, midőn meséink egyes állatokat szerepeltetnek, mint nemzetségek királyát, vagyis a hitregék szellemében szólva, mint *fajuk kis-istenét, állat-tündérét*.

Ezen állatkirályok a leggyakoribbak népmeséinkben: Bóka, Egér, Farkas, Galamb, Hal (különösen a Csuka), Hangya, Holló, Kigyó, Kutya (Kopó), Medve (Jégország), Méh, Nyúl, Oroszlán, Róka, Varju, Sas.

Ezen állatkirályokat a mesehős jószívűsége által kötelezi le magának; mert ételét velök megosztja, őket valami bajból kisegíti, vagy kérő rimánkodásukra eláll a szándékától, hogy őket lenyilazza. Ezek aztán vagy társul szegődnek hozzá, vagy bűvös szert ajándékoznak neki: réz-, ezüst-, arany-nyilvesszőt, sípot, kürtöt (hogy ha baja van, azt megfújja), aczél-gyűrűt (melynek az ujján való megfordítására jön meg a hirtelen segítség), néhány szál toll, szőr a hátából, arany-halpénz, melyekkel utasítás szerint kell elbánni.

A mesehőst ezen bűbajos szerek emelik ki a bajból, segítik szándéka kiviteléhez, vagy vezetik céljához.

A veszély pillanatában, melyet előre tudni látszanak, nem csupán tündéri jellegű a megjelenésök, hanem egyszer-

mind határozottan döntő is. A bonyodalom esomója az ő közbejöttükkel megoldásnak indul s a hős erkölcsi elégtételt nyer.

Egy ős világ osztó igazságának egykorú népies tényezői ők és eszerint *mythoszi alakok* is, miként az alább fölhozandó példákbl váltig kitűnik:

1. *Kácsa* (réce, rucza). A mese szerint a „kácsa királya“ imigyen szólítja meg a célba vevő vadászt: „Ne lőjj meg lőségs királyfi, két kis fiókom van otthon, azok megha'nának éhön, ha nem hordhatok nekik önni valót.“ Használót találunk a mordva mesében.²³¹

A *mythoszi* vonatkozás tekintetében is első sorban a mordva hagyományra kell hogy essék tekintetünk: „Ne lőjj meg engem vadász, mond egy másik változat, nem vagyok vad réce; a nagy isten küldöttje vagyok, a nagy király nagy leányának kegyeltje vagyok.“²³²

A finn hitregék a vízi szellemek egyik családját *kacsatündérek*-nek (*Sotkotär*) mondják. A vogul mondában Elmpi *kácsa-alakot* öltve, buktathatja fel a földet, a *világ-tojásokat* kácsa tojja Impi, ölébe. A vogul hagyomány kevés hía, hogy nemzeti istenöket: az *'arany-fejedelmet* (Sarñu-ater) nem vad kácsa képében röpködteti körül a vogul föld fölött, hanem *vad lud képében*, miután ennek repülését tartják nagyon sebesnek és tartósnak.

Ósi hiedelmen alapúl tehát a mese azon állítása, hogy *van kácsa-király*, mi ismét azt akarja mondani, hogy volt *kácsa-tündér* is.

2. *Kakas*. A mese szerint nem ful bele a kútba, nem ég meg a tüzes kemenczében; mert a vizet kiiszsza s aztán a tüzet vele eloltja ezt mondván: Szidd fel begyem a vizet! — Ereszd ki a vizet, hadd oltsa el a tüzet!²³³

Előfordúl a „*kakasisten*“ a *szégyenszék* nevezetű játékban, melynek *mythologiai* vonatkozását fölhismerte már *Barna* is.²³⁴

3. *Béka*. A *béka-király* bűbajos vesszőt ad a hozzá jó szívű meselihsnek. A *Garam* alatt a nagy béka-asszonynak háza van, hol megfordult a komának hitt özvegyasszony is. A szemét, melyet a szegény asszony elhozott a béka házából, mind aranynyá, ezüstté változott.

A voguloknál nagy jelentőséggel van a békák tojásai. Alatta egyik *istenfi* (óriás) értetődött, ki utyától vidéket kért a földön. Numi Tarom helyet jelöl neki (tengerészeti szon vogul földön), az nem tetszik neki. Numi Tarom aztán két hely közt ad neki választást, neki azonban egyik sem tetszik. Arra megharagudván Numi Tarom a lábával kirogja az égből s ő a Szoszva folyóba pottyannak; de bayaó tojótsége által *békává változék* hirtelen s partot ér. Ott varad építe magának, melynek neve *békavár*.²³⁵

Meséink szerint átkos-igézet következtében szépségtől derek kénytelenek a béka rút külsejét viselni (*Béka-kisasszony*).

4. *Egér*. „Tudd meg, hogy én az egerek királya vagyok. Adok neked egy *sípot*,“ mondá a kis egérke gyógyítójának, mert le volt törve a dereka.²³⁶

Máskor a *szelek királya* utasítja a tudakozódót az *egerek királyához*.²³⁷

A kis egeret meséink elég sűrűen foglalkoztatják.

5. *Farkas*. Ne löjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg! rimánkodik a farkasok királya.²³⁸ Máskor meg azt kéri, hogy „segítsen rajta, ha tud.“ És a farkas-királyok háladatosaknak is bizonyosodának. A *síp* megfúvására jóltevők mellett teremnek és foganatosítják kívánságát.

6. *A méhek királya*. Bizonyosan a méhek királya az, kihez a *Kalevalában* a következő kérések intéztetnek:

„Picziko méh, *piczi madár*, te *erdei virág-király*,
Jöszte ide mézot hoznod, édes fűszer-írt találnod,
Sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű csészéjéből,
Betegsége balzsamátul, a rossz ellen gyógyításul.“

(Megy, jön a méh, hozza a balzsamot, anyja keni vele halott fiát; de az nem éled. Második csatára is kéri őt az anyja.)

„Jó méhecském, kis badarkám,
Repülnél hát más vidékre, a nyolczadik tengerszélre.
Érsz ott kies szigetekre, mézzel folyó föld nyelvére,
Jóféle méz csak ott terem, abból való ír kén' nekem,
Az erekre is alkalmas, a tagokra is derekas.
Ily kenőcsöt szerezz nekem, ilyen bűvszert hoznál nekem.“

(Megy — — — jön a méh, hozza a sokféle írszereket,

de azokban sincsen segítség. Az anya harmad ízben fordul a méhkirályhoz kérésével.)

„Piczike méh, légi badár, harmadszor is repülnél már,
Fel oda a magas égbe, a nyolczadik ég fölibe,
A méz ottan van bőviben, oly lépes méz nincs szűkiben,
A teremő melylyel régen, bővölt maga áldott isten
Gyermekeit megvigasztá, járványaik' elosztatá.
Mártsd abba kis szárnyacskádat, a szinmézbe tagocskádat.
Hozz mézet a vállaidon, lépet te kis szárnyaiddon.
A sérvei fölé raknom, sebeire tapasztnom.
Könnyű neked oda mennod, gyönyöúség ott röpkedned.
A nap alatt, a hold fölött, égen levő csillagok közt:
Első napon fogsz röpülni *Kútamoinen* halantjára,
Másodikon tova szállasz vállára az *Otavának*,
Harmadikon emelkedel a *Hetevény* derekára,
Onnan csak kis út-darabot kell aztán még meghaladnod
A szent isten hajlokáig, boldogságos ő lakáig.“

(Megy, majd megrakodva jó a méh, az anya az égi
írrel megkené fiát és a halott életre kél.)²³⁹

Az ősvallásban nagyobb tiszteletben állott a méh, mint
sem képzelhetnők. A teremősi népmondák is sokat foglal-
koznak vele, nem csoda, ha a mesék is emlegetik még a
méhkirályt.

Összetörve kerül a mesehős elé, kinek rimáncodik:
segits rajtam, ha tudsz, bizony meghálálom és szavát állja.

7. A *galamb király*-t, csak mesékből ismerjük, mikor is
varázseszközül *tollából ad egyet jöltevőjének*.²⁴⁰

8. A *halak királya*. Nem a legnagyobb hal a halak ki-
rálya, hanem a mesék tájékoztatása szerint a kisebbik. Egyik
ízben az a megszorúlt hal-király baja, hogy csipkebokorban
fönakadt; másik ízben, hogy az áradat sekélybe sodorta.

A mesék különben *kétféle hal-királyt* ismernek. Az egyik
emberi alakú. Ennek tenger alatt levő birodalmába vezető
lépcsőt fölfedezi a mesehős. Azon lefele mendegélve egyszerre
csak összecsapódik feje fölött a tenger s hát egy rettentő
nagy pusztaságon jár ismét. Betéved egy nagy gyümölcsös
kertbe, a hol volt mindenféle gyümölcs. A királyné egy szép-
séges szép asszony, ki gyémántos aranyos ruhában jár, és
palotában lakik.

A másik és talán eredetibb változat szerint a halak királya *közönséges* (olykor: *arany*.) *hal* s nevezetesen *csuka*.

A csuka, fajunk hitregéiben, nincsen minden nevezetesség nélkül. A vogul hagyományok szerint ugyanis volt egy *óriás* (*járkum*), ki isteni meghagyásból csuka alakjában tartozott élni. Ezért vogul földön nem tartatik közönséges állatnak a csuka.²⁴¹ Őseink ismerhették és magukkal fogták hozni ezen *csuka-óriás* mondáját.

9. *A hangya- király*. Meséink nem foglalkodtatják erősen a hangyakirályt; de azért néhányszor rákerül a sor reá is.

„Ment, mendegélt (az aranyhajú ifju) hegyeken, völgyeken által s egyszer, a mint ment, olyan rettentő sok hangya közé került, hogy lépni sem tudott. Felsőhajtott magában: Uram-Teremtőm, hogy menjek tovább, hiszen ha egyet lépek, ezer hangyát taposok el, én pedig egynek sem akarom a halálát.

Erre a beszédre eléáll a hangyák királya s mondja neki: No te legény, hallom, hogy jó szived van. Jótét helyébe jót várj. Akármerre járj ezen a világon, hogyha bajba kerülsz, csak ezt mondd: Hangyák királya, add nekem az erődöt, én is neked adom az enyimet s egyszeribe hangyává változol; s ha ismét ember akarsz lenni, mondd ezt: hangyák királya, visszaadom az erődöt, te is add vissza az enyémet, s ismét emberre változol.“²⁴²

És az elbeszélés szerint nem is történt különben.

10. *Holló*. (L. *Varju* alatt is.) Jóló állatok, melyek előtt az elkövetett gonoszság és jövő nem lévén titok, erről beszélgetve egymásközt, tájékoztatják a nyelvökön értőt teendője körül.

Ilyen lévén a hollók hada, nem különös, hogy a mesék is említik a *hollók királyát*. A holló-királynak átvarázsolt jegyeséről emlékszik a *Pengő*-ről szóló mese, de a népies felfogás tekintetében minden részletesebb tájékoztatás nélkül.²⁴³

11. *Kigyó- király*. Az ősvallás úgy látszik nem állott hadilábon a kigyóval. A mesék, melyek pedig ősiség tekintetében bizonyos határig biztos tájékoztatók, nem tekintik a kigyót az ember ellenségének. Kevés mesében akarja

a hős megölni az útjába került kigyót; gyakoribb eset, hogy a veszedelemből is jószántulag kiségit.

A sámán vallású népeknél a *kigyó-cultus* nyomai másutt is föltalálhatók, minek magyarázatát talán abban kereshetjük, hogy ezen állat tartatott a *legbűvösebbnek*.

A *vogulok* mondáiban a kigyó „szent állat.”²⁴⁴ Az altáji törökségnél azoknak sámánjai az *Amirga* nevű hatfejű kiggót jelvényül használják s bűbájolás közben egyebek közt hozzá is fordulnak segítségül s „aranyfejű Amirga kigyóm”-nak szólítják.²⁴⁵

Nagy Géza tudósunk éles ítéllettel a kigyótiszteletet a szkitha eredet mondájára viszi, mely szerint egy *kigyótestű nő* lett volna a szkithák ősanja.²⁴⁶

Az ős kigyó-tiszteletnek ma már inkább csak a mesékben van nyoma, a *népmondákban* pedig már kevesebb e megnyilatkozás.

Az egyik mese szerint a fátszedegető szegény embernek, a miért nem ölte meg, *bűvös aczélgöyörűt* ajándékozott. Nem volt korona a fején, de legalább is kigyókirályfinak kellett lennie, különben egy éjszaka nem birt volna elővarázsolni egy palotát.²⁴⁷

Bezzeg a *Darvitéz* által megtalált kigyó-királyfi fején úgy ragyogott a *gyémánt-korona*, hogy egy hajításnyira tűznek látszott!

A kigyó-király palotában lakik: de nem annyira hatalmasága, mint *jóindulata által* nyeri meg rokonszenvünket. *Darvitéz* és *Vas Laczi* összedarabolt testét jó forrasztó fűvel „*kigyó-ország királyának*” kigyó-alattvalói teszik ismét élővé.²⁴⁸

Szóval a mesék világánál a kigyók király alatt állanak, nagy bűverővel rendelkeznek, ismerik a fűvek erejét s még holta után sem szűnnek meg a szivességtévő iránt hálásan érdeklődni.²⁴⁹

Népmondáink nem egységesek a kigyó-király elbírálásában:

a) Nem messze *Facsótól* (Trencsén m.) van egy tengerszem. Ebben egy *óriási kigyó* (mások szerint *béka*) él. A kire ráköp, rögtön meghal. Mások szerint pedig ellenkezően: hosszú életű lesz.²⁵⁰

b) *Letskés-en* (Hont m.) mondják, hogy a *kigyó-király-*

nak aranykorona van a fején. Egy fütttyentésére ezrével tódúlnak hozzá a kigyók, hogy megmentsek, ha bajban van, vagy parancsait vegyék. A kigyótojásokat nem szabad elszedni, mert különben felgyújtja a házat a *kigyókirály*.²⁵¹

c) Volt *Körmöczön* egy szegény bányász s ennek egy felesége. Az asszonynak volt három édes gyermeke, s egy mostoha leánykája. Egyszer, mikor uzsonnáltak, becsúszik a szobába egy *koronás kigyó*. Az asszony és három leánya el akarták üzni, mindenfélét dobáltak feléje. De a kis mostoha leány megsajnálta, odanyújtotta uzsonnáját s a kigyó kiszüresölte a tejet a kis csuporból. Este, mikor a leány egy szalmazsákon aludt a szögletben, odaesúszott a kigyó és azt mondta: Te jót tettél velem, meg akarom hálálni. Éjjel tizenkét órakor, mikor mindenki alszik, eredj ki a hegyoldalba, a hol kecskédet szoktad legeltetni. Vidd el magaddal a hosszú nyelvű baltát is. Ott találsz egy alvó fiatal embert. Költsd fel. A leány ki is ment. Felkölti a fiatal embert. Az megindul vele. Egy helyütt megállnak, a balta nyelét a földbe szurják. Egyszerre csak nem megy tovább. Ásni kezdenek és egy vasládára talál-
nak, a mely tele volt pénzzel. A fiatal ember eltűnt. A leány hazavitte a sok pénzt, gazdag lett. Várat építtetett *Körmöcz* és *Besztercze* határán az erdőben, melyet a vasládáról *Vaskapunak* nevezett el.²⁵²

d) *Körmöczön* azt mondják, hogy minden háznál van egy *fejér kigyó*, mely a ház őrszelleme. Rendesen 12 órakor jár ki a napra sütkérezni. Ha agyonütik, meghal valaki a háznál.

e) *Felsőbányai* néphit szerint előjön, ha a kis gyermek az udvaron a földön ülve tejet eszik, nem bántja a kicsinyt, még ha kanalával ütögeti is.²⁵³

12. *Kutya*. Kutyakirályról meséinkben nincsen szó, de ilyenek föltételeztetnek bűvös ajándékuk után (*Három szál-ször*, melynek megrázására ott terem).

13. *Táltos ló*. A táltos lónak csak mesei vonásait kell számba vennünk, hogy mythoszi voltát fölismerjük.

A mesék táltosa rendesen egy girhes-görhes sánta ló,

melynek csak a csontja, meg a bőre s a lábán is alig tud megállani.

A városból csak nagy ügygyel-bajjal tudja a gazdája kivezetni, hol megrázkodik és nagyot fúj, hogy *aranyszörű lóvá* átalakuljon.

Sürgetős és mulasztást nem tűrő esetekben az abrakolás után, melynél „*egy tekenő-parázs*” nem hiányzik, mindjárt megtörténik az átalakulás.

A táltos ló beszél, tudja a gazdája gondolatát, a jövődőt előre látja és mint ilyen ő látja el urát a teendőkre nézve tanácsosal és utasításokkal.

Az ő teendője utasítást adni, hogy gazdája milyen fegyverekkel lássa el magát és hogyan juthat azokhoz; de azt már rendesen megkérdezi, hogyan repüljön: „*ugy-e mint a sebes szél, vagy a sebes gondolat?*”

Néha bűvös szerrel is (mi rendesen *réz-* vagy más *kantár*) ő látja el a gazdáját.

A tündérországot elrekesztő magas üveghegyeken csak úgy bir fölkapaszkodni, ha *arany-patkója* gyémánt-szegekkel van fölverve.

Tündéri jellegét azonban leginkább az igazolja, hogy a *bűvös jeladásra* tűneményszerű a megjelenése, majd pedig úgy eltűnik, mintha a föld nyelte volna el.

Meséink egy harmad részénél ő képviseli a csodás elemet.

14. A *medve-király*. Sajátságos vonása a velünk rokon népek hagyományának a *medve-tisztelet*.

A *vogul mondák szerint*: a medve felsőbb lény: *Numi Tarom leánya*, ki atyja hajlékában nevededik ezüst játékaik között.

Numi Tarom vadászni akarván menni, nagy vágy keletkezik a medvelányban kimenni a hajlékból. Felnyitja tehát a hétszeres lakatot s kilép a falu, a város terére, mely aranyos, virágos pázsit. A medvelány a falu, a város terére jutván, ott magához hasonló medvét lát meg, ki az ajtaja előtt aranyos, virágos pázsiton játszik.

De visszamegyen Numi Tarom atyja hajlékába, még pedig az ólba, hol atyja lovai állanak, melyeket ki-

hajt. Azután kinyitja az ólat világító nyilást s ím azon bolátszik az alsó nép virágos földje. A medve-lány kinéz a nyíláson s meglátja a bogyós bokrokat az utak mentén s a parti fűvényeken; látja, hogy a fák tetején, a föld színén mint nőtt a bogyó; hogy a fák tetején tenyérnyi, arasznyi tobozok teremnek; meglát ott egy magához hasonló medvét is, ki a szép földön játszik. Nagy vágya keletkezik lemenni: mégis visszatér Numi Tarom hajlékába, ott leül s játszik ezüst-játékával.

Numi Tarom bémegyén a hajlékba s megszólal: Lányom, minthogy kimentél a hajlékból, kiállván a falu, a város terére azért *lefoglak most eresztetni ezüst bölcsőben az alsó földre.* Ott nyusztos hegyek hátán, bokrok közt fogsz bolyongani, melyeken édes bogyók teremnek. Elmondja: mint fog járni a medve; hogy fog ép erejű emberre találni s azt széllyel tépni; hogy fog pajtákat lerombolni s megenni az ott száradó hust: hogy fogja meghallgatni az emberek esküvését, büntetni a hamis esküvőt.

Én telet csinállok majd, úgymond végül Numi Tarom, te hálásra helyet keress magadnak, ott erősen fogsz aludni; s ott rád talál a vadászember; leheld ki nyugodtan életedet. Jó vastag deszkájú ágyra fognak tenni, orrod, körmöd olyan lesz, mint az ezüst; boldog hajlékba visznek majd, hol négy-öt nap hosszáig tart a *medvetor*, mely sok áldozattal tölti meg batyudat. Ezt a megtölt batyudat felhozod hozzám, ebbe az arany-hajlékba.²⁵⁴

És az ugarságban, hogy a medvétől való félelem valósi szint öltött volt magára, hogy a kezdetleges fegyverzettel bíró ősnép között az éjszaki állatóriást vallási kegyelet: a nyers erő istenesítése vette körül, — a *finnek hagyománya* is alkalmas igazolni.

A finnek medvetiszteletéről a „*Kalevala*“ értesít. Annak negyvenhatodik runójában Éjszak-ország nagyasszonya egy medvét küld Kalevala nyájaira. *Väinämöinen* megöli a medvét s erre megtartatik Kalevalában a szokásos és vidám vendégség, melyet Väinämöinen éneke és zenéje örvendeztet meg. A nevezett runó így adja elő a dolgot:

„Louhi, Éjlek nagyasszonya . . .

Külde medvét a fenyérről, maczkót a fagyos vidékről
Väinölännek szántásira, Kalevalának nyájára.“

Väinämöinek megkéri öcsését, *Ilmarinen* kovácsot, hogy csináljon neki dárdát a medve-vadászatra :

„Kovács lándzsát kovácsola, som rövidre, som hosszúra,
Hagyá közép nagyságúra, lapján farkas ült guggolva,
Hegyén medvevad czammogott, fogatékán szarvas futott,
Nyelén menló száguldozott, gombján taránd vad vágatott.“²⁵⁵

Väinämöinen elindul az új dárdával, elmondván a vadászat szereneséjét büvölő igéket, melyek következők :

„Kedvem van most már önnekem *Metzoliába*²⁵⁶ immár mennem,
Lányaihoz az erdőnek, tolkére a kék szűzeknek.
Emberektől az erdőre térek a kül teendőkre ;
Végy fel *Erdő* emberednek, jó *Tápió* legényednek,
Most szerenesét segélj lelnem, erdő szépét elejtenem.
Mielikki, erdő hölgye ! *Tellervo* Tápió neje !
Kötözd össze a kutyáid', tedd pórázra a vizsláid
Ott a fenyves tisztásain, a tölgyesek nyílásain.
Otsó!²⁵⁷ erdők szép almája, mézes talpú gyöngy-jószága !
Ha meghallod érkezésem, jámbor hősnök lépkodésem,
Huzd be körmöd a szőrödbe, fogaidat az inyedbe,
Ne mozduljon egy csopplet sem, ne motszanjon egy szikrát sem.
En Otsoskám, egyetlenem, én gyönyörű méztenyerem,
Feküdj' szépen le a dombon, azon a szép szikla-halmon,
Teregess rá fenyügalyat, csak zörgesd ott a lombokat ;
Aztán *Otsó* forogj rajta, méztenyerű keringj rajta
Mint a fogoly a fészékben, lúd tojáson ülte közben.“

Elmondván ezt, már ebugatást hall Väinämöinen s abból megérte, hogy

„*Otsó* szoba ajtajánál, a szép férfi udvarában van, hol meg is találja a medvét.“

„Jámbor öreg Väinämöinen, *Otsó*-t el is ejté menten,
Ékes ágát fölforgatta, arany-helyét lerontotta :
Szóla aztán ily szavával, következő mondókával :
Légy egyedül isten áldva, jó teremő neked hála,
Hogy a medvét nekem adád, részül az erdő aranyát.

Aranyát jól megvizsgálván, így folytatja Väinämöinen :

„Becsés *Otsó, egyetlenem, én gyönyörű méztenyerem,*
No neheztelj rám ok nélkül, nem én ejtélek el téged :
Lefordultál görbe ágról, siklottál fa derekáról.
S ki szakadt a gatyaszárad, s fenyügalylyal tölt kabátod :

Utak ősszel oly síkosak, felhős napok borongósak.
Erdők arany-szép kakukja, szép bodros szőrű férfia!
 Hadd most pusztán a házat, elhagyottan lakásodat,
 Hadd el nyírfaág-hajlékod, fagalyakból készült lakod;
 Jöszte hires, már elszállnod, erdő díszre kollnod-járnod

Az emberi háznépkekhez, férfiti serogekhez.
 Nem tartanak rosszúl ottan, nem élnek ott koldusosan,
 Mézzel szokták ott etetni, olibe fris mézet tenni
 A beszálló idegennek, az érkező vendégnépnek."

Ezután megindul a medvével, énekszót harsogtatván,
 mely elhallik a faluba:

"A ház népe megszólala, a szép népség ezt forgatja:
 Halljátok-e künn a zaját, az erdei sipos szavát,
 Kedves madár csacsogását, Erdő lánya furulyáját?"

Elérkezik Väinämöinen a medvével; a nép elébe tódul
 s ekképen szól:

"Voln' az *arany* már útjában, *ezüst* itt befordultában,
 A *drága* kincs betérőben, *ezüst* hozzánk belépőben,
 Erdő mézet juttatott-e, vadon ura hiúzot-e,
 Hogy utadból dűdölgatva, térsz haza vig nótát fujva?"

Väinämöinen azt felelvén reá, hogy hozza a medvét,
 nyissanak hát ajtót, ha kedves a vendég; ha nem az, tegyék
 be, hadd menjen tovább, a nép ezt viszonozza:

"*Isten* hozott ittjártodban, *mézes* talpní beszálltodbán
 Eme tiszta udvarokra, o szépséges hajlékokba!"
Vágytam reá életemben, *sovárogtam* fejlődötmben,
Tappó kürtje vig szavára, *Erdő* sípja szólaltára,
Aranyának beszálltára, *ezüstje* elfogadtára,
 E kicsinyes udvarokon, itt eme szűk bejárókon.
Vártam, mint a jó esztendőt, jöttét mint a nyári időt,
 Mint a hótalp az új havat, fa-saru a síkos utat,
 Ifju lyánka szeretőjét, és pozsgás a feleségét.
Este ültem az ablakban, *reggelenként* a pitvarban,
 A kapuban heteken át, hónapokat utca sarkán
 Egész télen át a színben, szikkadatig hóban lestem.
 Minden reggel gondolkoztam, nappal sejomben forgattam:
Otsó hogy oly soká marad, vadon kincse hol mulathat?
 Elment-e már más tájakra, Szuoimiból *Viro-homba*?"

A vágyó várakozás emez eleven kifejezése után, Väinämöinen kérdi: hová vigye hát a kedves vendéget? Bè a csinos szobába, hol minden asszony a legszebb ruhájában

várja, szól a felelet. Sok biztatás, intés után, Väinämöinen bélép a medvével s a házi áldás után kérdi, hová tegye kedveltjét, a puhaszőrűt? Azt felelik rá: Oda tedd a fenyű-lécz végére, vas horgának a hegyére, hadd láthassuk a bundáját! Majd meg a medve szellemét engesztelik, hogy ne boszankodjék, hogy eljött az idő szőrös bőrét megvizsgálni, bundáját nem bántja senki.

De azért Väinämöinen szépen lenyuzza a bőrt s azt fölteszi a padlás végére; a medve szétdarabolása, mindenik tag leszedése mellett elmondván a reá illő szókat.²⁵⁸ az engesztelés igéit, — husát a kazánokba rakja. Megfőlvén az, feltálalják, az emberek esznek belőle arany-késekkel, ezüstkanalakkal s isznak reá sert; de Väinämöinen vendégül hívja *Tápió*-t is, az erdők, vadak istenét.

Väinämöinen elénekli ezen alkalommal a medve születését is, melyből megtudjuk, hogy:

nem jött világra a medve szalmán, sem a csűr pelyváján; ottan született a medve, ott jött világra mézes-talpu, a hold mellett, a nap körül, a nagy medve csillag vállán, a levegő leányainál, a természet szűzeinél. A földre kerülván pedig, *Mielikki* vette pártfogásába, miért is csak *Tápió* nevének, az erdők asszonyának kedvezéséből lehet rátalálni és elejteni.

A medve tehát nem úgy lett, mint más vad, hanem rendkívüli módon jött a világra.²⁵⁹

Vajjon benne volt-e őseink eredeti hiedelmei között, hogy a medve az esküt hallja és a hamis eskünek az égben besugója, miként a *vogulok* tarták?²⁶⁰

Vajjon a messze őshajdanban voltak-e nálunk is az engesztelő medve torok, miként ezt a finneknél láttuk? — bajos eldönteni.

Úgy látszik azonban, hogy a medve nálunk is szent volt és „*hogy a régi magyarok ép úgy, mint a vogulok, osztjákok s több más rokon nép tiszteletből, avagy vallásos jellegű félelemből nem rettek ajkaikra a medve igazi nevét.*” Medve-szavunk ugyanis szláv-kölcsönzés, mely „*méz evő*“-t jelent.²⁶¹

Medvével (lompos medve, ezüst medve) meséinkben gyakran találkozunk tündéri tulajdonságokkal. Elénk kullog

néha a *melve király* is; de ezen mythoszi töredékek messzebb menő föltevésekre nem jogosítanak föl bennünket.

15. *Oroszlány-király*. Alaposnak látszik azon föltevés, hogy nemzetünk őskora csak hírből ismerte az oroszlányt, és hogy az ősvallásban nem volt elismerve királyi mivolta, és míg a *szarvas, hiúz, farkas* „szent állatok“ lehettek, ő minden tiszteltet nélkül maradt.

Meséink tudnak ugyan oroszlányról és *oroszlány királyról*: de magában ez kevés arra, hogy a magyar mythológiában részére helyet követeljünk.

16. *A róka-király*. „A róka ősidőktől fogva jelképe a ravaszságnak,“ beszélnek róla életrajz-írói. Nem fér hozzá kétség, hogy már őseink is tudtak róla, hitregéi azonban veszendőbe mentek, ha csak azok töredékének nem vesszük a róla szóló közmondásokat.

A róka a mesében mint orvos, vagy mint tanácsadó szerepel. *Társai őt küldik ki élő-haló füvet keresni*. A róka-királyt nem lehet ravaszságban elmarasztalni. „Ne löjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg“ s ígéretéhez híven a szükség pillanatában be is váltja ígéretét.

17. *A varjak királya*. A mesében nem varju a varjak királya, hanem *Fekete-várnak* az ura.

18. *A sasok királya*. A mesében a hős:

„Anyi sas közé került, hogy nem tudott megmozdúlni. „Istenem Istenem, sohajtott a legény, mit csináljak, hiszen én egynek sem akarom a halálát, máskülönben pedig nem mehetek sem előre, sem hátra. Előbe áll a „sasok királya“ s mondja: látom, hogy jó szived van legény, de jótét helyébe jót várj! Ha bajba kerülsz, csak mondd: *Sasok királya!* add nekem az erődet, én is neked adom az enyémet s egyszeribe sassá változol; ha pedig ismét emberré akarsz lenni, mondd ezt: *Sasok királya*, add vissza az erőmet, én is visszaadom a tiedet.“²⁸²

A sassal azonosnak veendő még majd a mesékben, majd a nép- és nyelvahagyományokban itt-ott előforduló „griff, karuj, kerecsen, ráró, súlyom, turul“ madár-nevek, melyek mythologiai fontossága mellett a *krónikák* s ősi családaink *czimerei* egyiránt bizonyúságot tesznek.